

**ВАЗОРАТИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ВА ИЛМИ ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ СЛАВЯНИИ РОССИЯ ВА ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 930+537 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЛИМАРДОНОВ БОБОХОН МАҲМАДОВИЧ

**ТАЪРИХИ ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҲИЯҲОИ
ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН
(солҳои 20-уми асри XX – ибтидои асри XXI)**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз
рӯйи ихтисоси 07.00.00- Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ
(07.00.02 – Таърихи ватанӣ)**

**Роҳбари илмӣ:
доктори илмҳои таърих,
профессор Маликов М.Ҳ.**

ДУШАНБЕ – 2024

МУНДАРИЧА

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. ТАЪРИХИ ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҶИЯҶОИ ЧАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ШУРАВӢ	16
1.1.ЗахираҶои обӢ- энергетикии Тоҷикистон.....	16
1.2.Таърихи аз худ кардани захираҶои энергетикӢ ва электривунонии мамлакат дар давраи дигаргунсозивуи сотсиалистӢ.....	31
1.3. Аз таърихи электривунонии ноҶияҶои чанубу-шарқии Тоҷикистон.....	53
1.4. Шаклу дараҶаҶои тайёр кардани мутахассисони соҶаи – энергетика.....	71
БОБИ 2. СОХТМОНИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҶИЯҶОИ ЧАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ	95
2.1. Сохтмони объектҶои энергетикӢ ва электривунонии мамлакат дар давраи истиқлолият	95
2.2.Истифодабарии қувваи барқдар саноати мамлакат ва хоҶагии қишлоқ, аз ҷумла дар ноҶияҶои чанубу-шарқӢ	120
2.3. Истифодабарии қувваи барқ дар корхонаҶои маданӢ, маиши, системаи маорифи ноҶияҶои чанубу шарқии Тоҷикистон	135
ХУЛОСА	147
НОМГҶИ АДАБИЁТ.....	154

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИҶШС-Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

ШО ҶШС-Шурои Олии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ

ҶШС-Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ

МО-Маҷлиси Олӣ

НБО-Неругоҳи барқи обӣ

ШО-Шурои Олӣ

КМ-Комитети марказӣ

КОА-Комиссияи олии аттестатсионӣ

ҲКИШ-Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ

КМҲКИШ-Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ

НБ-Неругоҳи барқӣ

БТ-Барқи Тоҷик

ПЭ-Пажӯҳишгоҳи энергетикӣ

ХЭ-Хатлонэнерго

СЭ-Суғдэнерго

ЭС-Системаи энергетикӣ

ОЭ-Шуъбаи энергетикӣ

ЭП-Бунгоҳи энергетикӣ

СЭ-Системаи энергетикӣ

УЭС-Системаи энергетикии марказӣ

СЭҶ-Системаи энергетикии ҷанубӣ

СЭШ-Системаи энергетикии шимолӣ

БЭР-Бозори энергетикии ҷаҳонӣ

НХ-Неругоҳи хурд

НД-Неругоҳи барқии дизелӣ

НБО-Неругоҳи барқии офтобӣ

НШ-Неругоҳи шамоли

КАССА-1000- Хатти баланшиддати барқии Қирғизистон-Тоҷикистон-

Афғонистон-Покистон

ВЭ-Вазорати энергетика

ЗЭ-Захираҳои энергетикӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Халқи тоҷик таърихи дурудароз ва ибратбахшERO аз сар гузарондааст. Тӯли ин таърихи пурпечутоб дар инкишофи халқи тоҷик на бо хоҳиши он омилҳои муайяни мусбат ва марҳилаҳои рукуду фоҷиабор рух додаанд.

Дар байни марҳилаҳои мусбати инкишофи таърихи халқи тоҷик давраи Сомониён, асри XX ва оғози асри XXI-ро бояд ёдовар шуд, ки дар ҳаёти халқамон тағироти муайяни мусбати иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба вуқӯ пайваст. Дар байни дастовардҳои халқи тоҷик дар асри XX –оғози асри XXI ҳалли мушкилоти рушди энергетикӣ, татбиқи он дар равандҳои заҳматталаби рушди иқтисодӣ, таҳсилот, илму фарҳанг ва дигарҳоро номбар кардан мумкин аст. Энергетика, ки бозахираҳои он Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми Осиёи Марказӣҷойи якумро ишғол менамояд, қувваи муҳимтарини истеҳсолкунанда ва аз ҷиҳати фарҳангӣ табдил диҳанда аст, ки ин матлабро электрикунонии ноҳияҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳимми ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар давраи асри XX – оғози XXI инъикос менамояд. Масъалаҳои электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар назди Ҳукумати Тоҷикистони шуравӣ ва ҳукумати Тоҷикистони соҳибистиклолу якпорча мавқеи махсус доштанд. Сабаби асосии ин вазъ аз он иборат буд, ки ноҳияҳои ин минтақа ҳамчун мавзеи муҳофизатии наздисарҳадӣ бо Афғонистон ба ҳисоб мерафтанд. Аз ин рӯ инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳои назди сарҳадӣ дар таҳти назорати махсуси ҳукумати кишвар қарор дошт. Бо дарназардошти ин омил дар солҳои аввали Ҳокимияти шуравӣ дар ин минтақа аввалин роҳҳо бо рӯйпӯши саҳт сохта шуда, равшании электрикии аввалин гузаронида шуд. Аз 250 истгоҳи барқии барои ҷумҳурӣчудо кардашуда ба ин ноҳияи наздисарҳадӣ 73 истгоҳи барқии сайёре, ки бо сӯзишворӣ кор мекарданд ва ғайр аз хатҳои сарҳадӣ онҳоро наздиктарин нуқтаҳои аҳолинишин истифода мебарданд, интиқол дода

шуд. Маҳз дар ҳамин минтақаҳо аввалин муассисаҳои нави маъмурию фарҳангӣ сохта шуданд. Дар даврони шуравӣ, агар, аз як тараф, электрикунонӣ асоси инкишофи ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон бошад, пас аз тарафи дигар, ба Ҳокимияти шуравӣ нишон додани афзалияти низоми сиёсии худ аз Афғонистони нимфеодалӣ ва нимкапиталистӣ лозим буд. Дар баробари ин, дар давраи истиқлолият масъалаи электрикунонии минтақаҳои чанубу шарқӣ хеле мубрам гашт. Аммо ба ақидаи мо, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа ба воситаи электрикунонӣ нерӯи асосии истехсолкунанда ва созмондихандаи инкишоф ва ободии минтақа маҳсуб меёбад. Мутаассифона, ин масъалаҳо дар маҷмуъ қаблан аз мадди назари муҳаққиқони ҳамаи равиҳо берун монда буданд. Имрӯз барои муҳаққиқони соҳаҳои гуногун вақти он фаро расидааст, ки ғайр аз муҳокимаи ин масъалаҳо ба таҳқиқи он бештар тавачҷуҳ намоянд. Масалан, таҳқиқоту корҳои алоҳидае, ки муҳимтарин масъалаҳои электрикунонии минтақаро дар тамоми давраи баъдичангӣ равшан месозанд, ҳанӯз анҷом дода нашудаанд. Ғайр аз ин, иттилоот дар бораи электрикунонии минтақа баъди ба истифода супоридани НБО Ивазшаванда (Перепадная ГЭС Вахшского каскада – эзоҳи мо) ва Марказӣ, ки ҳанӯзбаъди ба истифода супоридани қисми асосии НБО Норақ фаъолият доштанд, кофӣ нест. Ҳатто агар қувваи барқ дар ин истгоҳи барқӣ аввалин бор ба минтақаҳои номбурда расида бошад, маълумот дар бораи он ки, чӣ тавр раванди мазкур ба рушдҳои истехсолкунандагии равандҳои меҳнатӣ дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ, фарҳангу иҷтимоиёти онҳо таъсир расонидааст, ё хеле кам аст, ё тамоман вучуд надорад. Бисёре аз масъалаҳо, аз қабиле вазъи афзалиятноки минтақаи мазкур, мавҷудияти равандҳои тезшавандаи электрикунонии минтақа ва таъсири ин равандҳо ба ташаккулёбии инкишофи ин минтақа то ба ҳол равшан нестанд. Аз ин рӯ, зарурати омӯзиши ҷиддӣ ва таҳлили ҷузъиёти масъалаҳои мазкур пеш омад, ки ин мубрами мавзӯи

таҳқиқшавандаро муайян мекунад.

Дар матбуоти даврӣ сарчашмаҳо, адабиёт ва интишороти сершуморе мавҷуд аст, ки масъалаҳои энергетика, таърихи электрикунонии Тоҷикистон, ташаккулёбии маҷмааи сӯзишвории энергетикиро омӯхта, аз ҷиҳати илмӣ аҳаммияти байналхалқии сиёсати энергетикӣ Тоҷикистони соҳибистиқлолро инъикос ва таҳлил намудаанд.¹ Таҳлили манбаъҳо ва адабиёти нашршуда собит месозад, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои обӣ ва энергетикӣ кишвари сарватмандтарини Осиёи Марказӣ мебошад.² Вале муҳаққиқон дар қорхояшон, ки мақсади онҳо нишон додани манзараи умумии рушди энергетикӣ чумхурӣ аст ва яке аз масъалаҳои муҳим, яъне илман тасвир намудани манзараи таърихӣ электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистонро дарбар мегирад, баррасӣ накардаанд.³ Аз ин рӯ, таҳқиқу баррасии воқеъбинона ва ин масъала низ мубрами мавзӯи таҳқиқ ва объекти онро муайян месозад.⁴ Бо дарназардошти он, ки дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон дар ноҳияи ҶамадонӣҶамағӣ 26 ва дар ноҳияи Фархор - 18 қорхонаи саноатӣ сохта шуда буд, нишон додани таҳаввулу тағйирёбии хусусияти равандҳои меҳнатӣ, инкишофи фарҳанг, иҷтимоӣ ва ҳаёти маишӣ аҳолии ин минтақаи наздисарҳадӣ, таҳлил қардан ва баҳо додан вазъи ин минтақа дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар лозим аст.⁵ Дар давраи истиқлолият бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурӣ

¹Стеклов, Ю.В. "Государственный план электрификации Советской России"/ Ю.В. Стеклов. – М., 1955.–379 с.; Стеклов, Ю.В. В.И. Ленини электрификация / Ю.В. Стеклов. –М., 1982.–360с.

²Таърихи халқи тоҷик [Матн]. Ҷ. III, қисми. 2: Давраи сотсиализм ва гузаштан ба коммунизм (солҳои 1938-1963) / таҳти назари С.А. Раҷабова, Ю.А. Николаева. – М., 1965. – 283 с.

³Шарифзода, А. Фархундапай (Благодетель) /А. Шарифзода, З. Косимӣ.– Душанбе, 2014.–336с.

⁴Маликов, М. Истиқлолияти энергетика Тоҷикистон: таърих, мушкилот ва дурнамо [Матн] / М. Маликов. – Душанбе, 2013. – 392 с.

⁵Ҷотамов, Н.Б. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибхитиёрӣ (1991-2006) [Матн] – Душанбе, 2008. – 268 с.

Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси яке аз мақсадҳои стратегӣ муайян сохтани таъминсозии истиқлолияти энергетикӣ кишвар аҳаммияти илмӣ мавзӯи омӯхташавандаро дучанд намуда, мубрамии онро собит месозад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Ба таҳлили таърихи электрикунонии Тоҷикистон мақолаҳои зиёди илмӣ, илмӣ-оммавӣ, конференсияҳо ва анҷуманҳо бахшида шудааст. Масалан, соли 1972 дар шаҳри Душанбе Анҷумани байналхалқии илмӣ барқчиён баргузор шуд, ки ба 50-солагии нақшаи давлатии барқкунонии ИҶШС бахшида шуд.¹

Бо дар назардошти аҳаммияти илмӣ масъалаи таҳқиқшаванда маъхазҳои бойгонӣ, маводи адабиёти чопӣ оид ба электрикунонӣ, аз ҷумла, бойгонӣҳои хизбӣ ва давлатии ҳамаи ноҳияҳои минтақа, ҳисоботҳои оморӣ ноҳияҳо, маводи шабакаҳои барқӣ, ҳисоботи колхозу совхозҳо, шуроҳои деҳот, оғоз аз соли 1920 то солҳои 1950 истифода ва омӯхта шудаанд.²

Ин маводҳо муфассал таҳлил карда шуданд, манзараи нави таърихи электрикунонии ҷумҳурӣ таъсис дода шуд, ки ин воқеан вазифаи моро дар таҳқиқи мавзӯи муайян намуд.³

Бояд тазаккур дод, ки гарчанд мавзӯи мазкур предмети таҳқиқи алоҳида нашуда бошад ҳам, паҳлуҳои гуногуни он дар таҳқиқоти умумӣ оид ба электрикунонии давлати шуравӣ, дар асарҳои коллективӣ ва бунёди доир ба таърихи халқи тоҷик, инчунин дар корҳои муҳаққиқони бисёр, аз ҷумла Стеклов Ю.В. «Нақшаи давлатӣ оид ба электрикунонии Россияи Советӣ», «В.И. Ленин ва электрикунонӣ», «Таърихи халқи

¹Ахророва, А.Д. Саноати энергетикӣ Тоҷикистон: тамоюлҳои ҷорӣ ва дурнамои рушди устувор [Матн] / А.Д. Ахророва, Р.Н. Аминҷонов, К.А. Доронкин. – Душанбе, 2005. – 190 с.

²РСС Тоҷ., НТҶ Тоҷикистон, Сарраёсати энергетика, трест, Таджик селэлектрострой, Суғдэнерго, Хатлонэнерго, Помирэнерго, фондҳои – Х-6527, Х-282, Х-20, Х-1216, Х-448

³Ёдгорӣ, Н. Фаъолияти ҲКИШ дар роҳи иҷрои нақшаи ленинии электрикунонидани кишвар / Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз [Матн] // Н. Ёдгорӣ. – Душанбе; Эҷод 2006. С. 208

точик», Шарипов А., Қосимӣ З. «Фархундапай», Маликов М. «Истиклолияти энергетикӣи Тоҷикистон: таърих, мушкилот ва дурнамо», «Роҷеъ ба масъалаи таърихнигорӣи рушди энергетикӣи ва электрикунонии Тоҷикистон», «Энергетика – нерӯи қавии истехсолкунанда ва табдилдиҳандаи сохтмони ҷомеаи иҷтимоӣ дар Тоҷикистон», Ҳотамов Н.Б. «Тағйироти иҷтимоӣи иқтисодӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2006)», Ахророва А.Д., Аминҷонова Ф.М., Доронкин К.А. «Энергетикаи Тоҷикистон: тамоюлотӣи муосир ва дурнамои рушд», Ёдгорӣ Н. «Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо», «Ҳоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1984», Нурмаҳмадов Д. «Гидроэнергетикаи Тоҷикистон: захираҳо ва дурнамо», Раҳимов Д. «Низомӣи энергетикӣи Тоҷикистон», «Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 10-солаи байналхалқӣи «Об барои ҳаёт» (солҳои 2005-2015), Азимов Х. «Идоракунии молиявӣи нерӯи энергетикӣи Тоҷикистон», Назарзода А. «Истиклолияти давлатӣ: марҳилаи ҳалкунанда дар тақдирӣи халқи тоҷик (бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатӣи Тоҷикистон)» инъикос ёфтанд. Дар корҳои илмӣи Маликов М.Х. «Истиклолияти энергетикӣи Тоҷикистон: таърих, мушкилот ва дурнамо», А.Д. Ахророва, А.Д. Шарифзода, Д.А. Доронкин ва дигарон масъалаҳои захираҳои сӯзишворӣи энергетикӣи кишвар, амалияи омӯзиш ва азхудкунии онҳо, инчунин равандҳои истехсолиҳои хоҷагии халқ, фарҳангу ҳаёти маишӣи аҳолии ҷумҳурӣ дар истифодабарӣи қувваи барқ баррасӣ карда шудаанд.

Вале, мутаассифона, дар ин корҳо раванди электрикунонии ноҳияҳои омӯхташаванда таҳлил карда нашудааст, гарчанд ин ноҳияҳо ба нақшаи аввалини электрикунонии ҷумҳурӣ ворид карда шуда буданд.

Дар корҳои илмӣи Д. Нурмаҳмадов, Н. Ёдгорӣ, Х. Азимов, А. Назарзода ва Б. Сирочевасосан масъалаҳои сохтмони иншооти энергетикӣ, аз ҷумла масъалаҳои маблағгузориҳои НБО-ҳои Қайроққум, Сарбанд, Норақ ва Роғун мавриди муҳокима қарор ёфта, масъалаҳои

электрикунонии қисми чанубу шарқии кишвар аз доираи назари муҳаққиқон берун мондаанд.

Н. Ёдгорӣ, Б. Юнусова, З. Зиёева ва муҳаққиқони дигар дар корхояшон, ки инъикос кардани манзараи умумии рушди энергетикии ҷумҳуриро дар назди худ мақсад гузошта буданд, масъалаи муҳим оид батаърихи электрикунонии минтақаи чанубу шарқии Тоҷикистон баррасӣ нашудааст. Ҳамин тариқ, доир ба таърихи электрикунонии минтақаи чанубу шарқии Тоҷикистон асарҳои махсуси хулосакунанда ба назар намерасанд. Омӯзиши нокифояи ин мушкилот интихоби ин мавзӯро ҳамчун таҳқиқи диссертатсионӣ муайян карда, кӯшиши таҳлили бонизоми таърихи электрикунонии минтақаи чанубу шарқии Тоҷикистон, ҳамчун омили рушди иқтисодӣ ва фарҳангӣ-маърифатии минтақа мебошад.

Алоқаи диссертатсия бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи кори илмӣ-таҳқиқотии кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон аз рӯйи мавзӯи «Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои раванди таърихӣ» иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсаду вазифаҳои таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқи мазкур – омӯختан ва воқеъбинона таҳлил кардани маводи амалӣ доир ба масъалаҳои таърихи электрикунонии ноҳияҳои чанубу шарқии Тоҷикистон, муайян кардани дараҷаи таъсири он ба инкишофи қувваҳои истехсолкунанда, фарҳангу ҳаёти маишии аҳолии ноҳияҳои чанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар рафти омӯзишу таҳлили маводи мавзӯи интихобшуда диссертант дар назди худ вазифаҳои зеринро муқаррар намуд:

- нишон додани манзараи воқеии захираҳои обию энергетикии ин минтақа;
- муайян кардани сатҳи амалии истифодабарии захираҳои обию

энергетикии минтақа бо мақсадҳои истехсолӣ;

- таҳлил кардани вазъи равандҳои истифодабарии қувваи барқ дар фарҳангу ҳаёти маишии аҳолии ноҳияҳо;

- муайян кардани аҳаммият ва нақши қувваи барқ дар ҳаёти фарҳангӣ ва маишии аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ;

- таҳлил кардани дастовардҳои истифодабарии қувваи барқ дар равандҳои захирагарабии хоҷагии деҳот дар минтақаҳои ҷанубу шарқӣ;

- асоснок кардани зарурати ташаккулёбии маҷмааи сӯзишвории энергетикӣ Тоҷикистон ва аҳаммияти он барои мунтазам таъмин кардани ҳамаи минтақаҳои кишвар бо қувваи барқ;

- муайян кардани пойгоҳи маводӣ ва дурнамои сохтмони истгоҳҳои барқии нави хурд, миёна ва калондар ҳудуди Тоҷикистон;

- баррасӣ кардани аҳаммияти байналхалқӣ ва сиёсии сиёсати Иттиҳоди шуравӣ доир ба электрикунонии ноҳияҳои наздисарҳадӣ;

- асоснок кардани дурнамои рушди минбаъдаи энергетикӣ ва электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқро таърихи электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки ба андозаи муайян дар адабиёти илмӣ ва матбуоти даврӣ инъикос ёфтааст.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқ аз раванду дараҷаи электрикунонии хоҷагии халқ ва фарҳанги ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар асри XX – оғози асри XXI иборат аст. Таҳлил, хулосабарорӣ ва равшансозии нақши қувваи барқ дар инкишофи қувваҳои истехсолкунанда, рушди иқтисодии ноҳияҳои зикршуда, нишон додани нақши табдилдиҳандаи қувваи барқ дар инкишофи фарҳанг, илм, таҳсилот дар ин ноҳияҳо рӯи асосии мавзӯи таҳқиқҳастанд.

Чорҷӯбаи хронологии таҳқиқ солҳои 20-уми асри XX – оғози асри XXI, яъне давраи табaddулотии сотсиалистӣ дар Тоҷикистон, марҳилаҳои ибтидоии давраи истиқлолияти ҷумҳуриро, ки давраи тағйироти назаррас дар рушди энергетикаи минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон

ва дар мачмуъ тамоми ҷумҳурӣ аст, дар бар мегирад.

Асоси назариявӣ – методологии таҳқиқот. Диссертант зимни навистани диссертатсия аз методҳои илмии таърихият, ҳувиёт, воқеияти илмӣ, таҳлили таърихӣ-муқоисавӣ васеъ истифода бурдааст. Дар баробари ин асоси таҳқиқи мазкурро усули мушкилотӣ-хронологӣ ташкил медиҳад, ки барои муайян намудани таърихи электрикунонии ин минтақаи наздисарҳадӣ ва аҳаммияти он дар ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангию маишии аҳолии минтақа имконияти хуб фароҳам меоранд.

Сарчашмаҳои таҳқиқи мазкур аз маводи бойгонии давлатии таърихи навтарини Тоҷикистон, бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бойгонии вилояти Хатлон, бойғониҳои ҷорӣ ноҳияҳои Чайхун, Кубодиён, Шаҳритус, Дӯстӣ, Панҷ, Фархор, Ҳамадонӣ, Шохин, маводи оморӣ, нашрияҳои даврӣ, маводи дастгоҳи марказии энергетика ва электрикунонии ҚШС Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи трести «Хатлонбарқ бунёд», маводи ҳисоботи шабакаи барқии ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ, маводи амалӣ барои оmodасозии мутахассисон дар соҳаҳои энергетика барои вилояти Хатлон ва минтақаҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ иборат ҳастанд.¹

Ғайр аз маводи бойғониҳои номбаршуда диссертант иловатан аз маводи интишорнаёфтаи фондҳои ноҳиявӣ ва минтақавии давлатӣ ва ҳизбии вилояти Хатлон оид ба вазъи захираҳо, сӯзишворию иқтидори энергетикӣ, истифодабарии воқеии онҳо, маълумоти оморӣ ва ҳисоботҳои ташкилоти энергетикӣ, колхозу совхозҳо истифода бурдааст. Ҳамчунин маводҳои муҳаққиқӣ, матбуот ва ғайра истифода шудаанд.

Навгонии илмии таҳқиқот. Бо мақсади таҳлилу муайянсозии боэътимоди нуктаҳои электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, дар навбати аввал маводи интишорнаёфтаи бойғониҳо, нашрияҳои илмӣ

¹Бойғониҳои Хатлонэнерго, бойғониҳои ҷорӣ ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Фархор, Шаҳритус, Кубодиён, Шохин, Чайхун – ҳисоботҳо доир ба электрикунонии нуктаҳои аҳолинишин, равандҳои истехсолӣ, муассисаҳои фарҳангию маишӣ, ф-ф.11, 19, 21, 23, 24, 27,31.

монографӣ, маводҳои омӯри ва матбуоти даври таҳлил карда шуданд.

Аз онҳо оид бавазъи ҷуғрофии ноҳияҳои ин минтақа, захираҳои обию энергетикӣ он, таърихи инкишоф, сатҳи электрикунонии хоҷагии халқ ва фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии минтақа иттилооти аниқ ба даст овардан мумкин аст.

Таҳқиқ, таҳлил ва инъикоси маводҳо доир ба таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар маҷмӯъ баъзе мушкилоти саҳифаҳои таърихи халқи тоҷикро пурра анҷом дода, ба ҳонанда ҳаҷми маводеро, ки барои фаҳмиши бехтари вазъи иқтисодию фарҳангии кишвари худ имкон медиҳанд, пешкаш месозад. Доираи мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо корҳои илмӣ ва китобҳои дарсӣ доир ба иқтисодиёт, фарҳанг, илмҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ саҳт алоқаманд аст.

Ғайр аз ин, наwgонии илмӣ таҳқиқот аз матолиби зерин бармеояд:

- аксарияти маводҳои мавзӯи мазкур таҳлил карда шуда, дар навбати аввал баҳои илмӣ онҳо дода шуд;

- дар минтақа ғайр аз дарёҳои калон дарёҳои Панҷ, Кофарнихон ва Яхсу ба ҳайси сарчашмаҳои иловагии истеҳсоли қувваи барқ баррасӣ шуданд;

- сарчашмаҳои асосии истеъмоли қувваи барқ дар ин минтақаҳо нишон дода шудаанд;

- дараҷаи истифодабарии қувваи барқ аз тарафи хоҷагиҳои фермерӣ ва аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон барои эҳтиёҷоти истеҳсолии хоҷагии деҳот, корхонаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, фарҳангӣ ва маишӣ аҳолии деҳот муайян карда шуд;

- аҳаммияти таърихӣ қувваи барқ дар тағйирёбии ҳаёти фарҳангии аҳолии Тоҷикистон инъикос ёфтааст;

- зарурати созмондиҳии маҷмаи сӯзишворию энергетикӣ Тоҷикистон ва аҳаммияти он барои мунтазам бо шабакаи барқӣ таъмин кардани ҳамаи минтақаҳои кишвар асоснок карда шуд;

- аҳаммияти байналхалқии сиёсати Иттиҳоди шуравӣ доир ба электрикунонии ноҳияҳои наздисарҳадӣ муайян карда шудааст;
- заминаҳои моддӣ ва дурнамои сохтмони истгоҳҳои барқии нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон муайян карда шуданд;
- дурнамои рушди энергетикӣ ва электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон асоснок карда шуд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳод шаванда:

- дар давраи шуравӣ ноҳияҳои наздисарҳадӣ дорои имтиёзҳои махсус буда, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ин ноҳияҳо дар таҳти назорати махсуси ҳукумати кишвар қарор дошт;
- таҳлили сарчашмаҳо ва адабиёти интишорёфта собит месозад, ки Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ аз нуктаи назари захираҳои обию энергетикӣ кишвари аз ҳама сарватманд аст;
- қувваи барқ дар инкишофу тағйироти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангию маишии соҳаҳои ҳаёти аҳолии Тоҷикистон нақши самаранок мебозад. Истифодаи бурдани қувваи барқ дар хоҷагиҳои аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, дар истеҳсолоти кишоварзӣ, дар корхонаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, бо мақсадҳои фарҳангию маишӣ ҳаёт ва сатҳи рӯзгори сокинони ин ноҳияҳоро ба қуллӣ дигаргун месозад;
- созишҳои истгоҳҳои барқии нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон, аз он ҷумла дар минтақаҳои таҳқиқшаванда, саривақтӣ мебошад ва барои сохтмони онҳо асосҳои моддӣ ва табиӣ мавҷуданд;
- электрикунонии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, аз он ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ дар замони мо аҳаммияти боз ҳам бештар касб карда, асоси рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро ташкил медиҳад.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Маводи таҳқиқи мазкур метавонанд зимни тарҳрезии масъалаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик, фарҳанги он, энергетикаи вилояти Хатлон, дар таҳқиқоти иловагӣ доир

ба таъриху фарҳанги минтақаҳои гуногун ва ноҳияҳои кишвар, зимни гузарондани курсҳои алоҳида доир ба таърихи энергетикаи кишвар ва ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик, дар бозгашт ба равшансозии масъалаҳои фаромушшудаи сиёсати ҳукумати шуравӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва рушди фарҳангии ноҳияҳои наздисарҳадии Тоҷикистон истифода бурда шавад. Ғайр аз ин, маводи таҳқиқи мазкур метавонад зимни навистани асарҳои алоҳида, брошюра ва мақолаҳои истифода шавад, ки онҳо ташаккулёбии маҷмааи обиёи энергетикаи Тоҷикистонро, бо инобати дурнамои азхудкунии захираҳои сӯзишвории энергетикаи кишвар, ки онҳо имкониятҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва равандҳои фарҳангии Тоҷикистонро равшантар месозанд, ба пуррагӣ нишон медиҳанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқи анҷом додашуда бо он тасдиқ мегардад, ки таҳқиқот дар асоси омӯзиши маводҳои бойгонӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, маълумоти оморӣ, маводҳои мақомоти ҳукумати ва ташкилоте, ки фаъолияти онҳо бевосита бо электрикунонии корхонаҳои ватанӣ, иқтисодиёт ва ҳаёти фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон алоқаманд аст, таҳия шудааст. Аксарияти ин маводҳо нахустин бор ба мубодилаи илмӣ ворид карда шудаанд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои 1, 2, 6 шиносномаи ихтисосҳои ҚОА дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ихтисоси 07.00.00-Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ (07.00.02 –Таърихи ватанӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқ. Ҳамаи давраҳои татбиқи нақшаи кори илмӣ, аз қабилӣ коркарди мавзӯ, асосноккунӣ ва аҳаммияти он, мақсадгузорӣ ва иҷрои вазифаҳои он риоя шуданд, ва бо иштироки бевоситаи муаллиф анҷом дода шудаанд. Муаллиф маводи таърихи электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар даврони шуравӣ ва давраи истиқлолият муфассал

таҳлил карда, дар таҳқиқи он саҳми худро гузоштааст. Доир ба мавзӯи рисола муаллиф ба натиҷаҳои муайяни илмӣ омада, тақлифу тавсияҳои худро баён кардааст ва мақолаҳои илмӣ нашр кардааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсионӣ.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби муаллифи он дар конференсияҳои байналхалқӣ, ҷумҳуриявӣ ва минтақавии илмӣ-амалӣ ва илмӣ-назариявӣ, семинарҳои илмию амалии олимони ҷавон ва унвонҷӯёни Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима ва ҳимоя карда шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон (суратмаҷлиси №8 аз 31.08.2023), дар ҷаласаи кафедраи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва этнографияи ба номи Аҳмади Дониш дар назди АМИТ (суратмаҷлиси №10 аз 19.10.2023) муҳокима шуда, барои дифоъ тавсия дода шуд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба натиҷаҳои таҳқиқот, ки бо кори диссертатсионӣ алоқаманданд, 11 мақолаи илмӣ нашр гардид, аз он ҷумла 4 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои аз тарафи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда ва 7 мақола дар нашрияҳои дигар ба таъб расид.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқот мувофиқ буда, дар бандубасти қор принсипи хронологӣ истифода бурда шуд. Диссертатсия дар 166 саҳифаи компютерӣ чоп шуда, дорои рӯйхати ихтисорот ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, ду боб, ҳафт параграф, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда (ҳамагӣ 163 номгӯй) иборат аст.

БОБИ 1. ТАЪРИХИ ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҲИЯҲОИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ШУРАВӢ

1.1. Захираҳои обӣ- энергетикӣи Тоҷикистон

Сарфи назар аз беадолатии таърихӣ, ки дар натиҷаи он ба халқи тоҷик танҳо пораи қўчаке аз заминҳои паҳновари ватани таърихӣ насиб гардид, табиат ин заминҳоро аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубии онро бо сарватҳои табиӣ беназир ва шароитҳои хуби иқлимӣ барои ҳаёт ва пешрафт мусоид таъмин намудааст.

Арзишмандтарин сарвати табиӣ ҷумхурӣ– захираҳои сузишворӣ-энергетикӣ ин минтақа то асри XX мавриди омӯзиш ва коркард қарор нагирифта буданд. Захираҳои энергетикӣи кишвар дар заминаи 125 000 дарёҳои калон, миёна, хурд ва шохобҳои онҳо, 34 кули хурду калон, 4 млрд м³ газ, 3 млрд тонна ангишт, то 2 млрд тонна нефт, энергияи бепоёни офтоб ва ғайра ташаккул меёбанд. Захираҳои энергетикӣи танҳо қисмати сарҳадӣи ҷанубу-шарқӣи мамлакат зиёда аз 100 млрд. кВт/сро ташкил медиҳад. Барпо гардидани ҳокимияти халқӣ дар солҳои 20-уми асри XX дар ин муносибат таҳаввулоти ҷиддӣ ба миён овард. Танҳо низоми сотсиалистӣ дар Тоҷикистон дар омӯзиши ҳайат ва ҳаҷми сарватҳои табиӣ ва обӣ-энергетикӣи кишварқори бузурги амалиро анҷом дод.

Бо ёрии олимон ва мутахассисони рус, аллакай дар солҳои 30-ум захираҳои бузурги ангишт, нефт, газ, гидроэнергетикӣ, ки ба пешрафти қувваҳои истеҳсолкунанда, рушди соҳаҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодӣ, илмӣ, фарҳангӣ заруранд, муайян гардиданд.

Ҷуғрофия ва захираҳои сарватҳои обӣ-энергетикӣи Тоҷикистон дар солҳои 30-уми асри XX, дар солҳои баъдичангӣ ва дар солҳои аввали ба даст овардани соҳибистиклолӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Дар тадқиқи онҳо олимон, мутахассисон аз Тоҷикистон, Россия ва дигар кишварҳо иштирок намуда, ҳар яки онҳо маълумотҳои ҷамъбастии ҳудро

оиди захираҳои сарватҳои обӣ-энергетикӣ ва сузишвории кишвар пешниҳод карданд. Варианти охирини омӯзиши захираҳои обӣ-энергетикӣ аз он сабаб эътимодбахш аст, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар ҷумҳурии институти алоҳидаи илмӣ-тадқиқотӣ таъсис ёфт, ки мутахассисон, олимони он тақрибан дар тӯли 10 сол ҳамаи минтақаҳои ҷумҳуриро ба таври дақиқтадиққ намуданд.¹ Онҳо мавқеи марказии ҷойгиршавии захираҳои ангишт, нефт, газ ва дигар сарватҳои табииро муайян намуда, ҳаҷми захираҳои обӣ-барқии ҳар як дарёи калону хурд, шохобҳои онҳоро ҳисоб карданд, инчунин ҳаҷми умумии захираҳои обӣ-барқии кишварро муайян намуданд.²

Обанборҳои асосии обӣ дар сайёраи Замин укёнус ва баҳрҳо ба ҳисоб мераванд. Дар ҷаҳон 4 укёнуси калон мавҷуд аст, ки дар онҳо захираҳои бепоёни оби ҷаҳон ҷамъ гардидаанд. Ин укёнусҳо - Атлантика, Ором, Ҳинд ва Яхбастаи Шимолӣ мебошанд, ки захираҳои оби ҷаҳонро ташкил медиҳанд. Ин захираи оби ҷаҳонро оби 75 баҳр пурра месозад, ки онҳоро барои обёрӣ намудани замин истифода бурдан мумкин аст. Дар укёнус ва баҳрҳо беш аз 160 намуди гуногуни ҳайвонот ва зиёда аз 10 ҳазор намуди обсабзҳо мавҷуд аст, ки инсон метавонад онҳоро баъд аз коркард истифода намояд. Дар қарри укёнус ва баҳрҳо инчунин маводҳои химиявии барои мавҷудияти инсон ва пешрафти иқтисодиёт муҳим дар ҳаҷми хеле зиёд мавҷуд аст. Ин навъҳои гуногуни намак, нефт ва ғайра ба ҳисоб мераванд. Мутахассисон пайдоиши укёнусҳоро тақрибан 140 то 160 млн сол қабл муайян кардаанд. Имрӯз, аз 2/3 ҳаҷми оби сайёраи Заминро маҳз обҳои укёнус ва баҳрҳо ташкил медиҳанд.³

¹Зияева, З.Ж. Стратегияи диверсификатсияи комплекси сузишворӣ-энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Ж. Зияева. – Душанбе, 2010. – 268 с.

²Юнусов, Б.В. Ҷанбаи гидроэнергетикӣ истифодаи захираҳои об дар Тоҷикистон [Матн] // Б.В. Юнусов // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. – 2005. – № 3 (7).

³Раҳимӣ, Ф., Муҳаббатова Х., Ниёзов А., Абборов Х. Об, илм ва рушди устувор. – Душанбе, 2018. – С. 60.

Сарчашмаи асосӣ ва захиракунандаи обҳои нушокӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ноҳияҳои кӯҳӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он захираҳои бузурги барф ҳам мешавад. Захиракунандаҳои асосии оби тозаӣ нушокӣ – ин пириҳои баландкӯҳҳо маҳсуб меёбанд, ки дар онҳо миллионҳо тонна барф ҳифз мегардад.

Альон дар Тоҷикистон 8492 пириҳо мавҷуд аст, ки майдони 8476,2 км² ташкил дода, тахминан 6% миқёси тамоми қаламрави ҷумҳуриро фаро мегиранд. Пириҳои Дарвоз, Пётри Якум, Язғулом, Рушон, Шуғнон, Ишкошим, Шоҳдара, Музкол, қаторкӯҳҳои Зарафшон, доманакӯҳҳои Олой, пириҳои Федченко, Зулумрат, Октябр, Усту ва ғ. аз ҷумлаи онҳо маҳсуб меёбанд.¹

Дар ин ноҳияҳои баландкӯҳӣ душворгузар ҳаҷми асосии оби тозаӣ нушокии Тоҷикистон ташкил меёбад. Аммо дар солҳои охир, бинобар сабаби гармшавии иқлим пайваستا суръати обшавии пириҳо вусъат ёфта истодааст, ки дар натиҷаи он захираи оби тозаӣ нушокии ҷумҳури низ кам шуда истодааст. Барои мисол, пириҳои Зарафшон дар як шабонарӯз ба миқдори 27 сантиметр ҳаракат карда, об мешавад. Баландшавии ҳарорат дар давраи зимистон ҳаҷми захираи оби дарёҳо ва кӯлҳоро кам карда истодааст. Аз соли 1930 то имрӯз беш аз 33% майдони пириҳои Тоҷикистон аз байн рафта, дар натиҷаи гармшавии иқлим ва ғ. ба об табдил ёфтааст.

Мутобиқи ҳисобҳои академик А.С. Никитин дар ҳудуди Тоҷикистон беш аз 1300 кӯлҳо - обанборҳои калону хурд мавҷуд аст. Қисмате аз кӯлҳо дар баландкӯҳҳо ташкил ёфтаанд, ки кӯли Сарез, Қаракӯл, Яшилкӯл, Искандаркӯл, Буяндкӯл аз ҷумлаи онҳоянд. Барои мисол, кӯли Қаракӯл дар баландии 3915 метр ташкил ёфта, ҳаҷми оби он 4150 км²-ро фаро мегирад.²

¹Раҳимӣ, Ф., Муҳаббатова Х., Ниёзов А., Аброров Х. Об, илм ва рушди устувор. – Душанбе, 2018. – С. 109-110

²Ҳамон ҷо. – С. 109.

Кӯли Сарез моҳи феввали соли 1911 дар дарёи Мурғоб (Бартанг), ки дар натиҷаи заминларзаи тақрибан то нӯҳ балкӯҳи Музкол вайрон шуда, ба ғор фуру рафт ва деҳаи Усойро аз байн бурда буд, ташкил ёфтааст. Дар натиҷаи ин заминларза аз якчанд деҳоти гирду атроф тақрибан 180 нафар ғавтиданд.

Дарёи Мурғоб боз истода, дар сарбанди ба вучудомада кӯл пур мешуд. Об дар муддати ҳар соат ба миқдори 1,5 см боло рафта, дар як шабонарӯз ба 36 см мерасид. Кӯли калон бо дарозии 28 км ва чуқурии 280 метр ташкил шуд. Пас аз се сол дарёи Мурғоб аз сарбанд канда шуда, равон гардид, гарчанде ки кӯл ҳанӯз ҳам оҳиста-оҳиста афзоиш меёбад.

Дар давоми сол аз Мурғоб ба Сарез 520 м³ об ворид шуда, тариқи дарёи Бартанг аз Сарез 1438 м³ об дар як сол хориҷ мешавад. Дар баробари ин, 90% захираҳои оби дарёи Аму маҳз дар кӯли Сарез ташкил меёбад, ки куллан оби тозаи ошомиданӣ ба ҳисоб меравад.¹

Дар байни кӯлҳои ҷумҳурӣ 18-20 кӯле мавҷуд аст, ки дар онҳо обҳои минералии дорои ҳарорати баланд ва лойҳои табобатӣ, ки барои инсон ғоиданок маҳсуб меёбанд, ташкил ёфтаанд.

Ноҳияҳои ҷанубу-шарқии Тоҷикистон низ аз захираҳои оби энергетикӣ хеле бой мебошад.² Дар захираҳои оби минтақа ва дарёчаҳои хурд бо зарех бузург панҷҳар сол зиёда аз 100 млрд кВт/с қувваи барқҳосил кардан мумкин.

Ҳамин тавр, дар қаламрави Тоҷикистон захираҳои бузурги обӣ барои тамоми Осиёи Марказӣ ташаккул ёфта истодаанд. 71% захираҳои оби дар Тоҷикистон ташаккул ёфта, аз ҷониби кишварҳои Осиёи Марказӣ истифода бурда мешавад. Ин мисоли олии ташкилҳои оби беназири ошомидани дар минтақа ба ҳисоб меравад.³ Дар натиҷаи

¹Раҳимӣ, Ф. Муҳаббатова, М. Ниёзов, А. Об, илм ва рушди устувор [Матн] / – Душанбе, 2018, С 432

²Ҳамон ҷо.- С. 441

³Ҳисоботҳо «Мушкилоти амнияти обӣ-энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 2003. – В. 51, 55.

гармшавии иқлимқисмати муайяни ин об бўғ шуда, ба баҳри Арал мерезад, ки баъд ба пуррагӣ самараи он барои инсон аз байн рафта, боиси паҳншавии бемориҳои гуногун мегардад.

Дар баробари ин, дар оғози пошхӯрии ИҚШС дар доираи муайяни кишварҳои соҳибхитӣри Осиёи Марказӣ, ки дар ҷойи собиқ кишварҳои иттиҳод таъсис ёфтаанд, танқидҳои беасос нисбати Ҳукумати Тоҷикистон ба вучуд омаданд. Ақидаҳои вучуд доштанд, ки сохтмонҳои бузурги НБО ва обанборҳои калон ҳаҷми захираҳои обро дар поёноби Амударё коҳиш дода, сохтмони нерӯгоҳҳои барқии бузург, аз қабилӣ Норақ ва Роғун боиси zilзилаҳои саҳти харобиовар мегардад, ки дар натиҷа бисёре аз ноҳияҳои минтақа метавонанд зерӣ об монанд.

Ҳукумати Тоҷикистон, Шуроӣ Олӣ ва шахсан Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар мактубҳо, паёмҳо, гуфтушунидҳои телефонии бешумор кӯшиш менамуданд, ки ба сарони ин кишварҳо, аллахусус Ёзбекистон вазъиятро фаҳмонда, собит намоянд, ки сохтмони сарбандҳои НБО-ҳои бузург дар дарёи Вахш ҳеҷ вақт ба кишварҳои ҳамсоя зарари худро намерасонад.¹ Илова бар ин, лоиҳаҳои НБО Норақ ва Роғун чандин маротиба ташҳиси техникиро дар Олмон, Италия ва Фаронса гузашта, асоснокии сохтмони ин объектҳо тасдиқ карда шудааст.

Ба ақидаи Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон: Тоҷикистон ҳеҷ вақт воридшавии захираҳои обиро ба қаламрави кишварҳои ҳамсоя маҳдуд накарда буд ва нахоҳад кард. Дар инҷо мебояд қайд намуд, ки қисмати назараси қувваи барқи обӣ маҳз ба худуди кишварҳои ҳамсоя, аллалхусус Ёзбекистон ворид карда мешавад.

Гузашта аз ин, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чандин маротиба ба роҳбарони кишварҳои ҳамсоя мурочиат намуда, пешниҳод

¹Паёми Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 23 январӣ соли 2015, Душанбе, 2015, с.47

кардааст, ки захираҳои обӣ сарфакорона ва самаранок истифода шуда, экологияи дарёҳо, кӯл, хавзаҳои дарёҳо ҳифз карда шаванд.

Аз соли 2003 чор даври мурочиати Эмомалӣ Раҳмон ба Созмони Миллалӣ Муттаҳид дар бораи мушкилиҳои обии Осиёи Марказӣ, оиди нигоҳдорӣ ва ҳифзи захираҳои обии минтақа, оиди вазъи экологии захираҳои обӣ оғоз мегардад.

Ассамблеяи Генералии СММ ҳамаи пешниҳодоти Ҳукумати Тоҷикистонро дақиқан назаронаомӯхта, мақсад ва вазифаҳоро дар самти рушди устувор, аз ҷумла ба масъалаҳои захираҳои обӣ марбутбударо, ки дар самти рушди устувор то давраи 2030 аввалиндарача махсуб меёбанд, тасдиқ намуд.¹

Дар ҳуҷҷати хотимавии Конференсияи СММ махсус қайд карда мешавад, ки захираҳои обӣ барои рушди устувор ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва гуруснагӣ аҳаммияти ҳалқунандадоранд, миёни захираҳои обӣ, энергетика, истиқлолияти озуқавӣ алоқаи ногусастанӣ мавҷуд аст, захираҳои обӣ дар пешрафти захираҳои инсонӣ, таъмини тандурустӣ ва некуаҳволии аҳоли зарур буда, чиҳати расидан ба ҳадафҳо дар соҳаҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодӣ аҳамияти ҳаётан муҳимро моликанд.

Ташаббуси ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ тасдиқ гардидаи Тоҷикистон ва ҷораҳои мушаххаси ин ниҳоди бонуфуз оиди ҳалли он дар аксари кишварҳои дунё муҳокима ва тасдиқ гардида, дар бораи онҳо конференсияҳои илмӣ, симпозиумҳо, мақола ва китобҳо ба таърифи расиданд. Ҳамин тавр, роҳи ҳамдигарфаҳмӣ дар масъалаҳои умумӣ оиди ҳифз ва самаранок истифода намудани захираҳои обӣ, махсусан оби тозаи ошомиданӣ оғоз гардид.

Мувофиқи маълумотҳои СММ, танҳо дар Тоҷикистон беш аз 6600 ҷорабинӣ оиди ин мавзӯ гузаронида шудааст. Ташаббуси гузаронидани даҳсолаи Байналхалқии амал “Об барои ҳаёт” дар коллективи тамоми

¹Инқилоби 66/288 – СММ, Нью-Йорк, 2004.

фабрикаҳо, заводҳо, кооперативҳои хоҷагиҳои халқ, мактабҳо, муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олий муҳокима гардид.

Бо дарназардошти иҷроиши барномаҳои “Об барои ҳаёт” 20 декабри соли 2018 Ассамблеяи Генералии СММ барномаи нави даҳсола “Даҳсолаи Байналхалқии амал”, “Об барои рушди устувор” барои солҳои 2018-2028, ки таҳти қарори № 73/222 аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, қабул намуд.

Дар қарори Ассамблеяи Генералии СММ аз 21 декабри соли 2009 оиди гузаронидани даҳсолаи Байналхалқӣ, аз ҷумла, қайд гардидаст, ки бо истинод ба қарори 64/198 оиди барномаи амал “Об барои ҳаёт, 2005-2015” ва қарори 69/198 аз 19 декабри соли 2014, СММ бо каноатмандӣ чорабиниҳои марбут ба гузаронидани Даҳсоларо таъкид намуда, ба ҷонибҳои дахлдор тавсия дод, ки чораҳои заруриро ҷиҳати ба даст овардани ҳадафҳо дар соҳаи ҳифз ва нигоҳдории захираҳои обӣ дар сатҳи байналхалқӣ қабул намоянд.¹

Тибқи ин қарор Ассамблеяи Генералии СММ бори дигар ба муқаррароти 68/157 аз 18 декабри соли 2013 дар бораи ҳуқуқи инсон ба оби тозаи безарари ошомиданӣ ва санитарӣ, ба муқаррароти 70/169 аз 18 декабри соли 2013 ва муқарраротҳои мушахасс оиди шӯро дар бораи ҳуқуқи инсон, аз ҷумла муқаррароти 24/18 аз 27 сентябри соли 2013 ва 27/7 аз 25 сентябри соли 2014 тағйироту иловаҳо ворид намуд.²

Ҳамин тавр, тамоми башарияти ҷаҳон таҳти роҳбарии Созмони Миллали Муттаҳид пешниҳодоти Тоҷикистонро оиди ҳифз, нигоҳдорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои обӣ, аллалхусус захираҳои оби тозаи ошомиданӣ ҷиддӣ қабул намуда, ҷиҳати дар амал татбиқ намудани он кӯшиш намуданд.

¹Инкилоби 66/288 – СММ, Нью-Йорк, 2004. – С. 5.

²Самтҳои расмӣ Ассамблеяи Генералӣ. Сессияи шасту ҳаштум, илова (53А, 68/53/А 881), боби III.

Мутобиқи маълумотҳои охир дар қаламрави ҷумҳури беш аз 25000 дарёҳои калон, миёна ва хурд бо шохобҳояшон мавҷуд аст, ки дорои захираҳои бузурги энергетикӣ барои коркарди қувваи барқ дар ҳаҷми 600 млрд. кВт/с мебошад. Танҳо захираҳои гидроэнергетикӣ дар дарёи Панҷ, ки азҳудуди ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон мегузарад, дар як сол 97,6 млрд. кВт/с ташкил медиҳад, ки он баъд аз дарёи Лена ва Енисей дар ҳудуди ИДМ аз ҷиҳати серобӣ ҷои сеюмро ишғол менамояд. Чунин боигарии табиӣи қувваи энергетикӣ дар ягон кишвари қитъаи Осиё дида намешавад. Тоҷикистон аз ҷиҳати иқтисодии гидроэнергетикӣ ба сари аҳоли (87,8 ҳазор кВт/с дар як сол)¹мақоми дуввум, аз ҷиҳати иқтисодии захираҳои қувваи обӣ дар миқёси як километри квадратӣ (3682,7 ҳазор кВт/с дар як сол) бошад, ҷои аввалро ишғол намуд. Арзиши нерӯи барқи танҳо дар НБО Норақ истеҳсолшаванда 6-8 маротиба нисбат ба дигар Неругоҳҳои барқӣ поёнтар буда, арзиши як кВт/с қувваи барқ дар НБО Роғун 0,2 дирамро ташкил медиҳад. НБО Роғун ҳамасола ба Тоҷикистон 13,1 млрд. кВт/с нерӯи барқистеҳсол намуда, ба истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон оварда мерасонад.²

Мавриди зикр аст, ки танҳо бо захираҳои дарёи Панҷ метавон ҳамасола то 100 млрд. кВт/с қувваи барқ истеҳсол намуд. Бо дарназардошти ҳолати иқтисодии кишвар ноҳияҳои наздисарҳадӣҳанӯз ҷамъ аз шабакаи мутамаркази барқдиҳии Норақ, Сангтуда, Марказӣ ва ғ., истифода менамоянд. Дар солҳои истиқлолият азҳудкунии шоҳҳои начандон калони дарёҳои минтақа оғоз гардид.

Тавре, ки дар боло қайд кардем, захираи асосии оби ҷамаи ноҳияҳои наздимарзии ҷанубу шарқии ҷумҳури, дар навбати аввал дарёи Панҷ ба ҳисоб меравад. Дар шохобҳо ва ҳавзаҳои дарё якҷанд неругоҳҳои начандон калони барқӣ сохта шудааст. Ин ноҳияҳоро дарёҳои Кофарниҳон ва Сурхоб, ки дар он беш аз 40 НБО-ҳои

¹Леонидова, Н. Фролов, В. Гидроэнергетикаи Тоҷикистон. – Душанбе, 2005. – С. 5.

²Роғун – 26 сентябри соли 2005 [Матн]. – Душанбе, 2005. – 82 с.

иктидораш начандон калон сохта шудааст, низ бо нерӯи барқ таъмин менамоянд.

Захираҳои гази Тоҷикистон бори аввал аз ҷониби мутахассисони шуравӣ, муҳандисон ва олимон аз шаҳрҳои марказии Иттиҳоди шуравӣ омӯхта шуда, анборҳои зеризаминии ноҳияҳои шимолиро бошад ҳанӯз мутахассисони Россияи подшоҳӣ, ки дар шимоли Тоҷикистон аслан газ пайдо накарда буданд, то андозае омӯхтаанд.¹

Мутахассисони шуравӣ, ки қишрҳои зеризаминиро ба таври амик тадқиқ кардаанд, дар давраи баъдичангӣ дар вилояти Ленинобод, аз ҷумла аз мавзеи Айратон, Конибодом, Ниёзбек, Оби-Шифо ва ғайра захираҳои начандон калони газро пайдо намуданд. 300 млн. м³ гази дар соли 1980 дар ҷумҳурӣ истехсолшуда маҳз аз минтақаҳои номбаршуда ба даст омадааст.² Хулосаҳои баъдии мутахассисон ақидаи дар қабри замини Тоҷикистон мавҷуд будани 430 млн тонна нефт ва беш аз 1 триллион м³ газро тасдиқ кардааст.³

Дар ибтидои солҳои 90-ум мутахассисони шуравӣ дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии ҷумҳурӣ беш аз 17 макони ҷойгиршавии газро бо захираи умумии 1 триллион м³ ошкор намуданд, вале мутаассифона коркарди ин захираҳо бо мӯчиби дар ҷуқурии зиёд ҷойгир будан ва шароитҳои душвори геологӣ барои ҷумҳурӣ ғайри имкон буд.

То соли 2000-ум дар ҷумҳурӣ 38,6 млн м³ газ, бо дарназардошти мавзеҳои Қумсангир, Колхозобод, Балҷувон ва Шаҳринав коркард карда шуд. Дар баробари ин, гази дар ҳудуди ҷумҳурӣ истехсолшуда 10% талаботи ҷумҳуриро, ки 4 млрд м³ мебошад, ташкил медиҳад.⁴

Дар солҳои баъдичангӣ қисмати асосии талабот ба газро Ўзбекистон қонеъ мегардонд, ки дар асоси шартномаи расмӣ, сурат

¹Энциклопедияи шуравии тоҷик [Матн].—Душанбе, 1978.— 672 с.

²Эргашева, З. Агар «Тоҷикгаз» газ надихад [Матн] / З. Эргашева // Азия-Плюс.—2006.— 28 декабр. № 9

³Дарё. — 1995. — № 1-2. — С. 19-20.

⁴Дархамон ҷо.

мегирифт. Аммо дар солҳои соҳибистиклолӣ бинобар сабаби мухолифатҳои сиёсии роҳбарон ва мансабдорони ду кишвари соҳибихтиёр воридшавии газ аз Ўзбекистон якчанд маротиба қатъ карда шуд. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои ҷустуҷӯи идома ёфтанд, ки мутобиқи маълумоти охирина мутахассисон захираҳои зеризаминии газ тақрибан 3 млрд. м³-ро ташкил медиҳад.

Вале, мутаассифона қорқарди онҳо ҳанӯз ғайриимкон аст.

Таърихи қорҳои ҷустуҷӯи нефт дар ҳудуди Тоҷикистон ҳанӯз дар соли 1903, дар майдони “Селроҳ”-и Қонибодом оғоз гардида буд, ки аз ҷуқурии 248 м аввалин ғаввори нефт пайдо карда шуд. Ин дастовард барои оғоз намудани қорҳои ҷустуҷӯи нефт дар қаламрави Шимолии Тоҷикистон замина гузошт.

Аллақай дар ҳамон солҳо қони Селроҳ, ки ба вусъатёбии суръати пешрафти муносибатҳои иқтисодии капиталистӣ дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон имконмедод, хеле муҳим арзёбӣ карда мешуд. То соли 1913 дар қаламрави Шимолии Тоҷикистон беш аз 10 қорҳои нефт, ки дар заминаи онҳо 29 қорхонаи саноатӣ, аз ҷумла 11 – қорхонаи қорқарди санги ангишт, нефт ва озокерит; 8 – қорхонаи пахтатозакунӣ; 4 қорхонаҳои начандон қалони истехсоли намак; 2 заводи винобарорӣ амал мекарданд, муайян карда шуд. Аз ҳама қорхонаи бузург қорхонаи саноати нешти «САНТО», ки дар он 156 қоргарон ва мутахассисон ғайрият мекарданд, маҳсуб меёфт. Шумораи умумии қоргарони дар ин соҳаи саноатӣ банд буда 838 нафарро ташкил медод.¹

Барои қорқарди истехсолоти нешти дар оянда ташкилоти аксионерии Суҳанов, аз соли 1909 бошад, қорхонаи саноати нешти “Санто” ғайриятро давом дод. Дар асоси таҳқиқоти созмондода

¹Ҳоналиев, Н. Таърихи иқтисод ва консепсияи рушди саноати Тоҷикистон. – Душанбе, 2010. – С. 21.

то 18-19 ҳазор тонна нефт, дар соли 1915 бошад, то 19,1 ҳазор тонна нефт ба даст оварда шуд.¹

Солҳои 20-ум дар қаламрави ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон корҳои ҷустуҷӯӣ ва коркарди нефт оғоз ёфт. Бо ташкилҳои ва мустақамшавии ҷумҳурии нави шуравӣ 28 кони нефт, ки аз ин теъдодқисмати асосӣ то ҳол дар марҳилаи аввали коркард қарор дорад, муайян гардид. Нефт дар инҷо дар ҷуқурии аз 5 000 то 7 000 м., қисмати асосии захираҳои нефтии категорияҳои саноатӣ диққати асосӣ ба минтақаи комплекси ҳудудӣ-саноатии Ҷануби Тоҷикистон равона карда шудааст. Захираҳои муайяншудаи нефтӣ дар ҷумҳурӣ альон 1% захираҳои умумиро ташкил медиҳанд, ки ин захираҳо ба 122 млн. тонна сзишвории шартӣ арзёбӣ мегарданд.

Дар айни замон қонҳои асосии нефт дар ҷумҳурӣ Қизил Тумшук, Оби Шифо, Комсомол, Шоҳамбарӣ, Ниёзбек, Кичик Бел, Селроҳ ва Маҳрам ба ҳисоб мераванд. Дар солҳои 80-уми асри ХХ дар Тоҷикистон танҳо 8 кони нефт мавриди коркард ва истифодақарор доштанд. Албатта, барои қонегардонии талаботи маҳсулоти нефтии ҷумҳурӣ ин миқдор қуллаи қифоя набуд.

Имрӯз қисми асосии захираҳои истеҳсолиинфети категорияи саноатии ҷумҳурӣ (67%) дар ҳудуди ҷануби Тоҷикистон ҷамъ шудааст. Онҳо қонҳои ғании нефти ҳанӯз қоркарднашуда маҳсуб меёбанд.

Дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза беш аз 40 қон ва мақонҳои пайдошавии ангишт муайян карда шудааст, ки захираҳои он тақрибан 4 млрд тонна арзёбӣ мегарданд.² Дараҷаи азҳудқунии онҳо ҳанӯз ба талаботи ҷумҳурӣҷавобгӯ нестанд. Барои мисол, дар соли 1994 истиҳроқи ангишт дар қони Шӯроб то 174 ҳазор тонна қоҳиш ёфт; дар

¹Ҳисоботҳо «Афзалиятҳои азнавсозӣ ва сиёсати саноатӣ» [Матн]. – Душанбе, 2001. – 71 с.

²Зияева, З.Ж. Перспективаҳои тараққиёти комплекси сӯзишворӣ-энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Ж. Зияева// Қайдҳои институти кӯҳӣ. Т. 179. – СПб., 2008. – С. 278-281.

соли 1990 ин нишондод ба 475 ҳазор тонна баробар буд. Дар кони Фон Яғноб тақрибан 14 ҳазор тонна ангишт истихроҷ мегардад. Дар натиҷа, талаботи ҷумҳурӣ ба ангишт ҳамагӣ 15% - 18% қонеъ мегардад, маҳз аз ҳамин сабаб ҳама сола 1 млн. тонна ангишт дар ҷумҳурӣ аз хориҷ ворид карда мешавад. Дар баробари ин дар ҷумҳурӣ конҳои бузург ва сифати арзишмандтарини санги ангишт ва намудҳои нодири антрацит мавҷуд мебошад. Дар ин росто метавон чунин конҳо, ба мисли Миёнад, Зидди, Саят, Чашмаи Санг, Тошқурғон, Шӯробод, Шишкат, Гузи ва ғайраро номбар кард. Захираи умумии антрацит танҳо дар кони Назар Айлок 212,6 млн. тоннаро ташкил медиҳад. Ин намуди пурарзиштарини маҳсулоти хоми технологӣ ба ҳисоб меравад, ки онро метавон дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти саноатӣ, аз ҷумла дар металлургия ва мошинсозӣ истифода кард.¹

Агар дар умум рушди саноати ангиштиҷумҳуриро таҳлил намоем, мебояд қайд намуд, ки бинобар сабаби бад будани таъминоти моддӣ-техникӣ ва бесамар будани истеҳсолот, чӣ дар солҳои охири иттиҳоди шуравӣ ва чӣ дар оғози солҳои истиқлолият ин соҳа дар ҳолати хеле бад қарор дошт.² Сабаби асоси дар он буд, ки дастгирии молиявӣ аз ҷониби давлат ба ин соҳа вучуд надошт. Моҳи октябри соли 1997 Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор “ Дар бораи вусъат додани саноати ангишт дар солҳои 1998-2010”-ро қабул намуд. Мутобиқи ин қарор дар соли 2001 дар ҷумҳурӣ ҳаҷми истихроҷи ангишт бояд ба 1140 ҳазор тонна баробар мешуд. Аммо ҳаҷми истихроҷи дар нақша буда, танҳо ҳамагӣ 2,5% иҷро шуд.³

¹Юнусов, Б.В. Саноати электрикии Тоҷикистон (марҳилаҳои рушд, ҳолатикунунӣ, дурнамоирушд) [Матн] / Б.В. Юнусов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 240 с.

²Рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2004 [Матн]. – Душанбе, 2005. – С. 139.

³Авазов, Т.А. Гидроэнергетикаи Тоҷикистон ҳамчун асоси тараққиёти тамоми комплекси энергетикӣ [Матн] / Т.А. Авазов // иқтисоди Тоҷикистон: стратегияи рушд.- Душанбе, 2003.-№3.- С.76-82

Дар баробари ин, дар Тоҷикистон иқтисоди бузургиконҳои ангишт, ки ба пешрафти саноати ангишт боис мегарданд, мавҷуд аст. Мувофиқи маълумоти охири стратегӣ, дар қаламрави ҷумҳурӣ 17 конҳои ангишт ва 24 майдонҳои ангиштдошта бо захираи эҳтимолии умумии то 3,6 млрд тонна муайян шудааст. Конҳои ангишт маъмулан дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ мавҷуд мебошанд.¹

Мутаассифона, қисмати зиёди онҳо бинобар сабаби шароитҳои номуносибии кӯҳӣ-геологӣ дар омӯзиши истеҳсоли қарор нагирифтаанд. Бояд қайд намуд, ки захираҳои ангишт чанд маротиба аз захираҳои яқояи газ ва нефт бештар мебошад, аммо мавҷуд набудани техникаю шароитҳои муносиб азхудкунии онҳоро ғайриимкон гардонидааст.

Ба гуфтаҳои боло така намуда, метавон иброз дошт, ки яке аз мақсадҳои асосии Ҳукумати ҷумҳурӣ дар асоси азхудкунии конҳои наф, ки дар ҷумҳурӣ микдорашон кифоя аст, ташкил намудани саноати ангишти ватанӣ ба ҳисоб меравад.

Нури офтоб дар Тоҷикистон, ки дар як сол аз 190 то 300 рӯзи офтобӣ дорад, амалан аз ҷиҳати экологӣ безарар буда, базаи захиравӣбарои истеҳсолиқувваи барқ ба ҳисоб меравад.

Мувофиқи ақидаи мутахассисон 60-80%-и талаботи аҳолии ҷумҳурӣ ба қувваи барқ дар давоми 10 моҳ дар бисёр соҳаҳои ҳаёти ҳамаҷуз метавонанд маҳз тариқи нури офтоб қонеъ гардонида шаванд.

Ин нишондодро агар бо сузишворӣ инъикос намоем, тақрибан то 400 ҳазор тонна сузишворӣ барои муҳлати муайян сарф мегардад, ки ба 460 млн. кубометр газ ва ё худ ба 528 ҳазор тонна мазут баробар аст.²Ҳамин тавр, нури офтоб – дар дурнамо иқтисоди бузург барои истеҳсоли қувваи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза ба шумор меравад, ки ханӯз дар кишвар ба таври лозима истифода намешавад. Сабаби асосӣ –

¹Дарё. – 1995. – № 1-2. – С. 15.

²Ҳотамов, Н.Б. Дигаргуниҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибхӯрии (солҳои 1991–2006). – С.268.

ин техникаи қимматбаҳо, аз ҷумла батареяи офтобӣ ба ҳисоб меравад, ки аллакай дар ҷумҳури мавриди истифода қарор дода шудааст. Дар хоҷагиҳои алоҳида шумораи онҳо то ба 400 оила расид, ки асосан барои хизматрасонии коммуналӣ-маишии аҳолиестифода карда мешаванд. Аз ин лиҳоз, ҷумҳурии мо аз дигар кишварҳои минтақа аз ҷиҳати захираҳои бузурги офтобӣ хеле қафо мондааст.¹

Мо аллакай қайд кардем, ки иқтидор ва некуаҳволии ҳар як кишвар аз миқёси азхудкунии захираҳои табиӣ он ва таъсири онҳо ба некуаҳволии аҳоли вобаста мебошад. Қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 143,5 ҳаз. км. кв.-ро ташкил менамояд. Қисмати асосии ҳудуди Тоҷикистонро минтақаи кӯҳӣ ташкил додааст, ки танҳо 34,6 ҳаз. км. кв. (24,2%) – заминҳои дурнамодор мебошанд, ки барои ҷустуҷӯи нафт ва газ мутобиқ мебошад. Қисмати асосии заминҳои перспективӣ аз ҷиҳати нафт ва газ – 29,0 ҳаз. км. кв. (83,8% аз 34,6 ҳаз. км. кв.) ба минтақаи ҷанубу шарқӣ рост омада, танҳо 5,0 ҳаз. км. кв. ба минтақаи шимол рост меояд.

Соҳаи нафту газ дар Тоҷикистон аз соли 1964 пайваستا вуҷуд ёфта, дар ҷумҳури Раёсати соҳаи нафти Тоҷик таъсис дода шудааст, ки мақсади он натавонанд истихроҷи маҳсулоти карбогидратҳо, инчунин гузаронидани корҳои васеи кофтуковӣ-ҷустуҷӯӣ бо мақсади афзундиҳии захираҳои нафту газ мебошад.

Дар давраи солҳои 1959-2005 дар Тоҷикистон беш аз 25 конҳои нафт, газ ва конденсати газ дарёфт шуд, аммо қисмати бешӣ онҳо то ҳанӯз дар марҳилаи аввали коркард қарор доранд. Ҳаҷми максималии истихроҷи нафту газ дар давоми солҳои 1973-1979 дида мешуд, ки дар он солҳо ҳаҷми истихроҷ ба беш аз 520 млн. м³ газ ва 418 ҳазор тонна нафт расида буд.² Дар он вақт фаъолияти Нерӯгоҳҳои пармавӣ аз ҷониби вазоратҳои Иттиҳоди шуравӣ маблағгузорӣ мегардид. Ҳаҷми

¹Бурхонова, М.А. Масъалаҳои оқилона истифода бурдани захираҳои энергетикӣ ЧШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1983. – С. 49.

²Бурхонова, М.А. Масъалаҳои оқилона истифода бурдани захираҳои энергетикӣ ЧШС Тоҷикистон [Матн] / М.А. Бурхонова. – Душанбе, 1983. – 78 с.

маблағгузорӣ барои кофтуков ва ҷустуҷӯи ҷойгиршавии ин намуди маҳсулоти хом дар қаламрави ҷумҳурӣ дар солҳои 80-ум то ба 60-80 млн. рубл дар як сол омада расид.¹ Ҳаҷми пармакунии ҷохҳои ҷустуҷӯӣ ва истифодабарӣ дар як сол то 100 ҳазор метрро ташкил меод. Дар як вақт дар 15-20 минтақа корҳои пармакунии гузаронида шуданд. Дар солҳои 70-80-ум қариб ҳар сол дар қаламрави Тоҷикистон конҳои наф, конҳои нафиганӣ, нефту газ ва дигар нафҳои ашёи хоми карбогидрат кашф карда мешуданд, ки дар Тоҷикистони пеш аз инқилобӣ умуман вучуд надоштанд.

Мавриди қайд аст, ки то давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон захираҳои сузишворӣ, энергетикӣ ва сармояи ҷумҳурӣ ба таври нокифоя ва ноаниқ мавриди омӯзиш қарор гирифта буд, аммо дар баробари ин, сохтмонҳои сузишворӣ-энергетикӣ дар Тоҷикистони давраи шуравӣ гувоҳи он аст, ки маҳз дар давраи мавҷудияти ИҶШС дар инҷо нисбат ба дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ бештар сохтмонҳои сузишворӣ-энергетикӣ бунёд ёфта буданд.

Мутаассифона, дар солҳои аввали соҳибистиқлолии давлати Тоҷикистон корҳои кофтуковӣ-ҷустуҷӯӣ ҷиҳати дарёфти захираҳои сарватҳои сузишворӣ-энергетикӣ ҷумҳурикуллан аз фаъолият бозмонданд, ки ин пеш аз ҳама сабабҳои объективӣ ва субъективиро доро буд: ташкилҳои кишварҳои навини соҳибистиқлол ба ҷои собиқҷумҳуриҳои ИҶШС, ки вайронкуниҳоро дар ба роҳмонии муносибатҳои зичи иқтисодӣ, аз қаламрави Тоҷикистон ҳиҷрат кардани мутахассисони баландиқтисоси соҳа, бухрони иқтисодӣ дар ҳуди ҷумҳурӣ аз ҷумлаи онҳоянд.

Ҳамин тавр, ба халқи тоҷик захираҳои беназири сузишворӣ-энергетикӣ дода шудааст, ки омили асосии такондихандаи пешрафти иқтисодӣ, илм, фарҳанг буда, ҳукумати ҷумҳурӣ суръати азхудкунии

¹Тоҷикистон дар комплекси ягонаи хоҷагии халқи ИҶШС [Матн]. – Душанбе, 1988. – 231 с.

захираҳои энергетикӣ чумхуриро боз ҳам бештар вусъат дода истодааст.

Чӣ тавре, ки Президент қайд намуданд: “дар замони муосир дар корҳои кофтуковӣ- ҷустуҷӯӣ-ҷиҳати дарёфти ҷойгиршавии иловагии нафт ва газ мо бо 15 ширкатҳои хориҷа ҳамкорӣ дорем, ки корҳои амалиро дар 87 конҳои нафт ва газ бурда истодаанд.” Ҳамаи ин дар якҷоягӣ пойгоҳи захираҳои беназирро ҷиҳати вусъатдиҳии суръати пешрафти иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва фарҳангии кишварро фароҳам овард.

1.2. Таърихи аз худ кардани захираҳои энергетикӣ ва электронунии мамлакат дар давраи дигаргунсозии сотсиалистӣ

То барпо шудани Ҳокимияти Шуравӣ дар минтақаҳои ҳозираи Тоҷикистон омӯзиши захираҳои сузишворӣ-энергетикӣ ва инчунин амалан азхудкунии онҳо аз имкон берун буд. Бояд қайд кард, ки масоили азхудкунии захираҳои сузишворӣ-энергетикӣ тавачҷуҳи аморати Бухоро ва низоми мустамликавии Россияро ҷалб намекард.¹ Манфиати онҳо асосан дар баланд бардоштани андозаи деҳқонон ва табдил додани минтақаҳо ба макони ба даст овардани ашёи хоми муносиб зам мегардид. Танҳо дар ҷойҳое, ки зарур буд, корхонаҳо ва фабрикаҳои начандон калон, шахтаҳо, роҳҳои оҳан сохта шуд, ки талаботро ба муҳаррикони начандон калони барқӣ ба вуҷуд овард. Ин ноҳияҳо дар ноҳияҳои шимолӣ дохил буданд, ки ба сармоядории руссия дохил буданд.²

Бояд қайд кард, ки ин дуҳодисаи таърихӣ оид ба электронидан барои тоҷикон орзуи мафтункунандае буд, ки эҳтимоли дар ояндаи наздик амалӣ гардидани он ба назар мерасид.

¹Ҳочагии кишлоқи Тоҷикисто”. 12 декабри соли 1980.

²Пирумшоев, Ҳ. Россия - Тоҷикистон: таърихи муносибатҳо [Матн] / Ҳ.Пирумшоев, М. Маликов. – Душанбе, 2009. – 635 с.

Таҳаввулоти инқилобии солҳои 1917-1920 халқи тоҷикро аз беҳукукии чандин асра, истисмор ва таҳқир озод намуда, ба шоҳроҳи васеи равандҳои дигаргунсозандаи демократӣ хидоят намуд.¹

Омӯзиш ва муайянкунии захираҳо, аз ҷумла захираҳои сузишворӣ-энергетикӣ дар низоми ҳокимияти халқӣ, якчанд вазифаҳои мушаххасихукукӣ ва бучетӣ-молиявиро ба миён овард, ки барои дар амал азхудкунии захираҳои сузишворӣ-энергетикӣ чумхурӣ бояд ҳаллу фасл карда шаванд. Ин қарорҳо ва маводҳо дар захираҳои бойгонии зерин нигоҳдорӣ мешаванд: ф. 3 – КМ ҲК Тоҷикистон, ф.2 – КМИ Бухорои Шарқӣ; ф.9 – комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон; ф.10 - КМИ Шӯрои ҶМШС Тоҷикистон; ф.11 – КМИ Шӯрои ҶШС Тоҷикистон; ф.12 – съездҳои Шӯрои ҶМШС Тоҷикистон; ф.13- съездҳои Шӯрои ҶШС Тоҷикистон; ф.17 – Шӯрои комиссариати халқии ҶШС Тоҷикистон; ф.268 – Раёсати сохтмони ирригатсионии Вахш; ф.1442 – Раёсати саноати истихроҳи кӯҳӣ, нафт ва химиявӣ; ф.1447 – Шӯрои хоҷагии халқии ҶШС Тоҷикистон; ф.1469 – Сарраёсати энергетика ва электривунонии Шӯрои вазирони ҶШС Тоҷикистон; ф.1470 – трести сохтмони «Таджикгидроэнергосохтмон»; ф. 449 – Раёсати сохтмони НБО Қайроқум ва ғ.

Дар солҳои панҷсолаи якуми нақшаи хоҷагии халқи Тоҷикистони Шуравии Сотсиалистӣ ҳаҷми нерӯгоҳҳои барқӣ се маротиба бештар нишон дода шуда буд, аз ҷумла дар навбати аввал маҷмуи НБО-ҳои Варзоб, ки ба зиёд шудани корхонаҳои саноатии пойтахт иртибот дошт.

Дар тезисҳои маърузаи УСНХ ҶШС Тоҷикистон дар ҷаласаи Шӯрои комиссарони халқии ҶМШС Тоҷикистон дар бораи қори УСНХ 13 апрели соли 1927 зикр гардида буд, ки: «Дар ҳуди ҳозир, аллакай дар ш. Душанбе нерӯгоҳ бо қувваи умумии 85 ампермавҷуд буда, инчунин дар соли ҷорӣ сохтмони Нерӯгоҳи обӣ дар дарёи Душанбе ба нақша гирифта

¹Бобохонов, М. Шартҳои иттифоқи инқилобӣ меҳнаткашони минтақаи Туркистон бо пролетариати Россия. [Матн] / Душанбе, 1975. с-87

шудааст, ки ба мақсади зерин аллакай 100 000 рубл ҷудо карда шудааст. Сохтмони Неругоҳи барқии обӣ ба ихтиёри трести барқӣ дода мешавад, ки имсол ба корҳои тадқиқотии лоиҳакашӣ ва ҳатто сохтмони оноғоз менамояд».¹

Дар қайдҳои фаҳмондадихӣ ба рақамҳои назоратии маблағгузориҳои саноатӣ ва неругоҳҳои барқии ҶМШС Тоҷикистон барои солҳои 1927-1928 аз 14 март соли 1927 дар бораи масъалаи дар дарёи Варзоб оғоз кардани сохтмони неругоҳи барқӣ зикр карда шудааст. Дар қайди фаҳмондадихӣ, инчунин қайд карда мешавад, ки “Барои солҳои 1927-1928, мо ният дорем, ки дар соҳаи электронидани Тоҷикистон дар дарёи кӯҳии Душанбе, ки маркази ҷумҳуриро бо қувваи барқ таъмин мекунад, маҳдуд бошем.”

Трести давлатии барқӣ (ТДБ) ба Тоҷикистон муҳандис Н.К.Поповро сафарбар намуд, ки дар қисмати дуюми моҳи апрел ҳамаи шароитҳои техникий имконияти сохтмони НБО дар ноҳияи мазкурро дида баромада, ба хулосаи мусбат омад.

Аз ҷониби муҳандис Н.К.Попов нақшаи сохтмон тарҳрезӣ шуда, ба доираи роҳбарикунандаи ҶМШС Тоҷикистон дулоиҳаи пешниҳод карда шуд. Лоиҳаи аввал дар истифодабарии канали обии мавҷудаи Хазари №2, ки шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои атрофи онро бо об таъмин мекард, асос ёфта буд. Лоиҳаи дуюм мустақилона баровардани обро аз маҷрои дарёи Душанбе ба ҷойҳое, ки 1,5 км болотар аз канали Хазари №2 ҷойгир буданд, дар назар дошт. Арзиши умумии ин лоиҳа 600 000 рублро ташкил мекард. Тибқи маълумоти ҳуҷҷатҳои Бойгонии марказии давлатии ҶШС Тоҷикистон бучети муайяншудаи ҶМШС Тоҷикистон 100 000 рублро барои электрикунонӣ пешбинӣ карда буд.² “Барои ба пуррагӣ ба итмом расонидани сохтмон, ба мо 650 000 рубл лозим аст, ки

¹Бойгонии марказии давлатии БМД Тоҷикистон.(БМД ҶТ). X. 17. – Р. 1. – П. 28. – В. 11, 29-30.

²Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - X. 3. – Р. 151. – П. 88.

аз ҷониби мо ба маблағгузорию хоҷагии халқ, барои соли 1927-1928 ворид карда мешавад”.¹Ин маънои онро дошт, ки сохтмони НБО дар дарёи Душанбехеле муҳим ба ҳисоб рафта, маҳдудиятҳои маблағгузорию ба неругоҳи мазкур бартараф карда шуданд. Вале дар соли 1927-1928 маблағгузорию ба Нерӯгоҳҳои дизелию ноҳия ва қишлоқҳо боздошта шуд. Бо ин тарз ҳал шудани масъалаҳои ба зудӣ аз вилоятҳо ба нишони ШКХ-и ҶМШС Тоҷикистон ворид шудани мактубҳои шикоятӣ гардид.²

Дар нақшаи панҷсола қайд шудааст, ки дар панҷсолаи чорӣ раванди электрикунонӣ дар ду самт амалӣ мегардад: самти деҳот - бунёди нерӯгоҳҳои барқии обӣ ва самти саноат ва сохтмони коммуналӣ - бунёди нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар ш. Душанбе, Фарм, Сари Камар ва иштирок дар сохтмони Нерӯгоҳҳои барқии назди корхонаҳои равшанбарории ш. Қурғонтеппа ва Кӯлоб.

Сохтмони Нерӯгоҳҳои барқии обӣ барои хоҷагии қишлоқ, ки ҳар кадоме 12 кВт иқтидор дошта, шумораи умумиашон 7 ададро ташкил менамояд, дар назди осӣбҳои хоҷагии қишлоқоғоз мегардад.³

Арзиши 1 кВт/соат (19,2 коп.) нисбатан аз Нерӯгоҳҳои монанди Ўзбекистон арзонтар мебошад.⁴Нуқтаҳои сохтмон дар вилоятҳо:

Солҳои 1929-30 – 1 адад дар вилояти Қурғонтеппа;

Солҳои 1930-31 – 1 адад дар Кӯлоб ва 1 адад дар Ҳисор;

Солҳои 1931-32 – 1 адад дар Қурғонтеппа ва 1 адад дар Ўротеппа;

Солҳои 1932-33 – 1 адад дар Панҷакент ва 1 адад дар Фарм.

Бунёди Нерӯгоҳҳои барқии обии саноатӣ ва коммуналӣ дар соли 1929-30 дар Сари Камар;

Солҳои 1929-30 ва солҳои 1930-31 – дар Душанбе;

¹Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 17.–Р. 1.–П. 648.–В. 11, 14-17, 22.

²Бойгонии марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ҳ. 3. – Р. 262. – П. 26. – В. 105.

³Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 17. – Р. 1. – П. 653. – В. 5-14.

⁴Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Р. 129. – П. 91.

Солҳои 1929-30 васолҳои 1930-31 – дар Фарм;

Сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ дар назди корхонаҳои равғанбарорӣ дар солҳои 1928-29 – дар ш. Қурғонтеппа ва Кӯлоб;

Нерӯгоҳи барқии оби Душанбе, бо қувваи 1000 қ.а. ва бо арзиши 923 000 рубл, бояд норасоии барқро дар корхонаҳои фаъолиятдошта ва корхонаҳои дар нақша бударокомилан бартараф намояд. Ҳамроҳкунии дастгоҳҳои қуввадиҳандаи Нерӯгоҳи барқии оби Душанбе арзиши кВт/соати нерӯи барқро аз 75 коп. то ба 7,06 коп. Поён менамояд.¹

Маблағгузорӣ, дар ҳаз. рубл:

а) электрикунонии деҳот:

1928-29 1929-30 1931-32 1932-33 Ҳамагӣ дар панҷсола 73,7

11,7 21,5 20,7 19,8

б) электрикунонии соҳаи саноат ва коммуналӣ:

1928-29 1929-30 1930-31 1931-32 1932-33 Ҳамагӣ дар панҷсола 1090,2.

15 1002 73,2

Нақшаи электрикунонии ҷумҳурӣ дар панҷсолаи аввал нишон медиҳад, ки қисмати асосии сохтмонҳои объектҳои барқии онронерӯгоҳҳои хурди дизелӣташқил меоданд, ки ин раванд ба ду сабаби объективӣ вобастагидошт. Аз як тараф, раванди омӯзиш ва муайянкунии ҳаҷми захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ ва нуқтаҳои бунёди иншоотҳои калону хурди объектҳои барқӣханӯз ба итмом нарасида буд.² Аз тарафи дигар, дар он шароитҳои таърихӣ ҷумҳурӣ аз ҷиҳати масоили молиявӣ-иқтисодӣ барои сохтмони объектҳои калони барқӣ, ки аз он маблағгузори аввалин НБО-и нисбатан бузург дар дарёи Варзоб-Душанбе гувоҳӣ меод, омода набуд.

Новобаста аз камбудҳои зикргардидаи ҷумҳурӣ дар ин давра дар сиёсати электрикунонӣ ба дастовардҳои зерин ноил гардид:

¹Таърихи ташаккул ва инкишофи энергетика дар Тоҷикистон [Матн]// Маводҳои конференсияи байнидонишгоҳи. – Душанбе, 2021. – 375 с.

²Дар ҳамонҷо

1. Идея, муҳимият ва раванди электрикунонӣ бо як суръати баланд ба яке аз вазифаҳои умумии тамоми аҳолии ҷумҳурӣ табдил ёфт.

2. Афкори электрикунонии ҷумҳурӣ то ба сатҳи сиёсати давлатӣ расида, гувоҳи он буд, ки сиёсати электрикунонӣ минбаъд ба фаъолияти ҳамарӯзаи ҳамаи ниҳодҳои давлатӣ, муассисаҳои хоҷагӣ ва ғ., табдил меёбад.¹

Сарфи назар аз норасоии молиявии ҷумҳурӣ, маблағгузорӣ ба раванди электрикунонӣ дар тӯлиҳар соли панҷсола тадриҷан афзоиш меёфт: 1928-29 – 206 ҳаз. рубл; 1929-30 – 1160 ҳаз. рубл. Дар иртибот ба ин, ҳаҷми истехсоли нерӯи барқ дар давраи мазкур 4 маротиба афзуд, ки аллакай аз дастоварди бузурги Ҷумҳурии ҷавони Тоҷикистон дар сиёсати электрикунонӣ гувоҳӣ меод.

Дар солҳои панҷсолаи аввал дар вазифаҳои нақшавӣ оид ба электрикунонӣ тағйиротҳои кулӣ ба амал омаданд. Аввали соли 1930 лоихакашон тарҳи ҳақиқии НБО Вахшро бо иқтидори 300 000 кВт ва НБО Хочабоқирғонро бо иқтидори 20 000 кВт ба итмом расониданд.²

Дар баробари ин, корҳои сохтмонӣ дар НБО Вахш, ки соли 1931 оғоз гардида буданд, аз бисёр ҷиҳат суръати корҳои сохтмонию канали Вахш, корхонаи нӯриҳои азотӣ ва дигар объектҳои муҳимми хоҷагии халқро тезонид. Сохтмони НБО Хочабоқирғон, ба ғайр аз таъмин намудани аҳолии ноҳияи калони вилояти Ленинобод бо нерӯи барқ, инчунин ҳазорҳо гектар заминҳои қорам, муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангии зиёдеро бо захираи обӣ таъмин менамуд.

Дар баробари ин, мувофиқи нақшаи панҷсолаи Нерӯгоҳҳои нави барқӣ дар Шӯроб, Сталинобод, Кӯлоб, Қурғонтеппа, Ҷротеппа, Ғарм, Сари Камар ва дигар марказҳои вилоятӣ ва ноҳиявӣ сохта шуданд. Дар

¹Аз таърихи саноаткунонии ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1972. – С. 95.

²Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Ҷ. 282. – Ғ. 7. – Ң. 2. – Ғ. 80, 89

бисёре аз марказҳои вилояти ва ноҳиявӣ неругоҳҳои барқии фабрикавию корхонавӣ бунёд ёфтанд.

Дар тӯли панҷсола иқтисоди Неругоҳи барқии Сталинобод ба 300 ҳаз. кВт, Неругоҳи гармидиҳии Шӯроб ба 12 ҳаз. кВт, инчунин Неругоҳи гармидиҳии Сталинобод ба 1800 кВт афзоиш ёфт.¹

Иқтисоди умумии неругоҳҳои амалкунанда аз 230 кВт-и соли 1928-29 то ба 820 кВт дар соли 1929-30 баланд бардошта шуда, иқтисоди умумии неругоҳҳои барқии ҷумҳурӣ то ба нимаи нақшаи панҷсола 3,5 маротиба афзоиш ёфт.² Истеҳсоли қувваи барқ аз 800 ҳаз. кВт/соати солҳои 1928—29, то ба 2396 ҳаз. кВт/соат дар солҳои 1929—30, яъне 4 баробар афзуд.³

Илова ба дастовардҳои зикргардидаи ҷумҳурӣ дар соҳаи электривунонӣ дар қарори Съезди 1У-уми Шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон, ки 25 феввали соли 1931 баргузор гардида буд, қайд карда шуд, ки: “Ба ғайр аз сохтмони неругоҳҳои калони барқӣ (Вахш, Шӯроб, Варзоб), дар соли ҷорӣ, ҳадди ақал дар ҳамаи марказҳои ноҳиявӣ, аз ҷумла дар ноҳияҳои ҷануби шарқӣ сохтмони Неругоҳҳои маҳаллии барқӣ амалӣ карда шавад”.⁴

Дар самти электривунонии нақшаи рушди саноат барои соли 1932, пурра ба итмом расонидани сохтмони НБО Варзоб, вусъат додани корҳои анҷомдиҳии сохтмони НБО Шӯроб, захираи гармидиҳии Сталинобод ва ноқилҳои барқдиҳӣ барои онҳо, ин чунин оғози сохтмони Неругоҳи хурди НБО Варзоб ва НБО Хочабоқирғон таъкид шуда буд.⁵

¹Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - X. 1216. – P. 2. – П. 86.–В. 62,63, 64.

²Бойгонии Таджсельэнерго. - X. 6527. – P. 1. – П. 29. – В. 4, 7, 9, 13, 15.

³Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – X. 20. – P. 2. – П. 1098. – В. 26-41.

⁴Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – X. 20. – P. 2. – П. 53. – В. 7.

⁵Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – X. 20. – P. 2. – П. 1115. – В. 5-9.

Бояд тазаккур дод, ки дар моҳи июли соли 1932 ҶШС Тоҷикистон лоиҳаи нақшаи панҷсолаи дуҷумро барои солҳои 1933-1937 ба муҳокима ва тасдиқпешниҳод кард, ки дар он дар соҳаи электрикунонӣ вазифаҳои зерин гузошта шуда буданд: то охири соли 1937 таъминоти энергетикӣ ва меҳнат ба 338,5 ҳаз. кВт. баланд бардошта шавад. Инчунин сохта ба истифода додани Нерӯгоҳҳои барқии зерин ба нақша гирифта шуд:

Нерӯгоҳи гармидиҳии Хучанд, бо иқтидори 250 ҳаз. кВт.

Нерӯгоҳи гармидиҳии Сталинобод, бо иқтидори 12 ҳаз. кВт.

Нерӯгоҳи Сари Камар – 12 ҳаз. кВт;

Нерӯгоҳи Исфара – 24 ҳаз. кВт;

Нерӯгоҳи марказии Вахш – 30 ҳаз. кВт;

НБО Варзоб – 7,5 ҳаз. кВт;

НБО Помир – 3 ҳаз. кВт.

Дар умум: - 398,5 ҳаз. кВт.¹

Илова бар ин, дар тамоми ҷумҳуриҳо ба Нерӯгоҳҳои хурд 39,2 ҳаз. кВт. қувваи барқтаксим карда нашудааст, ки на кам аз 10 ҳаз. кВт ба ҶШС Тоҷикистон рост меояд. Иқтидори умумии Нерӯгоҳҳои гармидиҳии Хучанд 300 ҳаз. кВт –ро ташкил медед.

Нақшаи хароҷотҳо барои сохтмони объектҳои барқии нишондодашуда дар панҷсола барои соли 1933 – 38 млн. рубл, барои соли 1934 – 64, барои соли 1935 – 78, барои соли 1936 – 86, барои соли 1937 – 120 млн. рубл, дар маҷмуъ хароҷотҳои 5 сола – 386,6 млн. рублро ташкил намуданд.²

Алақай дар солҳои панҷсолаи дуҷум, пойтахти ҷумҳурӣ ш. Сталинобод аҳамияти махсуси саноатиро касб мекунад. Объектҳои бешумори саноатӣ ва сохтмонӣ, муассисаҳои маъмурӣ ва фарҳангӣ-маишӣ сохта шуд, аммо сеяки иқтидори қувваи барқи пойтахт барои

¹Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Р. 2. – П. 1279. – В. 1-11.

²Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Р. 2. – П. 1115. – В. 5-9.

вусъат додани суръати пешрафти маҷмӯии саноатикунонӣ ва фарҳангӣкифоя набуд. Аз ин рӯ, 7 феввали соли 1933 Шӯрои комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон қарори алоҳида “Дар бораи сохтмони Неругоҳи дизелии Сталинобод” қабул менамояд, ки дар он, аз ҷумла, қайд мешавад: “Аҳаммияти Неругоҳи барқии гармидиҳии Сталинободро барои пешрафти саноат ва хоҷагии халқи ш. Сталинобод ба назар гирифта, Шӯрои комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон қарор қабул мекунад, ки:

1. Сохтмони Неругоҳи барқии Сталинобод аввалиндарача эълон шуда, санаи ифтитоҳи он 1 апрели соли 1933 муайян карда шавад”.¹

15 январи соли 1935 дар қарори Съезди V-уми Шӯрои ҶШС Тоҷикистон чиҳати ба итмом расонидани сохтмони НБО Варзоб, ки ба таъмин намудани тамоми пойтахти ҷумҳурӣ бо қувваи барқравона шуда буд, инчунин оиди ба итмом расонидани раванди таъмини нерӯи барқ ба марказҳои вилояти Ленинобод ва ВМКБ вазифаҳои иловагии мушаххас гузошта мешавад.²

Бунёди Неругоҳи барқии гармидиҳии Сталинобод собит намуд, ки сохтмони НБО-и хурд дар дарёҳои начандон калон, бе воридкунии дастгоҳҳои камёфти гаронарзиш имконпазир мебошад. Дар нақшаи соли 1934 сохтмони 12 нерӯгоҳҳои барқии обии хурд ба нақша гирифта шуда буд, ки теъдоди зиёди онҳо бояд дар минтақаҳои наздисарҳадӣ бунёд мегардиданд. Ин маънои онро дошт, ки аллақай дар солҳои панҷсолаи дуввум дар ҷумҳурӣ имкониятҳо ва таҷрибаи сохтмони нерӯгоҳҳои хурд пайдо шуд, ки аслан аввалин ғалабаи ғояи бузурги беинтиҳо будани имкониятҳои ҷумҳурии мо дар соҳаи истеҳсоли қувваи барқ ба ҳисоб меравад.

¹Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Р. 2. – П. 1115. – В. 17-18.

²Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 13. – Р. 1. – П. 32. – В. 10-18.

Дар нақшаи панҷсолаи сеюм ба анҷом расонидани сохтмони НБО Варзоби поён бо иқтидори 3,9 ҳаз. кВт, инчунин сохтмонҳои НБО Хоруғ ва Қаротегин ба нақша гирифта шуда буд, вале масъалаи азнав барқароркунии нерӯгоҳҳои барқии дизелӣ дар Сталинобод ва Ленинобод низ дар ин нақша шомил гардид. Дар солҳои 1938-1942 мутобиқи нақша иқтидори нерӯгоҳҳои барқӣ дар ҷумҳурӣ бояд 2,6 маротиба афзоиш ёфта, истехсоли қувваи барқ 4,3 маротиба зиёд мешуд.¹ Яъне, дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки барои ҷумҳурӣ солҳои мудҳиш маҳсуб меёфтанд, кори ҳақиқӣ барои барқчиёни тоҷик қатъ нагардида буд.

Ба истифода додани турбинаи якуми НБО Хоруғ, ки тавассути он муассисаҳои асосии маъмурӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ, қишлоқҳои наздик ва ноҳияи Шугнон бо қувваи барқ таъмин мегардид, аз ҷумлаи комёбиҳои онҳо маҳсуб меёбад². Ин ҳодисаи калони сиёсӣ дар ҳаёти аҳолии вилояти мухтор ба ҳисоб мерафт.

20 майи соли 1943 сохтмони НБО Варзоби поён бо иқтидори нақшавии 13,1 ҳаз. кВт оғоз гардид.³

Иншооти НБО Варзоби поён сохтмони босуръати мардумӣ эълон карда шуд. Дар сохтмони он аҳолии шаҳрҳо ва деҳоти ҷумҳурӣ, ки шумораи онҳо - 5500 нафар колхозчиёни вилояти Ғарм ва 7000 нафар аз вилояти Сталинобод, инчунин ҳазорҳо нафар шаҳрвандони Сталинободро ташкил медод, ҷалб карда шуданд. Таърихи сохтмони НБО-и мазкур аз фидокорӣ бепоёни мардуми заҳматкаши ҷумҳурӣ дарак медиҳад.⁴

Дар соли 1943 НБО-и начандон калон дар Калининобод ифтитоҳ ёфт, дар шахтаи Шӯроб шабакаи гармидиҳии барқии алоҳида, ки тамоми ҳавзаи шахтаро бо қувваи барқ таъмин менамуд, мавриди

¹Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 13. – Р. 1. – П. 32. – В. 10-18.

²Комсамоли Тоҷикистон. – январ-июни соли 1966.

³Таърихи халқи тоҷик. Ҷ. VI. – Душанбе, 2011. – С. 63.

⁴“Тоҷикистони Советӣ”. № III- VI Июни соли 1969.

истифода қарор дода шуд, дар Ёротеппа, Нов, Қурғонтеппа, Кировобод, Комсомолобод ва Кӯлобнеругоҳҳои барқии коммуналӣ сохта шуданд. Хароҷотҳои буҷавии онҳо 950 000 рублро ташкил меод. ¹Ҳамин тавр, иқтисодии умумии тамоми неругоҳҳои барқии ҷумҳурӣ то охири ҷанг 26,5 ҳаз. кВт-ро ташкил дода, истеҳсоли қувваи барқ дар ин муҳлат аз 62,1 то 76,5 ҳаз. кВт ва ё худ 23% афзӯн гардид. Таҳкими пойгоҳи энергетикӣ шароитҳои мусоидро ҷиҳати хубтар намудани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ, инчунин беҳтар кардани фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ фароҳам овард.

3 апрели соли 1949 вазири энергетика ва электрикунонии ИҶШС Жимерин коллективи НБО Варзоби поёнро ҷиҳати мавриди истифода қарор додани агрегати якум табрик намуд. ² Дар табрикот қайд карда шуда буд, ки ин ғалаба натиҷаи меҳнати пурмашаққати сохтмончиёни нерӯгоҳ ва тамоми меҳнаткашони Тоҷикистон маҳсуб меёбад. ³ Боварӣ дорем, ки коллективи НБО Варзоби поён бо руҳияи баланд корҳои хотимагии Нерӯгоҳи барқи обиро анҷом дода, мавриди истифода қарор додани агрегати дуюмро таъмин менамояд. То охири соли 1949 мавриди истифодаи пурра қарор додани нерӯгоҳ талаботи хоҷагии халқи пойтахтро ба нерӯи барқ қонеъ менамуд. Илова бар ин, нуқтаҳои аҳолинишини наздики марказ ба шабакаи барқии Сталинобод пайваст карда шуда буданд.

Дар соли 1958 истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурӣ нисбат ба соли 1955 тақрибан се маротиба афзуд. ⁴ Дар натиҷаи сохтмони Нерӯгоҳҳои нави барқӣ иқтисодии истгоҳҳо ва истеҳсоли барқ дар онҳо якбора афзоиш ёфт. Барои мисол, агар дар соли 1950 ҳаҷми коркарди қувваи барқ дар ҷумҳурӣ 169,35 млн. кВт/с, ташкил меод, дар соли 1960 ин

¹“Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон”. 5 майи соли 1980.

²Тоҷикистон дар комплекси ягонаи хоҷагии халқи ИҶШС [Матн]. – Душанбе, 1988. – 211 с.

³Нақшаи давлатии электрикунонидани Россияи Шуравӣ [Матн] – М., 1955. – 341 с.

⁴“Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон.” 1-январ соли 1959.

нишондод ба 1 288,3 млн. кВт/с расида, иқтидори неруғохҳои барқии ҷумхури дар муқоиса ба 60 млн. кВт/с соли 1950 ба 323,4 млн. кВт/с баробар гардид.¹

Дар соли 1960 сохтмони НБО Марказӣ бо иқтидори 18,6 ҳаз. кВт ва дар соли 1961 корҳои сохтмонӣ -васлқунӣ дар Неруғоҳи калонтарин дар Осиёи Миёна - НБО Норақ бо иқтидори 2,7 ҳаз. кВт оғоз гардид.²

Сохтмони НБО Норақ соли 1961 оғоз гардид. То ин давра Тоҷикистон аллақай дорои таҷрибаи ғанӣ дар сохтмони объектҳои калони энергетикӣ, Неруғоҳҳои барқӣ буд, ки барои сохтмони Неруғоҳи барқи обии Норақ мусоидат мекард.³ Ҳанӯз дар моҳи декабри соли 1960 аввалин гурӯҳи коргарон ва роҳсозон дар ҳайати 20 нафар, ки бо техникаи лозима ва нақлиётмуҷаҳаз буданд, ба Норақ омаданд. 21 декабри соли 1960 Норақ мақоми шахрро соҳиб гардид ва дар моҳи январи соли 1961 ба шахр дар ҳаҷми 52 вагон маводи сохтмонӣ ворид карда шуд.⁴ 25 марти соли 1961 аллақай корҳои сохтмонӣ дар бинои Неруғоҳи барқи обӣ шуруъ гардид. Иншооти НБО Норақ сохтмони умумииттифоқии комсомолӣ эълон карда шуд. Дар майдонҳои сохтмонӣ теъдоди зиёди сохтмончиён, техникон, муҳандисон, васлқунончамъ омаданд ва Норақ ба шахри калони сохтмонӣ табдил ёфт. Сохтмони бинои НБО-ро зиёда аз 11 000 нафар коргарон, ки аз ин шумора 5 000 нафарро русзабонҳо ташкил медоданд, оғоз карданд. Маводҳои сохтмонӣ, техника ва нақлиётро беш аз 200 шахрҳои кишвар мефиристонданд.⁵

Шавқи беандоза, ҳамдигарфаҳмии дӯстонаи намояндагони беш аз 42 халқу миллатҳо хеле зуд тақдири объекти сохтмониро ҳал намуданд. Аллақай дар моҳи марти соли 1966 аслан корҳои сохтмонӣ дар туннели

¹Сучков, А. Саноатқунонии сотсиалистӣ дар ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1965. – С. 132.

²Коммунисти Тоҷикистон, № I-III соли 1967.

³Коммунисти Тоҷикистон. № VII-IX соли 1963.

⁴“Тоҷикистони Советӣ”. № X-XII-соли 1967.

⁵Ҳочагии кишлоқи Тоҷикистон. 7-июли соли 1975.

якуми обпартой ба итмом расида, моҳи майи соли 1967 дар зербинои платинаи НБО аввалин кубометри бетон рехта шуд. Барои сохтмони бинои НБО майдони калони сохтмонӣ ташкил карда шуд, аз ҷумла – ду заводи коркарди бетон, бо иқтидори солонаи 500 ҳаз. м³, хоҷагиҳои майдакунӣ ва пошидани шағал, бо иқтидори 400 ҳаз. м³, дастгоҳҳои пурзури истеҳсолоти маводҳо барои филтрҳои платина ва хоки сунъӣ, заводи таъмири-механикӣ, комбинати хонасозӣ, объектҳои зарурии иҷтимоӣ-маишӣ, инчунин муассисаҳои таълимӣ, фарҳангӣ-фароғатӣ бунёд ёфта, мавриди истифода қарор гирифтанд.¹

Коллективи коргарони объект дар шаҳраки Норақ, дар қисмати рости соҳили Вахш ва коргароне, ки дар корхонаҳои истеҳсолии НБО Норақ дар ноҳияи Ордчаникидзеобод (Вахдат) кор мекарданд, дар шаҳри дар ҳамсоғӣ қарор дошта маскун гардиданд.

КМ ҲК Тоҷикистон ва Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз роҳбарияти “Норақ тоҷик гидроэнергосохтмон”, вазорат ва мақомотҳои ҷумхурӣ, комитети ҳизбии ноҳиявии Ордчаникидзеобод, ки тибқи Оинномаи ҲКИШ ташкилоти ҳизбии сохтмон дар тобеияти он буд, иҷроиши ҳатмии фармонҳои КМ ҲКИШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС, инчунин қарори КМ ҲК ҶШС Тоҷикистон ва Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон “Дар бораи гузаронидани корҳои алоқаманд ба омодагӣ ба оғози сохтмони НБО Норақ”-ро талаб намуданд.²

Пленуми КМ ҲК Тоҷикистон (26 апрели соли 1963) масъалаи “Оиди чораҳои таъминоти сохтмони НБО Норақ”-ро бори дуюм ба муҳокима гузошт. Пленум бо изҳори қаноатмандӣ суръати афзоишбанда ва беҳтаршавии сифати таъминоти сохтмони НБО-ро қайд намуд. Дар қарори пленум махсусан қайд гардида буд, ки сохтмони НБО Норақ ифодаи нави дурахшони ғамхорӣи Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳукумати Шӯравӣ барои пешрафти ояндаи иқтисоди Тоҷикистон ба ҳисоб

¹Маликов, М. Истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон. – Душанбе, 2013. – С. 101.

²Роҳи Ленинӣ. 1982, №IV-VI, VII-IX.

меравад. Маҳз аз ин сабаб НБО Норақ аз рӯзҳои аввал ба сохтмони умумихалқӣ табдил ёфта буд.¹ Беш аз 200 корхонаҳои саноатӣ ва шаҳрҳои кишвар ба Норақ техникаи замонавӣ, маҳсулот ва дастгоҳҳо ворид мекарданд. Дар ҳалли мушкилиҳои муҳандисӣ-техникии Неругоҳи сохташаванда 23 муаассисаҳои илмӣ-тадқиқотии тамоми кишвар иштирок мекарданд. Дар сохтмони Норақ намояндагони 46 халқу миллатҳо иштирок менамуданд, ки ин нишондиҳанда аз дорои аҳаммияти байналхалқӣбудани иншоот дарак медиҳад. Дар қарори Пленуми КМ ҲК Тоҷикистон инчунин доираи васеи тадбирҳои амалӣҷихати пеш аз муҳлат таъмин намудани fronti корҳои тайёри пешбинӣгардида, оиди оғози корҳои сохтмони бинои неругоҳ низ таъкид шуда буд. Ба комитети ҳизбӣ ва ҳамаи ташкилотҳои ҳизбии сохтмони шаҳри Норақ дастурҳои дахлдор дода шуд.

Корҳои зиёде аз ҷониби ташкилотҳои ҳизбии НБО Норақ ҷиҳати бо қор таъмин намудани сохтмончиён аз ҷумлаи халқу миллатҳои маҳалӣ ба анҷом расиданд. Ба корҳои сохтмонӣ колхозчиён ва меҳнаткашони совхозҳои ба объектҳои сохташаванда наздик ҷалб карда мешуданд. Ба омӯзиши тоҷикон ва ўзбекон бо ихтисосҳои сохтмонӣ, ронандаи нақлиёт, эксковатор, мошинҳои борбардор, бетонрезӣ ва сантехникон мутаххасисони пуртаҷриба ва баландихтисоси халқиятҳои дӯсти аз ҳар гушаи кишвар омада машғул буданд. Дар байни онҳо чунин мутаххасисони дар Норақ эътирофшуда, ба мисли Леонид Самойлов, Прохор Полосухин, Николай Колченко, Виктор Подменов, Раҳмон Шарипов, Владимир Постников ва ғ. буданд. Онҳо натавонанд дар сохтмони НБО Норақ, балки дар тарбияи гурӯҳи бузурги сохтмончиёни ихтисосманд аз ҳисоби мардуми маҳаллӣсаҳми беандоза гузоштанд.

Яке аз бригадаҳои комсомолии НБО Норақро коммунист Файзулло Ашуралиев роҳбарӣ менамуд. Писари ҷавони деҳотӣ ҳатто мактабро

¹Юнусов, Б.В. Саноати электрикии Тоҷикистон (марҳилаҳои рушд, ҳолатикунунӣ, дурнамоирушд) [Матн] / Б.В. Юнусов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 240 с.

хатм накарда, ба сохтмон омада, маълумоти миёнаро дар инчо гирифт. Ӯ бо ордени Ленин ва дигар ордену медалҳо сарфароз гаштааст.

Дар нимаи дуюми солҳои 60-ум ва аввали солҳои 70-ум дар сохтмони НБО Норак речаи аниқи корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ муқаррар карда шуда буд.

Ҳамаи зерсохторҳои он дар ҳамбастагӣ фаъолият мекарданд.

Вазифаҳои навро ба сохтмончиёни НБО Норак Съезди ХХ1-уми ҲКИШ муайян намуд. Яке аз вазифаҳои муайяншуда - дар оянда вусъатдиҳии суръати корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ ва мавриди истифода қарор додани агрегатҳои аввалини неругоҳ маҳсуб меёфт. Ба коллективи сохтмон дар амалисозии вазифаҳои аз ҷониби съезд воғузоршуда КМ Ҳизби коммунистии Тоҷикистон кӯмак менамуд. Ҳамин тавр, дар нишасти бюрои он дар санаи 25 марти соли 1972 масъалаи “Оиди чораҳои таъминамоии фаъолияти ду агрегати аввали НБО Норак дар соли 1972” дида баромада шуд.¹ Дар қарори бюро қайд гардида буд, ки дар корҳои сохтмонӣ-васлкунии муҳимтарин иншооти ҷумҳурӣ - НБО Норак раёсати «Норакнбосохтмон», трести «Тоҷикгидроэнгергосохтмон» ва ташкилотҳои «Гидромонтаж», «Гидромахсус сохтмон», «Гидроэлектромонтаж» ва «Спецгидроэнергомонтаж» кори назаррас ва пурсамарро ба сомон расониданд. То 1 январи соли 1972 ҳаҷми корҳои анҷомдодашуда дар объектҳои аҳаммияти истеҳсолидошта 236,2 млн. рубл, ё худ 82% арзиши тамоми комплекси ба кор андозандаро ташкил намуд, ки 41,3% арзиши хароҷоти умумиро ташкил медиҳад.² Дар баробари дастовардҳо бюрои КМ ҲК Тоҷикистон инчунин норасоии ҷиддиро дар сохтмони Неругоҳи обӣ қайд намуд. Мушкилоти интиқоли бетони васлшаванда, оҳану қолабҳои оҳанӣ мавҷуд буд. Сохтмон ба пуррагӣ бо нақлиёт ва воситаҳои техникӣ таъмин набуд. Норасоии биноҳои манзилӣ ба назар

¹Тоҷикистони Советӣ. 1972. 12 ноябр.

²“Машъал”. 1 декабри соли 1974.

мерасид. Корҳои фарҳангӣ-оммавӣ ва тарбиявӣсуст ба роҳ монда шуда буд.¹ Ба масъалаҳои сохтмони НБО Норақ ва бо мақсади дар соли 1972 мавриди истифода қарор додани ду агрегати аввали он КМ ҲК Тоҷикистон ва Шӯрои Вазирони ҷумҳуриҷихати кӯмак расонидан ба коллективи сохтмони мазкур чораҳои мушаххас қабул намуд.²

Дар ин давра комитети ҳизбии шаҳри Норақ ва КМ Ҳизби коммунистии ҷумҳурӣ ба масоили беҳтаркунии шароитҳои ҳаёти иҷтимоӣ-маишии сохтмончиён, пурзӯркунии фаъолияти сиёсӣ ва меҳнати коргарон ва муҳандисону техникон таваҷҷуҳи хоса зоҳир мекард. Бо ин мақсад ташкилотҳои ҳизбии пешсаф, Шӯрои намояндагони халқии маҳаллаҳо, иттифоқҳои касаба ва комсомолии сохтмон, комитети ҳизбии шаҳрӣ ва мақомоти иҷроияи шаҳрӣ нақшаи дурнамои пешрафти иҷтимоии ш. Норақро, ки 16 январи соли 1974 дар нишасти котиботи КМ ҲК Тоҷикистон тасдиқ шуда буд, баррасӣ намуданд. Дар он чораҳои дақиқ оид ба пешрафти минбаъдаи шароитҳои иҷтимоӣ-маишӣ дар коллектив, муҳлати ифтитоҳи якчанд объектҳои иҷтимоӣ, маишӣ ва фарҳангӣ-тарғиботиро мавриди баррасӣ қарор доданд. Ифтитоҳи саривақтии ин объектҳо таҳти назорати ҳамарӯза ва пайвастаи комитети шаҳрии Норақ ва котиботи КМ ҲК Тоҷикистон қарор гирифта буд.

Намунаи баланди фаъолонаи меҳнатӣ ва ташкилотчигиро дар ин давра бригадаи нақбсозони раёсати сохтмони «Гидроспецстрой»: Ф. Л. Морозова, Т. Қурбонова, К.И. Ҳамсариев, А.К. Титова – аз коргоҳи «Плотина», М. Шарипов, О.К. Кувшинов - аз коргоҳи сохтмони НБО в ғ. нишон медоданд. Ташкили босифати корҳо ва меҳнати софдилонаи сохтмочиён ба «Норақнбосохтмон» имконият дод, ки нақшаи истеҳсолии давлатӣ қариб дар ҳамаи марҳилаи сохтмони Неругоҳи барқӣ ба

¹Бойғонии марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (БМД ҶТ). – Ҳ. 3. – Р. 262. – П. 26. – В. 105.

²Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон дар ҷамъияти мутараққии сотсиалистӣ [Матн]. – Душанбе, 1979.

пуррагӣ иҷро карда шавад.

Ҳукумати Шуравӣ меҳнати софдилонаи сохтмончиёнро дар сохтмони НБО Норак баҳои баланд дод. Мувофиқи натиҷаи панҷсолаи ҳаштум 79 нафар мутаххасисони сохтмонӣ ва муҳандисон-техникон барои нишондодҳои баланди истехсолӣ бо орден ва медалҳои ИҶШС сарфароз гардонида шуданд. Аз рӯи натиҷаҳои соли сеюм – соли муайянкунандаи панҷсолаи нухум 54 нафар бо орден ва медалҳои ИҶШС кадрдонӣ карда шуданд. Бо ордени Ленин бригадари бетонрезоникоргоҳи сохтмони «Плотина» К. Ҳамсариев, бригадари бригадаи комплекси заводи маҳсулоти оҳану бетонӣ А. Фоман, бо ордени инқилоби октябр - бригадари нақбсозони СУ «Гидроспецстроя» Т.Қурбонов, ронандаи БелАЗ-540 Ф.Зайсев, бо ордени Меҳнати Парчами Сурх 17 нафар, аз ҷумла, эксоваторчӣ К.Раҳимов, бригадари нақбсозони «Гидроспецстроя» Ф.Л.Мороз, ронандаи нақлиёти калон А.С.Дудлин мукофонида шуданд. Бо Ордени Нишони Ифтихор 27 нафар сарфароз гардонида шуданд.¹ Коллективи раёсати «Норакнбосохтмон» 18 март соли 1972 барои нишондодҳои меҳнати беназир ва ба муносибати 50 солагии ташкилҳои ИҶШС бо нишони Ифтихори чашнии КМ ҲКИШ, Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС, Шӯрои Вазирони ИҶШС ва Шӯрои умумиттифоқии марказии иттифоқҳои касаба сарфароз гардонида шуданд.²

Дар раванди ба даст омадани корномаҳои меҳнати сохтмончиёни НБО Норакчараёни нави эҷодии коргарон ва коркунони инженерӣ-техникӣ – «Эстафетаи коргарӣ» нақши асосиро бозид. Дар иртибот ба ин, бригадаи А. М.Шилников аз коргоҳи «Спецгидроэнергомонтаж» ба коллективи сохтмон мурочиат намуд. Даъвати онҳоро бригадаи дорандаи ордени Ленинии челонгарон-васлгарони заводи турбогенератории Харкови ба номи С.М. Киров, ки ба он П.П. Ткаченко

¹«Ҳоҷагии кишлоқи Тоҷикистон». 12 декабри соли 1980.

²Фаъолияти ҲКИШ дар роҳи иҷрои нақшаи ленинии электривунонидани кишвар.– Душанбе, 1976. - 403 с.

роҳбарӣ менамуд, қабул намуданд.¹ Баъдтар ба “Эсафетай коргарӣ” бригадаи П.М. Стетсенко аз коргоҳи “Спетс ГЭМ” ҳамроҳ гардиданд. Онҳо ба мусобиқа бригадаи васлгарони кранҳои заводи механикии Днепри шаҳри Запорожеро, ки аз ҷониби М.И. Лисенко роҳбарӣ мешуд, даъват намуданд. Бригадаи М.К. Демко ва А.И. Колоколов мусобиқаро бо бригадаҳои заводи «Уралэлектротяжмаш» шуруъ намуданд.

Мутобиқи маълумотҳои М.Е. Ёровсе агрегати аввали обии НБО Норак як сол пеш аз муҳлати муқарраршуда мавриди истифода қарор гирифтанд. Илова бар ин, давомнокии корҳои васлкунӣ дар агрегатҳои Неругоҳ барқи обӣ ба таври назаррас коҳиш ёфт. Агрегати аввал ба ҷойи 180 рӯзи муқарраршуда дар муҳлати 130 рӯз, дувумин дар муҳлати 123 рӯз, сеюмин – 105, чорумин – 70, панҷум – 78, шашум – 68, ҳафтум ва ҳаштум – ҳар яке дар муҳлати 70 рӯз васл карда шуданд. Дар умум, дар натиҷаи коҳишёбии муҳлати корҳои васлкунӣ 8 агрегати обӣ 347 ҳаз. рубли сармояи давлат сарфа карда шуд. Илова бар ин, НБО Норак аз замони ифтитоҳи пеш аз муҳлати агрегати аввал то соли 1979, аз ҳисоби коркарди иловагии қувваи барқ ба ҷумҳурӣ беш аз 21 млн. рубл фоидаи соф овард.²

Дар марҳилаи охири сохтмони НБО Норак тариқи занҷираи “Эсафетай коргарӣ” беш аз 25 бригадаҳои сохтмонӣ ба ҳам пайваст гардиданд. Робитаи байни сохтмончиёни Норак бо дӯстон аз Харьков, Свердловск ва Запорожье пайваста идома ва тақвият меёфт.

Бояд тазаққур дод, ки Тоҷикистони шуравӣ дар сохтмони энергетикӣ ва электривунонӣ роҳи пурпечутоб, душвор ва дар умум пурсамарро паси сар намудааст. Ин роҳро тадричан аз сифр оғоз намуд. Панҷоҳ сол қабл, бо ифтитоҳ додани НБО Варзоби боло, бо иқтидори ҳамагӣ 7200 киловатт, саҳифаи аввал дар электривунонии ин минтақаи кӯҳӣ, навишта шуд. Баъдан, чунин Неругоҳҳои барқии обӣ, ба мисли

¹ «Маориф ва Маданият». 11 июли соли 1964.

² Ҳақиқат. – 1973. – 11 янв. – С. 76.

Қайроққум, Перепадная, Марказӣ, сохта ба истифода дода шуд. Дар солҳои охири Неругоҳҳои бузурги – Норақ ва акнун Роғун, ки дар сохтмонаш мутахассисон ва таҷрибаи Неругоҳи барқи обии Норақ сафарбар карда шудааст. Ин неругоҳи нави барқи обӣ дар Вахш, ки бозсозии Горбачев ва фурӯпошии ИҚШС монета шуда буд, бояд ба пуриқтидортарин неругоҳ дар Осиёи Миёна табдил ёбад. Ҳамин тавр, сохтмони пуриқтидортарин комплекси барқии обӣ — Неругоҳи барқии обии Норақ анҷом ёфт, ки дар тезондани суръат ва миқёси тараққиёти хоҷагии халқи ҷумҳурии нақши асосӣ бозид.

Неругоҳи барқи обии Роғун яке аз лоиҳаҳои бузурги асри XXI на танҳо дар Осиёи Марказӣ, балки дар тамоми ҷаҳон буда, аз рӯи тавсифи муҳандисӣ-техникӣ ва зарфияти хеш ҳамто надорад.¹ Лоиҳаи сохтмони Неругоҳ мазкур аз ҷониби шӯъбаи Осиёимиёнагии институти «Гидропроект»-и шаҳри Тошкентҳанӯз дар ибтидои солҳои 70-уми асри XX коркард шуда, баъд аз муҳокимаҳои зиёд дар соли 1974 тасдиқ гардид. Лоиҳаи ин иншооти бузурги саноатӣ рисолати таъмини аҳолии Осиёи Марказиро бо нерӯи барқ пайгирӣ менамуд.²

Сохтмони НБО Роғун дар даврони Шуравӣ ду марҳиларо дар бар мегирифт: 1) 1976 – 1987, 2) 1987 - 1993. Марҳилаи аввал моҳи сентябри соли 1976 оғоз ёфта, майдонҳои сохтмонӣ дар баландии 1000 то 1700 м воқеъ гардида буданд. Мушкилии дигари объекти сохтмонӣ дар он буд, ки наздиктарин истгоҳи роҳи оҳан аз майдонҳои сохтмонӣ 80 км дуртар мавқеъ доштанд.³

НБО-и Роғун иншооти бузург ва дар ҳақиқат мураккаб буд, дар муҳокимаи лоиҳаи он институтҳои зиёди лоиҳакашӣ ширкат доштанд. Дар қорҳои сохтмонӣ 300 қорхона аз собиқ ҷумҳуриҳои Шуравӣ сахм

¹Фирӯз, М. Роғун: ҷаҳиши бузурге дар роҳи истиқлолияти энергетикӣ [Матн] / М. Фирӯз// Ҷумҳурият, 2005. – 29 сент. – № 100.

²Хурамзода, М.Х. Нақши пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди неругоҳи барқии обии Роғун [Матн]/ М.Х. Хурамзода. – Душанбе, 2018. – 112 с.

³“Хоҷагии кишлоқи Тоҷикистон”. 5 майи соли 1980.

гузоштанд. Сохтмони сарбанд соли 1987 оғозгардид. Дар соли 1993 баландии Сарбанд ба 40 метр расида, дар 21 км корҳои нақбӣ ба анҷом расиданд.¹

Дар баробари НБО Норақ, 10 км дуртар аз сарбанди мазкур дар моҳи январи соли 1972 сохтмони НБО Бойғозӣ оғоз гардид. Иқтидори он нисбат ба Норақ чандин маротиба камтар буда – 600 000 кВт-роташкил медиҳад, аммо имконият ба вучуд омад, то ки бо кӯмаки нақби обгузари он беш аз 100 ҳаз. гектар заминҳои бекорхобидаи чандинасраи водии Ёвон ва Обикиик, инчунин сохтмони комбинати химиявии Ёвон аз об таъмин гардад.

Қолиби диққат аст, ки дар вақти сохтани комплекси барқии оби Бойғозӣ барои тезонидани суръати корҳои сохтмону васлқунӣ, ба вучуд овардани базаи нави моддию техникаи боркашонӣ ва мутахассисони зарурӣ таҷрибаи аллакай дар НБО-и Норақ коркардшуда истифода гардид.

Дар моҳи январи соли 1972 аввалин сохтмончиёни Москвагӣ фаъолиятро дар куҳи Қаратоғ шуруъ намуданд. Онҳо нақби ояндаро, ки бояд аз байни куҳ убур мекард, тарҳрезӣ намуданд. Дар он тараф бошад, ноҳияи Ёвон ва водии Ёвону Обикиик мавқеъ доштанд, ки оби Вахшро интизор буданд.

Мутахассисон ва коргарон рӯзона дар сарбанд ва нақби сохташудаистода кор карда, шабона ба манзилҳояшон, ба Норақ бармегаштанд. Ҳамин тавр, сохтмони гирехҳои гидротехникии Бойғозӣ дар заминаи таҷриба ва базаи моддӣ-техникии НБО Норақ сохта мешуд.

Сохтмони НБО Бойғозӣ дар асоси чӯстучӯи 15 солаи геологони машҳур А. В. Колечко, Е.С.Скрипко, В.А.Яшенко, В.М.Гриневич, В.Н.Фил, Х.Набиева ва дигарон оғоз гардида, дар заминаи таҷрибаи НБО Норақ суръати корҳои сохтмонӣ-васлқунӣ вусъат ёфт. 18 апрели соли 1984 бетони аввал барои пойдевори сарбанди НБО рехта шуд, ки ин

¹Эмомалӣ Раҳмонва Роғун [Матн]. – Душанбе, 2013. – 91 с.

амалро бригадаи Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ Муҳаббат Шарипов ба сомон расонид. 10 январи соли 1985 агрегати аввал, 26 юни соли 1986 агрегати дуюм ва моҳи декабри ҳамон сол агрегати сеюми неругоҳ ба истифода дода шуд. 24 январи соли 1986 ду агрегати аввали НБО Бойғозӣ аллакай якумин миллиард кВт с. қувваи барқ истеҳсол мекард.¹

Ҳамин тавр, чор агрегати НБО Бойғозӣ бо иқтидори умумии 600 ҳаз. кВт. дар давоми як сол ба хоҷагии халқ беш аз 2,5 млрд. кВт/с қувваи барқ истеҳсол намуд.²

Бо ифтитоҳ ёфтани НБО Бойғозӣ, ба ғайр аз вазифаҳои энергетикӣ, инчунин вазифаи зиёд кардани кафолатнокии оби обёрӣ дар водии Вахшу Ёвон, ки иқтидори он 70 м³/сек мебошад, ҳал карда шуд. Дар натиҷаи сохтмони НБО Бойғозӣ беш аз 40 ҳазор гектар замини дар тули асрҳо бекорхобидаи водии Ёвон-Обикииқ шодоб гардид. Ҳаҷми миёнаи солонаи об, ки тариқи нақби ирригатсионалӣ мегузарад, тақрибан 600 млн. м³-ро ташкил менамояд.

НБО Бойғозӣ барои мардуми ноҳияи Ёвон аҳамияти бузурги иҷтимоӣ-фарҳангиро низ доро мебошад. Маҳз об ва нерӯи барқиярзон дарҳаёти фарҳангию маишии аҳолии бисёрҳазораи беш аз 50 қишлоқи водии Ёвон кӯмаки амалӣ расонид.

Ҳамин тавр, то ба миёнаи солҳои 80-уми асри XX дар Тоҷикистон 90% қувваи барқ дар нерӯгоҳҳои барқии обӣ истеҳсол карда мешуд. Дар ин марҳиланерӯи барқ барои тамоми эҳтиёҷоти истеҳсолии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, инчунин дар хизматрасонии соҳаҳои илм, фарҳанг ва маишӣ кифоябуд. Дар қаламрави тамоми ҷумҳурӣ мунтазам низоми ягонаи энергетикӣ Тоҷикистон ташкил карда мешуд. Хати шабакаи барқии чандин ҳазор киллометра ва зернеругоҳҳои нав ифтитоҳ

¹Ёдгорӣ, Н. Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо. – Душанбе, 2006. – С. 100-102.

²Ёдгорӣ, Н. Фаъолияти ҲКИШ дар роҳи иҷрои нақшаи ленинии электронуноидани кишвар / Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз [Матн] // Н. Ёдгорӣ. – Душанбе; Эҷод 2006. С. 208

гардиданд. Аввалинхати ммшабакаи ммбарқидар ммчумхурӣ бо шиддати 110 кв., ханӯз дар соли 1948 ифтитоҳёфт.¹ Мақсади ин хати шабакаи барқӣ пайвастанмоии маркази энергетикии шимоли Тоҷикистон бо НБО Фарҳоди ИҶШ Ӯзбекистон буд. Аз соли 1958 сохтмони пуршиддати хати шабакаи барқӣ ва зернерӯгоҳҳои иқтидорашон аз 220 кв ва беш аз он дар каламрави тамоми чумхурӣ оғоз гардиданд.

Дар соли 1975 иқтидори Нерӯгоҳҳои барқии чумхурӣ 1732 мВт ва коркарди қувваи барқ – 4,6 млрд. кВт.с.-ро ташкил намуд. Ифтитоҳ гардидани хати шабакаи барқии аз ҳама пуриқтидор, бо шиддати 500 кВ – НБО Норақ –Регар, ки ҷиҳати пайвастании низоми энергетикии ҷануби чумхурӣ бо низоми барқии Осиеи Миёна шароити мусоид фароҳам овард, барои истифодаи оқилона ва самараноки нерӯи барқи НБО Норақ имкон дод. Дар солҳои 1982 – 1985 дар Тоҷикистон сохтмони даҳҳо зернерӯгоҳҳои пуриқтидор бо қувваи умумии 2126 мВт ва беш аз 1300 км хати шабакаи барқӣ бо шиддати беш аз 35 кв ба анҷом расид. Дар тӯли солҳои ҳокимияти шуравӣ дар чумхурӣ 1820 км хати шабакаи барқӣ бо шиддати 35 кв ва ғ., сохта шуд. Ҳамаи ин истеҳсоли қувваи барқро афзоиш меод. Дар баробари ин, дар соли 1990 истеҳсоли қувваи барқ дар чумхурӣ ба 16 млрд кВт/с ва гармидиҳӣ ба 45,4 млн Гкал. расонида шуд.²

Ҳамин тавр, дар солҳои 50 - 60 - уми асри гузашта ҳудуди чумхурӣ, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқии он бо шабакаи зичи хатҳои баландшиддату пастшиддати барқ фаро гирифта шуд. Сохтмончиёни нерӯгоҳҳои барқии обӣ таҷрибаи амалии самаранокба даст дароварданд, ки тадричан ва бомаром дар дигар объектҳои сохтмони барқии чумхурӣ мавриди истифода қарор гирифт, кидар натиҷаи он комплекси сузишворӣ-энергетикӣ ташкил карда шуд. Комплекси сузишворӣ-

¹Тоҷикистон дар комплекси ягонаи хоҷагии халқи ИҶШС [Матн]. – Душанбе, 1988. – 231 с.

²Ёдгорв, Н. Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо. – С. 102-103.

энергетикӣ соҳаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва коммуналӣ-маишии ҷумҳуриро бо қувваи барқ, бӯғ ва гармитаъмин менамуд. Ин механизми душвори энергетикӣ то замони фурӯпошии ИҚШС ба низоми ягонаи комплекси сузишворӣ-энергетикӣ марказии кишвар дохил буд.

1.3. Аз таърихи электронунии ноҳияҳои чанубу-шарқии Тоҷикистон

Таърихи электронунии дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ҳанӯз ба давраи пешазбарпошудани Ҳокимияти Шуравӣ, яъне замони салтанати амирони мангитӣ рост меояд. Аввалин Неругоҳи барқӣ неругоҳи барқии оби Хоруғ мебошад, ки сохтмони он соли 1913 оғоз ёфта, соли 1914 ба истифода дода шуда буд.¹ Инчунин, ин неругоҳи барқӣ аз аввалин Неругоҳи гидротехникӣ дар тамоми Бухорои Шарқӣ ва Помири Ғарбӣ маҳсуб ёфта, тамоми муассисаҳои маъмурӣ, тиббӣ, мактабҳо, инчунин биноҳои дастаи сарҳадии Хоруғро бо нерӯи барқ таъмин мекард.²

Дар давраи шуравӣ хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ба таври самаранок имкониятҳои васеи қувваи барқи арзонро дар мақсадҳои истеҳсолии худ мавриди истифода қарор дод. Таърихи электронунии хоҷагии қишлоқи ҷумҳуриро дар давраи шуравӣ дар асоси маводҳои мавриди омӯзиш қарор дода метавон ба ду марҳилаи шартӣҷудо намуд.

Марҳилаи аввал аз охири солҳои 20-уми асри ХХ оғоз мешавад. Дар ин давра, аниқтараш соли 1924 дар Душанбе қувваи барқи дезилӣ ба кор бурда шуд, ки эҳтимол аз аввалин дизелҳои истифодашуда дар миқёси Тоҷикистон мебошад. Онасосан барои равшан кардани биноҳои маъмурӣ, муассисаҳои нигоҳдории тандурустӣ, маданӣ ва маориф истифода мешуд. Аммо Ҳукумати Шуравӣ пеш аз ҳама ба электронунии ноҳияҳои чанубу-шарқии Тоҷикистон, хусусан электронунии марзи Тоҷикистону Афғонистон тавачҷуҳ дошт.

¹Таърихи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон [Матн]. Т. II: Таъриҳинав.– Душанбе, 2005. – 351 с.

²Очеркҳои таърихи Бадахшони Шуравӣ[Матн]. – Душанбе, 1981. – 343 с.

Қайд кардан зарур аст, ки ба ноҳияҳои чанубу-шарқии Тоҷикистон Қумсангир (Чайхун), Шаҳритус, Қубодиён, Панҷ, Фархор, Масковски (Ҳамадонӣ,) Шуробод, (Ш.Шохин) дохил буда, мардуми он асосан ба зироаткорӣ, чорводорӣ, боғпарварӣ машғул буданд. Аз ин ноҳияҳо дарёчаҳо чорӣ шуда, ба дарёи Панҷ ҳамроҳ мешаванд, ки захираҳои оби он метавонад дар як сол то 100 млрд кВт/с қувваи барқҳосил намояд. Инчунин, ноҳияҳои зикршуда ноҳияҳои сарҳадӣ буда, марзи Тоҷикистонро аз ҷумҳурии Афғонистон ҷудо менамоянд. Бо сабабҳои ниғаждорӣ марзӣ Тоҷикистони шуравӣ маҷбур буд, ки пеш аз ҳама сарҳади 600 км-и Тоҷикистону Афғонистонро дар ҳолати назорати стратегӣ ва рушду тараққиёти вазъи иқтисодиву маданӣ нигоҳ доранд. Бо ин мақсад солҳои 20-уми асри XX Ҳукумати Шуравӣ дар Тоҷикистон, хусусан ноҳияҳои чанубу шарқӣ ба сохтмони роҳҳо, анборҳо, корхонаҳои маданӣ-равшанамой машғул шуда, аввалин Неругоҳи барқии дизелиро соли 1925 дар хатти сарҳади Панҷ гузошт. Миёнаи солҳои 1926-1929 дар хатти Сарбанди ноҳияи Бешкент то ноҳияи Қалъаи Хум (ноҳияҳои сарҳадӣ) 72 стансияи хурди дизелӣ электрикӣ шинонида шуд,¹ ки бештар хатти сарҳадро шабона равшанӣ меоданд.

Аз ҷониби дигар Ҳокимияти Шуравӣ мехост ба мардуми он тарафи сарҳад, яъне аҳолии ноҳияҳои наздисарҳади Афғонистон афзалиятҳои ҳокимияти пролетарии Иттиҳодро дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нишон диҳад. Қувваи барқи чоришуда ҳолати назорати шабонарӯзии сарҳадро бо таври кулӣ тағйир дод. Аз ҷониби дигар аҳолии маҳалҳои наздисарҳадӣ аз ин қувваи барқ истифода намуданд. Минбаъд бо афзуншавии ҳолати расидани қувваи барқ ба сарҳадҳо ҳиссаи он ба электрокунонии маҳалҳо, истеҳсолот, корҳои маданӣ ва коммуналӣ истифода гардид. Ғайр аз ин, ин иқдомот ба суръатбахшии сохтмони

¹Бойгонии отряди сарҳади "Чубок" дафтари кори электривунони дар сарҳад, соли 1947, сах.9-11

системаи энергетикӣ дар Шарқ ва Ҷануби мамлакат (ГЭС-ҳои марказии Сарбанд, Бойғозӣ ва Норақ) бетаъсир намонд.

Дар солҳои дигаргунсозии сотсиалистӣ қувваи барқ, ки асосан дар Нерӯгоҳҳои хурди электрикии дизелӣ ҳосил карда мешуд, барои равшан кардани сарҳдҳои ҷанубу-шарқӣ, биноҳои маъмурӣ, мактабҳо, донишқадаҳои олий, техникумҳо ва муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ бештар истифода мегардид. Масалан, то рӯзи пурра ба кор андохта шудани НБО-и Норақ дар марказҳои ноҳияву вилоятҳо ва қишлоқҳо зиёда аз 350 нерӯгоҳҳои хурди барқии дизелии иқтидорашон то 1000 кВт бомуваффақият фаъолият менамуданд. Дар китоби «Аз таърихи саноаткунони ҶШС Тоҷикистон» навишта шудааст, ки дар қонҳои нафтӣ САНТО Нерӯгоҳи нави барқӣ сохта шуд.¹ Аслан ин Нерӯгоҳи хурди барқии гармдихӣ буд. Муаллифон дар ҷойи дигари ҳамин китоб навиштаанд, ки «шумораи Нерӯгоҳҳои барқӣ се баробар афзуд».² Аммо дар бораи кай ва дар кучо сохта шудани онҳо шарҳ дода нашудааст. Зоҳиран, шумораи Нерӯгоҳҳои барқӣ дар панҷ солаи дуюм афзоиш ёфт ва онҳо асосан ШГБ – шабакаи гармдихии барқӣ ба ҳисоб мерафтанд.³

Дар ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистон аввалин маротиба дар хоҷагиҳои деҳотӣ корхонаҳои саноатии ноҳияҳои Восеъ ва Ҷамадонӣ сохтамони заводҳои коркарди намак шуруъ шуд, ки дар он аз қувваи барқ истифода бурда шуд. Сипас, дар ноҳияи Фархор 5000 гектар заминҳои бекорхобида ба воситаи насосҳои электрикӣ обёрӣ карда шуданд. Чандин солҳо аз набудани аҳоли дар савҳози Уртабуз⁴ ҳосили пахтаро донишҷӯёни Институти омӯзгории шаҳри Кӯлоб ҷамъоварӣ мекарданд. Дар ноҳияҳои Қумсангир хоҷагии ба номи В.И.Ленин фермаи

¹Аз таърихи саноаткунони ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1972.-С.11.

²Аз таърихи саноаткунони ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1972.-С.15

³Бойғонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (БМДҶТ) – Ҳ. 20. – Ҷ. 2. – Ҳ. 1115. – Ҳ. 5-9.

⁴Бойғони ноҳияи Ҷамадонӣ, ф.1142, оп.1, д.19

мехониккунонидашуда барои 20 000 сар чорвои калон сохта шуд, ки дар он тамоми корҳои меҳнатӣ бо қувваи барқ иҷро мегардид.¹

Ҳангоми ифтитоҳи НБО Варзоби боло хатти шабакаи барқӣ ба кишлоқҳои наздики пойтахт – Буни Ҳисорак, Миришкорон, Чағатой, Чорбед ва ғайра гузаронида шуд. Дар баробари ин барқ дар равандҳои алоҳидаи меҳнати хоҷагии қишлоқ, ба монанди осибҳои начандон калон, гаражҳо, устохона ва сеҳҳо истифода мегашт.

Ташаббуси беназирро дар электрикунонии деҳот маҳз худи коргарон, ки ба пойтахти ҷумҳурӣ бо мақсади муайян – сохтмони объекти энергетикӣ омаданд, гузоштанд. Онҳо бо қувва ва сармоияи худ як зумра кишлоқҳоро бо қувваи барқтаъмин намуданд. Аз ҷумла, кормандони НБО Варзоб ваъда доданд, то ки дар яке аз деҳаҳои Неругоҳи барқӣ ифтитоҳкарда, ба яке аз марказҳои ноҳиявии вилояти Сталинобод қувваи барқ гузаронанд. Коллективи НБО Варзоб ба кормандон ва фаъолкорони корхонаҳои саноатии Тоҷикистон муроҷиат намуда, даъват карданд, ки аз таҷрибаи онҳо истифода баранд. «Мо боварӣ дорем – гуфта мешуд дар даъвати онҳо – ки ҳар як корхонаи саноатӣ метавонад дар худ захираҳои инсонӣ ва моддӣ-техникиро барои кӯмак расонидан ба хоҷагии қишлоқи ҷумҳурии мо пайдо созад».

Аз таҷрибаи энергетикони Варзоб якчанд коллективи заводҳо истифода намуда, роҳбариро аз болои кормандон оиди электрикунонии деҳот ва колхозҳо ба даст гирифтанд. Ин имконият дод, то ки суръати сохтмони Неругоҳи барқӣ вусъат ёбад.

Соли 1966 сохтмони НБА-и Ёвон оғоз ёфт, ки иқтидори лоиҳавиаш 240 ҳазор кВт буда, дар солҳои 1969-1971 се агрегати аввалини он ба кор андохта шуд.² Неругоҳи барқии аловӣ ба комбинати электрохимиявии Ёвон хизмат мерасонд.

¹Бойгонии ноҳиявии ноҳияи Қумсангир. Ҳисоботҳои солона дар бораи тарақиёти чорводорӣ, солҳои 1981-1985

²Юнусов, Б.В. Электроэнергетикаи Тоҷикистон. – Душанбе, 1975. – С. 71.

Инчунин, бо сабаби сохтмони НБО-Норак, ки он то пошхӯрии ИҚШС дар ҷануби Тоҷикистон талаботи дохилии ҷумҳуриро ба қувваи барқ пурра таъмин мекард, Неругоҳи барқии аловӣ сохта шуд.

Самтҳои тағйирёбандаи тараққиёти маданӣ ва ҳаёти меҳнаткашони деҳот доимо дар мадди назари ҳукумати Тоҷикистони шуравӣ қарордошт. Дар баробари дигар масъалаҳои тараққиёти хоҷагии қишлоқ дар сатҳи ҳукумат ва вазорату идораҳо масъалаи беҳтар намудани шароити ҷамъиятӣ-маишии аҳоли, шароити зиндагии колхозчиён ва коргарони совхозҳои ҷумҳурӣ баррасӣ мегардид.

Ба қор даромадни нерӯгоҳҳои барқии обӣ, хусусан НОБ Норак масъалаи таъмини қувваи барқ дар ҳамасоҳаҳои ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон ҳалли худро ёфт. Қувваи барқи захирашуда қариб ба қори ҳамаи намудҳои истеҳсолот мерасид. Таъминоти қувваи барқ ба минтақаҳои сарҳадӣ низ дучанд афзуд. Аҳолии наздисарҳадӣ дар ибтидо қувваи барқро барои равшаннамоии хонаҳо, омода намудани хӯрокҳо ва баъдан ба қорҳои хоҷагӣ истифода намуданд. Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 1975 ҳамаи деҳаҳои сарҳадӣ пурра бо қувваи барқ таъмин буданд. Маҳз НБО Норак тақдирӣ саноати қуҳнаи энергетикӣ ҷумҳуриро қомилан ҳал қард ва нерӯгоҳҳои қурди барқии дизелӣ аз байн рафтанд. Минбаъд онҳо қисман дар роҳсозӣ ва пармақунӣ, дар майдонҳои озмоишии ҳарбӣ ва ғайра истифода мешуданд.

Дар асоси ҷунин ташаббусҳо дар солҳои аввали панҷсолаи баъдичангӣ дар ҷумҳурӣ 75 неругоҳи қолхозӣ ифтитоҳ гардид. Шумораи умумии Нерӯгоҳҳои барқӣ дар муқоиса бо соли 1940 ду маротиба зиёд гашта, иқтидори онҳо 3,2 маротиба афзун гашт. Ҳатто ин аввалин қадамҳо дар электривунонии хоҷагии халқ аз бисёр қиҳат ба афзунёбии истеҳсолоти меҳнат, беҳтар гаштани шароитҳои моддӣ-техникӣ ва фарҳангии ҳаёти қолхозчиён, қормандони МТС ва совхозҳо таъсири муқбӣ гузошт. Аммо ба ин ҳама дастовардҳо нигоҳ нақарда, суръати онҳо ба таври назаррас аз талаботҳои вусъатёбандаи хоҷагии қишлоқдар

қувваи барқ ақиб мемонд. Масалан, дар охири соли 1950¹ дар Тоҷикистон ҳамагӣ 10% колхозҳо, 36% МТС ва 31% совхозҳо электривунонида шуда буданд.

Пай дар ҳам мавриди ифтихоёбӣ қарор гирифтани Нерӯгоҳҳои нисбатан пуриқтидор (Қайроқум, Хоруғ, Шар-шари Марказӣ, Сарбанд ва як қатор НБО-и иқтидорашон начандон калон дар дарёҳои начандон калон) характери истеҳсолии хоҷагии қишлоқ ба тадриҷ суръати худро ба тарафи мусбӣ иваз кардан гирифт. Дар қишлоқҳои алоҳида заводҳои барқии равған ва оббардорӣ - механикӣбарои обёрии заминҳои қорам, заводҳои қорқарди мевачоту забзавот ва ғ. ифтихо гардид.

Масъалаҳои марбут ба электривунонии ноҳияҳои наздисарҳадӣ бошад, ки дар навбати аввал ба он ноҳияҳои ҳозираи вилояти Хатлон – Қайхун, Бешкент, Шаҳритус, Дӯстӣ, Панҷ, Фархор ва Московский (ҳозира Ҳамадонӣ) дохил мешаванд, барои ҳокимияти шӯравӣ нерӯгоҳҳои барқии ноҳияҳои номбаршуда, аз ҷумла, нуқтаҳои аҳолинишин аҳамияти махсусро доро буд. ²

Марҳилаи дуомаз нимаи солҳои 60-ум бо гузаронидани хати шабакаи барқии чандинҳазор қиллометра ба нуқтаҳои аҳолинишини деҳот оғоз ёфт, ки дар натиҷа суръати электривунонии қишлоқҳо вусъат ёфта, истифодаи васеи қувваи барқ дар раванди меҳнатталаби истеҳсолоти хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ оғоз гардид.

Дар солҳои 70-80-ум дар соҳаи хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ шумораи истифодабарандагони қувваи барқ 4 маротиба афзуд. Суръати электривунонии меҳнат дар хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ дар тӯли 10 сол – аз соли 1970 то 1980 – беш аз 1,7 маротиба зиёд гардида, суръати афзунёбии истифодаи қувваи барқро дар саноат гузошт.³ Ҳаҷми асосии

¹Бурханова, М.А. Масъалаҳои оқилона истифода бурдани захираҳои энергетикӣи ҚШС Тоҷикистон. - Душанбе :Дониш, 1983.– С. 52.

²Таърихи халқи тоҷик [Матн]:дарҚ.5: Таърихинавтарин (1917-1941)/ тахти назари Р.М. Масов. – Душанбе,2004. – 746 с

³Таърихи халқи тоҷик. Қ. III, қисми. 2. – М., 1965.– С. 66.

истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурӣ он қадар ҳақиқӣ ва дурнамоӣ шуд, ки ҳамаи объектҳои хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ба шабакаи энергетикӣ давлатӣ пайваست шудан гирифтанд. Дар колхоз ва совхозҳо сохтмони сехҳои саноатӣ истеҳсолӣ, устохонаҳо, заводҳои начандон калон ва фабрикаҳо оиди коркарди маҳсулоти хоми хоҷагии қишлоқ, комплексҳои калони чорвопарварӣ ва ғайра суръат гирифт. Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон дар муҳлати кӯтоҳтарин бо маром вусъат ёфта, характери пешрафти саноатиро ба худ касб кард. Солҳои 70-80 дар ноҳияҳои Шаҳритус ва Қубодиён заводҳои коркарди пахта, байни ноҳияҳои Фарҳор ва Ҳамадонӣ заводи асфалт, дар ноҳияи Панҷ заводҳои шағалу пахта, дар ноҳияи Чайхун заводи пахта ва сеҳи коркарди мева сохта шуданд, ки ҳамаи ин ҳолатҳои пайдо шудани характери индустриалӣ-аграриро дар ноҳияҳои ҷанубу-шарқии мамлакат нишон меод. Инчунин, дар ноҳияи Фарҳор 50 000 гектар заминҳои бекорхобида ба воситаи насосҳои барқӣ обёрӣ карда шуданд. Ҳамин ҳолат дар ноҳияҳои Вахш, Ёвон, Панҷ, Фарҳор, Шаҳритус, Қубодиён низ сурат гирифт. Аз солҳои 60-уми асри XX дар Тоҷикистони ҷанубӣ 500 ҳазор гектар заминҳои бекорхобида ба истеҳсолоти хоҷагии қишлоқҳамроҳ карда шуданд. Дар ноҳияҳои сарҳадӣ: Ҳамадонӣ, Фарҳор, Панҷба воситаи қувваи барқ заводҳои семент, қуму шағал ва намак ба фаъолият оғоз карданд.

Дар ноҳияҳои Қумсангир, Бохтар, Хаволинг, Шаҳритус комплексҳои калони механиккунонидашуда барои парвариши 20 000 – 40 000 сар чорво ба таври индустриалӣ сохта шуданд. Рафти қор дар ин корхонаҳо ба истифодабарии қувваи барқ иҷро шуда, нигоҳ доштани чорво ва қорҳои меҳнатӣ осон шуда, ҳосилнокии меҳнат афзоиш ёфт.

Вусъатёбии истифодаи қувваи барқ дар хоҷагии халқ, инчунин дар панҷсолаи даҳум имконият дод, ки қорҳои обёрӣ тақрибан дар 20 ҳазор гектар заминҳои қорам бо ёрии мошинаи оббардор сурат гирад. Бо кӯмаки мошинаи оббардор дар ҳаҷми умумӣ заминҳои қорам то 31% обёрӣ карда мешуданд. Қувваи барқ дар шакли васеъ дар интиқол ва

омодасозии хӯроки чорво, тозакунии макон, тоза кардани порӯ, тарошидани гӯсфандон, гарм кардани об, коркард ва хушк кардани ғалла истифода мегардид.¹

Ҳамин тавр, аллакай дар солҳои 80-ум суръати баланди электрикунонии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣбарои такмилдиҳии ташкилкунӣ ва беҳтаркунии технологияи истеҳсолот ва шароитҳои меҳнат, афзунёбии самаранокии меҳнат ва гузариши соҳа ба роҳи саноатии пешрафтазамина ба вуҷуд овард.

То солҳои 90-ум дар доираи ҳамаи хоҷагиҳои халқи ИҶШС қисми воридшавандаи захираҳои сӯзишвории энергетикӣ ҷумҳурӣ, қисмати асосии он (беш аз 50%) аз ҳисоби захираҳои аз дигар ҷумҳуриҳои иттиҳод воридшаванда таъмин карда мешуд. Ба ҷумҳурӣҳамасола то 1,7 – 2,0 млрд. м³ газ, 800-900 ҳазор тонна ангишт, то 2,0-2,5 млн. тоннамаҳсулоти нефтӣ, то 6,0-7,0 млрд кВт/с қувваи барқ ворид карда мешуд.²

Ин раванди дар умум инқилобӣ барои хоҷагии қишлоқ тарафи номаълум – манфӣ низ дошт, ки дар он давраҳо, бинобар сабаби вусъатёбии суръати истеҳсолоти қувваи барқ, каме аз роҳбарони ҷумҳурӣ ва раёсатҳои марказии энергетикӣ он аҳамият меоданд. Дар ин давра дар Тоҷикистон беш аз 350 неругоҳҳои хурду миёна ва ҳатто чунин неругоҳҳои калон, ба мисли НБО Майхӯра, НБО-и байниколхозии ноҳияи Навкат, Кондара, Чичикрут ва ғ., бо иқтидори умумии 500 ҳаз. кВт/с, аз фаъолият бозмонданд.

Дар солҳои соҳтмони сотсиалистӣ, тавре ки қайд гардида буд, дар истифодаи қувваи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии қишлоқ дастовардҳои назаррас ба даст омаданд. То соли 1970 хоҷагии деҳоти ҷумҳурӣ аллакай беш аз 1 млрд. кВт/с қувваи барқ истифода мекард, ки

¹Таърихи халқи тоҷик. Ҷ. III, қисми. 2. – М., 1965. – С. 113.

²Маликов, М. Истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон: таърих, мушкилот ва дурнамо [Матн] / М. Маликов. – Душанбе, 2013. – 220с.

141 маротиба нисбат ба соли 1950 бештар буд.¹ Парки муҳаррикони барқӣ дар соли 1970 дар колхоз ва совхозҳо ба 8,8 ҳазор адад расид, ки иқтидори онҳо нисбат ба соли 1950 беш аз 30 маротиба зиёд шуд. Танҳо дар давоми панҷсолаи ҳаштум (солҳои 1966-1970) истифодаи қувваи барқ дар хоҷагии қишлоқ бе ҳисоби обёрии машиникӣ 2 маротиба зиёд гардид.² Гузариш ба ҳаракати барқии машинаҳо дар рафти корҳои меҳнатталаб дар фермаҳои чорводорӣ, насби статсионариҳои барои донагӣ, пахтатозакунӣ ва ғ., натавонанд арзиши маҳсулотро коҳиш дод, балки меҳнати фарҳангӣ ва бехатарро баланд бардошт.

Аз тарафи дигар, воридшавии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурий ба шабакаи барқтаъминкунии марказӣ ба таври назаррас суръати пешрафти хоҷагии қишлоқ, иҷтимоӣ ва раванди пешрафти фарҳангии деҳоти тоҷикро вусъат дод. Маҳз ҳамин давраи электрикунонии деҳот давраи ҷамъбасти барои нерӯгоҳҳои наздисарҳадии минтақаҳои вилояти Қурғонтеппа (ҳозира Хатлон) ба ҳисоб мерафт.

Соҳтмони шабақаҳои барқӣ дар колхоз, совхоз ва нуқтаҳои аҳолинишин асосан тариқи шӯъбаҳои трестии «Таджиксельэлектрострой» дар Кӯлоб ва Қурғонтеппа амалӣ гардонид мешуд. Дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ асосан колоннаи механикунонидаи №50 фаъолият менамуд. Трести «Средазсельстрой» соҳтмони хатҳои шабакаи барқ, нерӯгоҳҳои трансформаторӣ бо иқтидори 110 киловолта ва беш аз он асосан дар маҳалли деҳот машғул буда, трести ҷумҳуриявии «Таджиксельэлектрострой» бошад, соҳтмони хатти шабакаи барқ, корҳои васлкунии хатти шабакаи маҳаллии 0,4-5-20-35-110 киловолта ва насбкунии нерӯгоҳҳои трансформаториро ба зима дошт. Аллакай дар солҳои 70-ум охири нуқтаҳои аҳолинишини ноҳияҳои наздисарҳадӣ ба маркази таъминоти барқии марказӣ пайвасти карда шуданд. Қувваи барқ дар масофаи беш аз 2000 км аз минтақаҳои

¹Энсиклопедияи Тоҷикистони Шуравӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 1974. – С. 192-193.

²Энсиклопедияи бузурги шуравӣ [Матн]. – М., 1978. – 578 с.

наздисарҳадӣ то охирон қишлоқи кӯҳӣ, марказҳои фарҳангӣ, мактаб, биноҳои маъмурӣ, электривунонии тамоми хати наздисарҳадиро дарбар гирифта, дар паси Панҷ барои мардуми Афғонистон ба мисли ҳавои ситоравии нав дастгоҳҳои равшаннамоӣ насб карда шуданд.

Боҳачми қувваи барқи даркорӣ азхудкунии маҳсулотҳои истеҳсолии наздисарҳадӣ – Қумсангир, Панҷ, массивҳои наздикӯҳии Фархору Чубек, ки асосан истеҳсоли пахта ба роҳ монда шуда буд, оғоз гардид. Ин раванд тамоми қаламрави Тоҷикистонро дарбар гирифта, то ба ҷумҳуриҳои дигари Осиёи Миёна паҳн гардид.

Тавре аз таҳқиқот маълум шуд, аллақай дар солҳои 60-80-ум пешрафти қувваи барқ пояи асосӣ барои электривунонӣ ва вусъатёбии назарраси истеҳсолот дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи Тоҷикистон гардид.

Истифодаи қувваи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии қишлоқ аз бисёр ҷиҳат ба васеъшавии майдонҳои қорам, пешрафти қувваҳои истеҳсолкунанда ва баландбардоштани иқтисодии соҳа имконият фароҳам овард. Аммо дар баробари дастовардҳо дар солҳои 70-80-ум дар инҷо камбудии қалон ҷой доштанд. Ин, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардид, ки дар бисёре аз хоҷагиҳои ҷумҳурӣ, ҳатто дар солҳои панҷсолаи ҳаштум ва нуҳум ханӯз дар бисёр маврид муҳарриқони гармдихии сода истифода гашта, қувваи барқна дар ҳама равандҳои меҳнатӣ истифода мегардид.

Дастовардҳои муайян дар давраи баъдичангӣ дар пешрафти соҳаи ҷорвопарварии ҷумҳурӣ низ ба ҷашм мерасид, ки тадричан аз зинаи умумии пешрафти хоҷагии қишлоқ ақиб мемонд.

Дар солҳои 60-ум имкониятҳои бузург дар истифодаи неруи барқ дар соҳаи ҷорвопарварӣ ба вуҷуд омада, дар натиҷа қорҳои самаранок дар механикунонӣ ва электривунонии соҳаи мазкур анҷом дода шуд. Дар ҷумҳурӣ дар байни ҷорвопарварон мусобиқаҳои васеи сотсиалистӣ ба роҳ монда шуд. Дар қатори ноҳияҳои ҷумҳурӣ – Ховалинг, Қолхозобод,

Қумсангир, Панҷ, Файзобод, Пролетарск ва Ҳисор комплексҳои механикунонидаи калони чорводорӣ барои 10000 – 15000 сар чорвои калони шохдор сохта ба истифода дода шуд, ки тамоми равандҳои меҳнатталаб механикунонида ва автоматикунонида шуда буд.¹

Дар натиҷаи ин раванди мусбӣ 12 июни соли 1971 Тоҷикистон шуравӣ такроран масъалаи “Дар бораи пешрафти чорвопарварӣ”-ро мавради баррасӣ қарор дода, колхоз ва совхозҳо мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Дар натиҷа чораҳои қабулгардида оиди механикунонӣ ва маҳсусгардонии чорводорӣ имконият дод, ки ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти он зиёд гардад. Ҳар як ташкилоти ба ин соҳа марбут вазифадор карда шуд, ки минбаъд низ амалисозии чунин чорабиниҳоро дар соҳаи чорвопарварӣ таъмин намуда, дар наздикии шаҳрҳо, колхозҳо ва совхозҳо фермаҳои механикунонидашудаи истеҳсоли шир, хук ва хӯрокаи чорвои калони шохдор сохта ба истифода дода шавад.

1 июли соли 1971 дар нишасти якҷояи Президиуми Шӯрои вазирони ҷумҳурӣ, Иттифоқҳои касабҳои Тоҷикистон ва Кумитаи марказии умумишуравии Ленинии Иттиҳоди ҷавонони ҷумҳурӣ (ВЛКСМ) натиҷаҳои мусобиқаи аввалини сотсиалистии байни чорвопарварони ҷумҳурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Ғолиби ин мусобиқа ноҳияи Қурғонтеппа эълон гашта, бо ливои Сурхи КМ ҲК Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурӣ сарфароз гашт. Ноҳия нишондоди баландро дар механикунонии раванди истеҳсолот дар фермаҳои чорвои калони шохдор ба даст овард, ки ин нишондод дар тақсимои хӯроки чорво ва тозакунии макон барои чорво то 44% ва бо об таъминкунӣ то 65% баробар мебошад. Колхоз ва совхозҳои ноҳия, инчунин афзуншавии истеҳсоли меҳнат ва маҳсулоти чорводориро таъмин намуданд.²

¹Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҳ. 3. – Р. 235. – П. 20,197, 200, 198, 93,97.

²Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҳ. 3. – Р. 235. – П.194,200,180, 60,

Дар соли 1973 аз чор совхози гӯштию ширии ноҳияи Файзобод ду савхозаш пурра ба меҳнатӣ механикунонидашуда гузашта буд. Муҳандиси асосии совхози «Қалаидашт-1» Н. Худойдодов гувоҳӣ медиҳад, ки механикунонии равандҳои истеҳсолот ба таври мусбӣ дар баландбардории истеҳсоли меҳнат ва фарҳанги истеҳсолот таъсири худро гузошт. Агар як шахси говчӯш¹⁴ чорвоҷӯшида, дар як сол 21 тонна шир ба даст орад, пас дар натиҷаи механикунонии ин раванд, ин нишондод мутаносибан ба 20 чорво ва 42,4 тонна шир баробар гашта, масрафҳо барои як сентнер шир то механикунонӣ ба 3 нафар ва баъд аз механикунонӣ ба 1,5 нафар баробар гашт.

Тағйиротҳои мусбӣ инчунин дар комплекси бузурги механикунонидаи совхозии ба номи 100-солагии В.И.Ленини ноҳияи Исфара низ ба амал омаданд. Дар се соли мавҷудияти худ совхоз ба мақоми пешсаф дар соҳаи худ баромад. Ёғолиби мусобиқаи

Умумииттиҳодии сотсиалистии чорводорон гашта, бо ливои Сурхи Вазорати хоҷагии халқи ИҶШС сарфароз гардид. Мутобиқи нақшаи ҷӯшидан, ки аз ҳар як чорво дар давоми сол 2800 литр муқаррар гашта буд, ҷӯшандагони алоҳидаи ин совхоз ба таври назаррас ин нишондодро гузаштанд. Барои мисол, дорандаи ордени Ливои Сурхи Меҳнат Ф. Назарова аз чорво то 4210 литр, дорандаи ордени Инқилоби Октябр Р. Мараимова то 4200 литр шир ба даст меоварданд.¹

Механикунонии чорводорӣ дар тамоми ҷумҳурӣ бо маром идома ёфта, бо ёрии он дар солҳои 1967-1977 ҳаҷми истеҳсоли гӯшт ба 4%, хариди он ба 8% зиёд гашта, истеҳсол ва хариди шир бошад, мутаносибан ба 3 ва 15% баланд гашт. Ҷамъовариҳои шир дар секори ҷамъиятӣ дар соли 1977 дар муқоиса бо соли 1976 ба 8% зиёд шудааст.

Саршумори чорвои калони шохдор, аз ҷумла хук, гӯсфанд ва буз ба таври назаррас бештар гашт.

¹Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҷ. 3. – Р. 235. – П. 48. – В. 42-45.

Механикунонӣ ва электрикунонидани равандҳои меҳнатӣ васеъ шуд, ки дар маҳсулоти ширии чорводорӣ ва ғусфандпарварӣ ба чашм мерасид. Ба ғайр аз сохтмони комплексҳои хӯроки чорво дар тамоми каламрави ҷумҳурӣ раванди васеи механикунонӣ ва электрикунонии раванди меҳнат дар фермаҳои миёна ва начандон калон ба роҳ монда шуда буд. Ин аз бисёр ҷиҳат ба пешрафти истеҳсоли меҳнат, афзун гаштани маҳсулоти чорводорӣ, осоншавии меҳнати чорводорон ва пешрафти фарҳанги истеҳсолот мусоидат намуд. Аз ҷиҳати нишондодҳои алоҳидаи маҳсулоти чорво Тоҷикистон ба зинаи кишварҳои пешсафи хоҷагии ИҶШС баромад.

Тавре ки қайд намудем, яке аз роҳҳои интиқоли пай дар пайи истеҳсолоти хоҷагии халқ маҳз сохтмони комплексҳои чорводорӣ давлатӣ, колхоз ва байниколхозӣ ба ҳисоб мерафт. Дар Тоҷикистон беш аз 150 адад чунин комплексҳо, аз ҷумла, 60-то шириӣ, 15-то байни колхозии хӯроки чорво, 9-то ғусолапарварӣ сохта шуда буд. Тақрибан 30 комплекси шириӣ ба таври пурра механикунонида ва электрикунонида шуда буданд. Раванди таъминнамоии васеи объектҳои мазкур бо техника ва дастгоҳҳои барқии нав идома меёфт. Масалан, агар дар давраи солҳои 1966-1970 ба ҷумҳурӣ нақлиёт ва дастгоҳҳо дар ҳаҷми 2,5 млн рубл ворид карда шуда бошад, пас дар давраи солҳои 1971-1975 он ба 3,2 млн. руб., дар солҳои 1976-1980 ин нишондод то ба 6 млн рубл зиёд гардид. Дар баробари ин, шумораи техника барои механикунонии чорводорӣ ва истеҳсоли хӯроки чорво аллақай ба 450 номгӯй расид. Суръати умумии рафти механикунонӣ ва электрикунонии равандҳои асосии истеҳсолоти чорводорӣ ҷумҳурӣ дар солҳои давраи таҳқиқотӣ дар ҷадвали дар зер овардашуда нишон дода шудааст.

Механикунонии корҳо дар фермаҳои чорводорӣ колхоз, совхоз ва корхонаҳои байнихоҷагии ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 1965-1984

	1965	1970	1975	1980	1984
Механикунонии чӯшиши говҳо (дар % ба сари намуди зерин)	3	4	19	38	38
Механикунонии таъминоти об:					
дар фермаҳои чорвои калони шохдор	3	8	16	34	41
дар комплексҳо ва фермаҳои хуқпарварӣ	22	32	41	41	62
Механикунонии тақсимооти хӯрокаи:					
дар фермаҳои чорвои калони шохдор	3	3	11	28	38
дар комплексҳо ва фермаҳои хуқпарварӣ	17	8	13	28	38
Механикунонии тозакунии макон:	2	9	15	38	34
дар фермаҳои чорвои калони шохдор	85	89	90	92	94
дар комплексҳо ва фермаҳои хуқпарварӣ	8	8	26	34	54
Механикунонии тарошидани гӯсфанд тариқи электроагрегат	85	99,9	99,8	99,71	

Тавреки аз нишондодҳои амалӣ бармеояд, чорводорӣи Тоҷикистон ба мисли дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ҳаводиси манфӣ ва фурӯпошии калонро паси сар карда натавонист, ки ба давраи пешини ҳаёти кишвар характернок буд.

Бо назардошти суҳанони дар боло зикр шуда натиҷагирӣи тамоми корҳои амалигашта муносибати ҷиддӣ ва баробарвазнро талаб менамуд. Хусусан, дар Тоҷикистон қарори созмондиҳии комплексҳои калонмиқёси ширӣ аз ҷониби роҳбарони мақомотҳои дахлдори ҷумҳурӣ бе таҳлили лозима дар соҳаи чорводорӣ қабул карда мешуд. Дар натиҷа маблағгузориҳои бузурги давлатӣ ва захираҳои инсонӣ ба ин соҳа равонашуда дар аксар вақт манфӣ арзёбӣ мегашт. Дар ҷумҳурӣ зиёда аз 70 комплексҳо мувофиқи маълумотҳои охиринавҷуд доштанд, ки на ҳамаи онҳо ба таври самаранок фаъолият менамуданд. Бисёре аз онҳо тамоман кор намекарданд, ё қисман фаъолият доштанд ва ё ки ҳатто ба зарар фаъолият мебарданд. Ба таври дигар гӯем, дар муносибат бо онҳо на оиди ғалабаи бузург мебоист суҳбаткард, ки бархе аз роҳбарони собиқи Тоҷикистон завқ доштанд, балки ҳамчун як ҳаводиси ҷойдоштаи манфӣ бояд гуфт. Дар умум дар солҳои бозсозии

сотсиалистӣ хоҷагии халқи Тоҷикистон қадами калони самаранокро барои оянда гузошт.¹

Дар асоси методҳои нави сотсиалистии хоҷагидорӣ методҳои самараноки пешрафти заминдорӣ ва чорводорӣ, интенсификации истеҳсолот коркард ва ворид карда шуданд, ки имконият фароҳам овард, то ки равандҳои меҳнат механикунонида ва электрикунонида шаванд. Хоҷагидорӣ сотсиалистӣ дар замин ба афзунёбии заминҳои қорам оварда расонд. Ба гардиши хоҷагии қишлоқ беш аз 650 000 га заминҳои тӯли асрҳо бекорхобида дароварда шуданд. Дар ин солҳо истеҳсолоти пахта-ашёи хом то 1 млн тонна, саршумори чорвои чамбиятӣ то 5 млн сар ва ғ.зиёд шуд.

Ҳамин тавр, пешрафти электрикунонии хоҷагии қишлоқ дар марҳилаҳои мухталифаш на ҳамавақт самаранок буд. Дар давраи сохтмони сотсиалистӣ соҳаи энергетика бо суръатӣ баланд пешрафт намуд.

Ҳаҷми умумии каналҳои обҳои дарёии аз қаламрави ҷумҳурӣ ихроҷшаванда 65,1 км³-ро ташкил намуда, аз ин миқдори об дар ҳудуди кишвар 64,0 км³чамъ меояд. Дар баробари ин дар қаламрави Тоҷикистон 72%-и обҳои тамоми кӯл ва ҳавзаҳои калони Осиёи Марказӣчамъ меояд. Ҳаҷми умумии обҳо, кӯлҳои ҷумҳурӣ 634,42 км²-родарбар мегирад.²Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки захираҳои оби Тоҷикистон ба пуррагӣ талаботи дохиларо таъмин намуда, дигар кишварҳои Осиёи Марказиро бо об таъмин менамояд.

Дар хоҷагии коммуналии қишлоқҳои Тоҷикистон, дар солҳои охири Ҳокимияти Шуравӣ сарфи қувваи барқ хеле афзуд. Масалан, то соли 1980 сарфиқувваи барқ барои эҳтиёҷоти хоҷагӣ 1,4 баробар афзуда, ба ҳар оила 600 кВт/ соатро ташкил дод. Афзоиши солони сарфи қувваи барқ барои эҳтиёҷоти маишӣҳам аз ҳисоби фаро

¹Плотников, Э.А., Сирочев, Б.С., Энергетикаи Тоҷикистон. – Душанбе, 1981. – С. 35.

²Ҳамон ҷо – С. 84.

гирифтани истеъмолкунандагони нав, алалхусус ноҳияҳои душворгузар ва ҳам дар натиҷаи боз ҳам васеътар электрикунонидани кишлоқҳои пештар электрикунонида шуда ба амал омад. Аз рӯи нишондиҳандаҳои миёнаи ниҳой ва суръати афзоиши истеъмоли қувваи барқ дар ҳаёти деҳот Тоҷикистон дар дараҷаи нишондиҳандаҳои миёнаи умуми иттифоқӣ қарор дошт.

Электрикунонидани ҳаёти деҳоти ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама бо тараққӣ додани объёрии насосӣ алоқаманд буд, ки барои ин сохтани шабакаҳои нави барқии дорои иқтидори калон, ки танҳо дар мавсими объёрии тобистона истифода мешаванд ва ба шаҳрҳо наздиканд, талаб карда мешавад.

Давраи охирини сохтмони сотсалистӣ дар Тоҷикистон бо он характернок буд, ки қувваи барқ кори хонаро хеле осон кард, шумораи муассасаҳои хизматрасонии маишӣ низ афзуд. Ҳамаи ин дигаргуниҳо на танҳо ба шаҳр, балки ба деҳот ҳам таъсир расонд.

Механикунонидан ва автоматикунонии бисёр равандҳои кори маишӣ ва хизматрасонии маишӣ боиси ба вуҷуд омадани машинаҳои нави ҳамчун асбоби рӯзгор истифодашаванда гардид. Тезонидани ин раванд боиси ба таври васеъ ҷалб намудани занон ба истеҳсолот ва фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ гардид.

Дар даҳ соли охири мавҷудияти Тоҷикистони Шуравӣ дар ҷумҳурӣ сарфи қувваи барқ бештар аз 2,2 баробар, дар тамоми кишвар бошад - 1,9 баробар афзуд,¹ки ин пеш аз ҳама аз вусъат ёфтани рушди хоҷагии коммуналӣ дар деҳоти ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад.

Дар баробари ин дар фаъолияти ташкилотҳои хоҷагӣ оид ба азнавсозии деҳоти ҷумҳурӣ камбудии ҷиддӣ доштанд. Пеш аз ҳама, кори ташкилотҳои бинокории деҳот ба тартиб оварда нашуда буд. Ҳолат дар мақомотҳои ҷумҳуриявӣ ва махсусан дар вазоратҳои

¹Плотников, Э.А., Сирочев, Б.С. Энергетикаи Тоҷикистон. – Душанбе, 1981.- С. 29.

хоҷагии қишлоқ, мелиоративӣ ва хоҷагии об беҳтар набуд. Ташкилотҳои лоихакашии онҳо шароитҳои мушаххаси маҳаллиро дуруст ба ҳисоб нагирифта буданд. Чунин падидаҳои номатлуб ҳатто дар минтақаҳои назди сарҳадӣ мушоҳида мешуданд.¹

Комилан фаҳмост, ки ин гуна ҳодисаҳои манфӣ ба суръату сифати сохтмони энергетикӣ ва маданияи маишии деҳоти Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонданд. Аммо барои беҳтар намудани вазъият чораҳо дида шуданд. Дар ин ҷо мисоли ноҳияҳои чанубу-шарқӣ, азҷумла Ҳамадони, Қумсангир, Шаҳритус, Қубодиён шаҳодат медиҳад. Ба кори мақсадноки ободонии қишлоқу шаҳракҳои ин ноҳияҳо сохторҳои ҷумҳурӣ борҳо баҳои баланд додаанд.² Масалан, дар давраи навбатии азназаргузаронии умумииттифоқӣ барои сохтмон ва ободонии шаҳраки аҳолинишин дар соли 1979 маркази колхозии ба номи Ленини ноҳияи Қумсангир яке аз беҳтарин посёлкаҳои қишлоқи ҷумҳурӣ доништа шуда, бо Дипломи дараҷаи I-и НАКХ - Намоишгоҳи асосии комёбиҳои хоҷагии халқи ИҶШС мукофотонида шуд. Дар ҳуди як соли 1979 боз 5 посёлка бо грамотаҳои дараҷаи II ва III-и НАКХ-и ИҶШС мукофотонида шуд. Дипломи дараҷаи II-ро минтақаҳои марказии совхозии «50-солагии Комсомоли Тоҷикистон»-и ноҳияи Фархор ва колхозии «Тоҷикистон»-и ноҳияи Хучанд гирифтанд. Дипломи дараҷаи III ба посёлкаҳои марказии совхозии ба номи Иличии ноҳияҳои Куйбишев, колхозҳои «Москва»-и ноҳияи Вахш ва ба номи Съезди XXV-и ҳизби ноҳияи Ашт супорида шуд.

Пас аз таҳқику омӯзиши масоили электрокунонии ҷумҳурӣ, хусусан ноҳияҳои чанубу шарқӣ дар замони шуравӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард:

¹Раҳимӣ, Ф. Муҳаббатова, М. Ниёзов, А. Об, илм ва рушди устувор [Матн] / – Душанбе, 2018, С 220

²Ҳамон ҷо. – С.

- Яке аз бартариҳои ҳокимияти халқ дар Тоҷикистон дар он буд, ки ҳукуматдорон барои ҳамаҷониба ошкор намудани қобилияти илмӣ-маърифатӣ ва истеъдоди одамон, майлу хоҳиши онҳо барои азхуд намудани комёбиҳои инқилоби илмӣ-техникӣ тамоми шароитро фароҳам меоварданд, ки дар натиҷа олимон, ихтироъкорон ва энергетикҳо пайдо шуданд.

- Азхудкунии сарватҳои зеризаминии кишвар, аз ҷумла захираҳои обӣ-энергетикӣ оғоз гардид. Марҳилаи тараққиёти саноат оғоз ёфта, корхонаҳои энергетикӣ пайдо шуданд, ки бартариҳои худро нисбат ба дигар қуввахое, ки истехсолотро ҳаракат меоданд, нишон доданд. Комёбиҳои энергетика ҳамчун қувваи асосии истехсолкунанда дар равандҳои меҳнати соҳаҳои саноат, васеъ ба кор бурда шуданд. Вазифаи барномавӣ ба кишвари саноатӣ-аграрӣ табдил додани Тоҷикистон гашт.

- Вобаста ба дигаргуниҳои демократии давраи ҳокимияти халқ, инкишофи нерӯи эҷодии меҳнатӣ, риояи тамоми қоидаҳои рафтори одами меҳнаткаш ва мавқеи ҳуқуқии ӯро дар ҷамъият мустаҳкам намуда, Тоҷикистон иқтисодии худро босуръат тараққӣ дода, бой мегардонд. Ҷумҳурӣ аз рӯи нишондодҳои иқтисодӣ пас аз тақсимои аввалини тоҷикон дар ҳудуди худ аз тоҷикони муқими Афғонистони ҳамсоя 50 баробар пеш гузашта, дар кишвар зиёда аз 4000 корхонаи саноатии шаклу ҳаҷмиҳои гуногун фаъолият мекарданд, ки маҳсулоти онҳо ба зиёда аз 100 кишвари ҷаҳон фиристода мешуд.

Ҳамин тавр, аз аввали солҳои барпо шудани Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон масоили электрикунонии ҷумҳурӣ, хусусан ноҳияҳои ҷанубу-шарқӣ аз ҳадафҳои муҳими ҷумҳурӣ гардид. Бо ин мақсад аввалин дизелҳо ба сарҳади Тоҷикистону Афғонистон фиристода шуд, ки минбаъд аҳолии маҳалҳои наздисарҳадӣ аз онҳо истифода менамуданд. Инчунин, дар заминаи дизелҳои ба воситаи сӯзишворӣ барқдиханда хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои ҷанубу-шарқи ҷумҳурӣ ба

корҳои электрокунонӣ оғоз карданд. Баъди сохтани неругоҳҳои хурду бузурги барқии обӣ тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ба барқ таъмин ва тамоми заводу фабрикаҳо, фермаву сеҳҳо механикунонида шуданд. Инчунин, дигаргуниҳое, ки дар шаҳраку деҳоти ноҳияҳои ҷанубу-шарқии Тоҷикистон дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ ба амал омадаанд, басо назаррас буданд ва аз тарафи сохторҳои олии ҷумҳурӣ ва кишвар баҳои баланд гирифтанд. Дар ноҳияҳои ҷанубу-шарқӣ истеҳсолоти саноатӣ ба роҳ монда шуда, дар колхозу совхозҳо парки пуриқтидори мошинаҳои хоҷагии қишлоқ ва дигар воситаҳои техникӣ, клубу қасри маданият, китобхонаю нуқтаҳои фелдшерӣ, дар қишлоқҳо кӯдакитонҳо кор мекарданд, ки пурра электрокунонида шуда буданд.

1.4. Шаклу дараҷаҳои тайёр кардани мутахассисони соҳаи –энергетика

Дар ҳали вазифаҳои ташкилдихӣ ва пешрафти комплекси сузишворӣ энергетикӣ, электрокунонии хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, ки нақши асосӣ ба донандагони кори худ, мутахассисону энергетикони баландихтисос равона шуда буд. Исботи ин гуфтаҳо, он мебошад, ки дар солҳои аввали 90-ум аз Тоҷикистон бинобар сабаби шадидгардии вазъи сиёсӣ, беш аз 500 мутахассисони баландихтисоси комплекси сузишворӣ-энергетикӣ кишварро тарк карданд, ки раванди истеҳсолотро боз дошт. Кӯшиш мекунем, то ки ба таври амиқ ва ба пуррагӣ ин масъалаҳоро мавриди таҳлил қарор диҳем. Дар баробари ин, диққати махсусро ба омодаسازی ва тақмили азнавомодасозии кормандон ва мутахассисони ихтисоси олии дар соҳаҳо бо роҳи баландкунии зинаи тахассуси онҳо: тақмилдихии ташаббусҳои эҷодкорона ва муқобилияти меҳнатӣ байни энергетикҳо ва эксплуататсионикҳо, ба ҳисоб меравад. Махсусан ин омилҳо дар рафти таҳқиқоти он ки чаро баноҳост шавқу завқи меҳнатӣ ва

ташаббуси эҷодии коргарон ва мутахассисон ба вучуд меояд, хуб дарк карда мешаванд.

Масъалаҳо оиди кадрҳо ва мутахассисони соҳа пеш аз ҳама ва махсусан амиқ дар он маврид ба миён меояд, ки корҳои мақсаднок дар вусъатдиҳии ягон шакл, ягон намуди истеҳсолот оғоз гардад; дар ҳолати мо суҳан оиди пешрафти энергетикӣ ва оиди мардум ва коргарони ин соҳа меравад.

Ҳанӯз В.И. Ленин навишта буд, ки «аз ҳарвақта дида, ба мо, ба муқобили собиқ муҳандисон, агрономҳо, техникҳо, мутахассисони аз ҷиҳати илмӣ маълумотнок торафт бештар лозим аст», инчунин «бе маслиҳат, бе роҳнамоии одамони бомаърифат, зиёиён, мутахассисон кор кардан мумкин нест.¹ Ленин инчунин шахсан ба масъалаҳои таъинкунии кадрҳои роҳбарикунандаи энергетикон роҳбарӣ менамуд, ки бояд раванди дар амалия татбиқкунии барномаҳои электрикунонии кишвар роҳбарӣ менамуданд.

Тасодуф нест, ки ба корҳои электрикунонии кишвар якбора баъд аз инқилоби Октябр муҳандисон-электрикони баландихтисос аз Россияи подшоҳӣ мутахассисон И.Г. Смидович, В.З. Есин, И.Г. Александров, М.А. Шателен, Г.О. Графтио, Б.И. Угримов, А.И. Угримов, Г.М. Кржижановский, К.А. Круг ва дигарон ҷалб гардиданд. Котиби асосии В.И. Ленин оиди фаҳмондадиҳӣ ва татбиқсозии мушкилиҳои электрикунонии кишварҳои ҷавони Иттиҳод, инчунин оиди ҷойгузориҳои ҷорабиниҳои амалӣ электрикунони дар миқёси тамоми кишвар олим электрики машҳур, академик Г.М. Кржижановский роҳбарӣ менамуд.

Ҷ институтҳои илмӣ тадқиқоти энергетикӣ оличанобро созмон дод. Дар атрофи ӯ олимони намоён, мутахассисон-энергетикон, ки омӯзишӣ раванди истеҳсолот ва захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ кишварҳои Иттиҳодро оғоз намудаанд, ҷамъ оварда шуданд.

¹Роҳи Ленинӣ». 1982, № IV-VI, VII-IX.

Маҳз чунин олимони намоён, мутахассисон, энергетикони касбӣ, раванди таҳқиқ ва муайянсозии иқтидорӣ захираҳои сӯзишворӣ-энергетикии Иттиҳоди ҶШС, аз ҷумла Осиёи Миёна роҳбарӣ менамуданд.

Маҳз дар натиҷаи меҳнатӣ софдилонаи мутахассисони ихтисосманди пуртаҷриба, дар соли 1920, дар кишвар “барномаи дӯюмӣ сохтмони сотсиализм” нақшаи Комиссияи давлатии Россия оид ба электрикунонӣ, омода карда шуд.

Дар ҳуди ҳамон сол, чиҳати иҷроиши нақшаи Комиссияи давлатии Россия оид ба электрикунонӣ, ки бевосита ба электрикунонии Осиёи Миёна марбут буд, ба Тошкент ҳайъати калони олимон ва мутахассисони соҳаи энергетика боздид намуд. Ба раванди омӯзишӣ захираҳои энергетикии Марказӣ ва Ҷанубии Тоҷикистон, танҳо баъд аз пойдор шудани Ҳокимияти Шуравӣ дар инҷо, оғоз намудан имкон дошт. Аммо, аз соли 1925 шурӯъ намуда, гуруҳи мутахассисон-энергетикон бо роҳбарии профессор Каменский раванди таҳқиқи захираҳои электроэнергетикии қаламрави Тоҷикистони Автономии Иттиҳоди Ҷумҳурии Сотсиалистӣ оғоз намуд. Як зумра маконҳои мусоид барои амалисозии сохтмонҳои объектҳои энергетикӣ, аз ҷумла нуқтаи таҳкурсии сохтмони НБО Норақ ва Роғун муайян карда шуданд. Албатта, ин нуқтаҳои гидроэнергетикиро дар Тоҷикстон мебоист тариқи дигар таҳқиқотҳо, нисбатан амиқтар тасдиқ намуд.

Албатта, ҳар чӣ ки мо менависем, ин факти маъмул мебошад, ки ҷои худро дар таърихи ҳокимияти шуравӣ, аз ҷумла, дар соҳаи сохтмони энергетикӣ дар Тоҷикистони кӯҳсор, доро мебошад. Аммо, кам нафарон медонанд, ки аввалин Неругоҳи сайёри сузишворӣ ба Душанбе аз шаҳри Тирмиз оварда шудааст, ки он аз ҷониби мутахассис-энергетик аз Тошкент, В.Қисмет насб ва фаъолияти он мавриди назорат қарор дода шуда буд, ки ӯба ҳайси аввалин электрик ва ветерани энергетика дар тамоми ҳудуди Бухорои Шарқӣ ба ҳисоб

мерафт. Ин ҳодиса 2 декабри соли 1924 – дар соли ташкилёбии ҷумҳурии автономии Тоҷикистон сар зад.

Дар солҳои минбаъда, алалхусус баъд аз ташкилёбии Ҷумҳурии Шуравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон ва вусъатёбии суръати пешрафти қувваҳои истеҳсолкунанда, сохтмонҳои зиёди объектҳои электроэнергетикӣ, дар ҷумҳурӣ талабот ба шумораи беандозаи мутахассисони ин соҳа ба вучуд омад. Аввалин ҳайати калони онҳо барои ҷумҳурии автономӣ мутахассисони русзабонро барои ба Тоҷикистон равона намудан, омода сохтанд. Кори асосӣ оиди оmodасозии кадрҳои энергетикон ва коргарон бевосита дар истеҳсолот бурда мешуд¹ Ин объектҳои саноатӣ ва энергетикӣ, объектҳои нақлиётӣ, сохтмонӣ, алоқа, хоҷагии коммуналӣ, ба ҳисоб мерафтанд, ки дар онҳо мутахассисон дар соҳаи энергетика омода мешуданд.

Дар объектҳои саноатӣ ва энергетикӣ зикршуда, имкониятҳои оmodасозии кормандони нави дилхоҳ ихтисос, мавҷуд буд. Омӯзишӣ мутахассисони оянда бо истеҳсолот ва итлоати бечунуҷарои амалисозии барномаи истеҳсолот, вобастагии ноғусастани дошт. Омӯзишӣ фардӣ бо роҳи ҳамроҳ намудани коргар бо инструктор омӯзиши истеҳсолот аз зумраи коргарон, бригадирон ва ўстоҳои ихтисосманд сурат мегирифт. Инструктор ба коргар усулҳои амалӣ ва маҳорати зарурии корӣ, истифодаи таҷҳизотҳо ва дастгоҳҳо, инчунин донишҳои назариявӣ медод.

Методи дигари маъмул дар оmodасозии кадрҳо дар истеҳсолот ин омӯзиши бригадавӣ ба ҳисоб мерафт, ки ба ҳар як объектӣ хоҷагии халқозим буд. Фарқи асосии он аз омӯзиши фардӣ дар он буд, ки ба ҳар як инструктор як гурӯҳ хонанда вобаста карда мешуд. Албатта, ин ба инструктор имконияти бо ҳар як хонанда дар алоҳидагӣ ва ба таври дақиқ касби ўро, омӯзондан наметавонист.

¹ Бойгонии марказии давлатии ҷумҳурии Тоҷикистон. (БМД ҚТ). – Ҳ. 284. – Р. 2. – П. 384. – В. 34.

Аммо, ин имконият метод, то ки дар зери роҳбарии як инструктор дар як мӯҳлат чандин коргарони ихтисосманд омада карда шаванд.

Дар умум ҳам методи омӯзишӣ фардӣ ва бригадирӣ дар сатҳи васеъ дар зерсохторҳои истеҳсолоти Тоҷикистон истифода гашта, нақши бузургро дар оmodасозии кадрҳои мухталифи ихтисосманд барои объектҳои саноатӣ ва энергетикӣ қумхурӣ бози намуд. Барои мисол, танҳо дар соли 1935, дар НБО Варзоб бо чунин усул 49 коргар ба омӯзиш ҷалб гашт, инчунин дар полиграфкомбинат – 63, дар дигар корхонаҳои низоми Комиссариати халқии саноатӣ маҳаллии ҚШС Тоҷикистон, 188 коргар мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар Қурғонтеппа ва Кӯлоб бо ин тарз то 100 нафар омода карда шуд.

Дар ҳуди ҳамин Кӯлоб усто-энергетик Ломакин барои тайёр кардани электромонтёрҳо мактаби тоҷ ташкил карда буд. Вай тамоми минтақаи Кӯлоб, аз қумла ноҳияҳои чанубу шарқиро бо энергетикҳо таъмин кард.¹

Шумораи асосии коргарон барои истеҳсолот дар ҳуди биноҳои навбунёди қумхурӣ мавриди омӯзиш қарор мегирифтанд.

Дар корхонаҳои сохташаванда асосан коргарон аз маҳалҳои наздик бо роҳи бастанӣ шартномаи меҳнатӣ бо колхозҳо ва колхозникон қамъ оварда мешуданд. Дар раванди сохтмон колхозникони собиқ, дар аввал ба корҳои мухталиф кор карда, пай дар пай ба худ ихтисос гирифта, баъдан соҳиби тахассус мегаштанд. Дар соли 1931, дар сохтмони НБО Варзоб ба ҳайси заминков колхозникон Боқиев Бобо, Аюдлхайр Нор, Раджаб Розик ва Саид Сулаймон омаданд, ки баъд аз гузашти чанд сол онҳо аллақай то ба ёрдамчии машинистон ва электрикони мутахассис боло рафтанд.²

¹Бойгонии марказии давлатии Қумхурии Тоҷикистон.(БМД ҚТ). – Х. 8. – Р. 1. – П. 283. – В. 6.

²Алиҷонов, М.А., Лугманов,Т. Ба вучуд овардани саноат ва ташаккули кадрҳои миллии синфи коргар дар Тоҷикистон.- Душанбе, 1987,-176 С.

Аз ин рӯ, барои адолати таърихӣ мо февран кайд мекунем, ки дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ дар қори тайёр кардани энергетикҳо аз ҷумлаи намояндагони миллатҳои маҳаллӣ — тоҷику ўзбек ва ғайра ба беадолатӣ роҳ дода намешуд.

Дар соли 1933, ба сохтмони НБО Варзоб тақрибан 500 нафар коргар, аз зумраи колхозникони ҷамоати Харангон ва сохтмончиёни роҳи Сталинобод – Ўротеппа ҷалб карда шуданд. Аз онҳо зиёда аз 400 нафарашон ба ҳайси сангқашон, бетоншикон, пармақунон ва электрикон фаъолият менамуданд, ки қариб ҳамаи онҳо намояндагони халқу миллати маҳаллӣ буданд.¹

Бисёре аз коргарону сохтмончиён, баъд аз итмоми сохтмони объектҳо, то ба абад тақдирӣ худро бо корхонаи мазкур, бо роҳи табдил ёфтани ба коргарони кадрӣ ин корхона мебастанд. Ҳамин тавр, тақрибан 900 коргарон, ки дар сохтмони комбинати абрешимӣ Ленинобод иштирок доштанд, баъд аз ифтитоҳи гаштани объект, ба ҳайси аввалин коргарони он қабул карда шуданд. Аз 70 коргари дар соли 1934 дар қорҳои қоғуқовӣ геологӣ дар Тақоб ширкат дошта, 30 энергетикон ба иштирокчиёни фаъоли сохтмони комбинати Тақоб табдил ёфтанд. Дар ин онҳо ба коргарони пешсаф, мутахассисони асил, роҳбарони истеҳсолот ва ташаббусқорони қори худ табдил ёфтанд. Чунин мисолҳо дар қорай шуурноқии қаланде, ки ба синфи коргари навбаромади қишвари мо ҳос аст, шаҳодат медиҳанд.

Ҳамин тавр, худӣ объектҳои навбунёд-қорхонаҳои саноатӣ қумҳури ба ҳайси мақтабҳои омодақозии қоргарон гунонгуни қасб, аз қумла дар низоми энергетика баромад менамуданд.

Омодақозии қоргарони қадри инчунин дар қурсҳои қўтоҳмуддат дар қорхонаҳо, минтақаҳои сохтмонӣ в ғ., гузаронида мешуд, ки дар тўли дўюм панҷсола шумораи қашмраси қоргарони ихтисосмандро омода сохтанд. Ҳамин тавр, дар соли 1936, танҳо дар қурсҳои низоми

¹Дар ҳамон қо.

хоҷагии коммуналӣ 267 коргарони ихтисосҳои гуногуни сохтмонӣ – сангтарошон, энергетикон, бетоншикон, штукатурчикон, плотникон ва дигарон, омода карда шуда, 597 нафари дигар ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд.¹ Курсҳои коргарони сохтмони дар Ленинобод, Ёротеппа, Кангурт, Кӯлоб, Хоруғ ва Фарм ба роҳ монда шуда буданд, ки дар гурӯҳҳои махсус, 229 нафар мавриди омӯзиш қарор гирифта буданд.

Ташкилчунин шабакаи васеи таълими дар оmodасозии кадрҳо ба вусъатёбии шумораи синфи коргарон дар Тоҷикистон имконият фароҳам овард. Дар давраи солҳои 1933 – 1937 шумораи коргарон танҳо дар сохтори саноатии давлатии тобеи ҷумҳурӣ то ба 2.2 маротиба зиёд гашта, шумораи умумии тамоми коргарони саноатии ҶШС Тоҷикистон ба 2.1 маротиба афзун ёфт.

То охири панҷсолаи дуюм дар сохтори саноатии ҶШС Тоҷикистон беш аз 22,1 ҳазор коргарон, нисбат ба 10,5 ҳазор дар аввали панҷсола, ба фаъолият ҷалб карда шуда буданд.² Артиши калони коргарони ихтисосманд, инчунин дар дигар сохторҳои хоҷагии халқи Тоҷикистон, аз ҷумла дар энергетика омода карда шуда буд.

Ҳамин тавр, дар душвортарин солҳои бозсозии сотсиалистӣ – дар солҳои панҷсолаи якум – сеюм Ҳукумати ҷумҳурӣ пайваста кушиш менамуд, ки масъалаи норасоии мутахассисони соҳаи энергетикаро ҳаллу фасл намояд.

Ҳамин тавр, васлкунии установкаҳои барқии дизелӣ дар асоси сузишворӣ кор мекарда, дар ноҳияҳо ва марказҳои вилоятҳо аз ҷониби мутахассисони аз ноҳияҳои марказии кишвар фиристодашуда истехсол карда шуданд. Мутахассисон-энергетикони маҳаллӣ дар

¹Алиҷонов, М.А., Лугманов, Т. Ба вучуд овардани саноат ва ташаккулёбии кадрҳои миллии синфи коргар дар Тоҷикистон.- Душанбе, 1987,-174С

²Алиҷонов, М.А., Лугманов, Т. . Ба вучуд овардани саноат ва ташаккулёбии кадрҳои миллии синфи коргар дар Тоҷикистон.- Душанбе, 1987,-160 С

курсҳои кӯтоҳмуддат дар Сталинобод, Ленинобод, Самарқанд, Тошкент, инчунин дар марказҳои вилояти ба таҳсил фаро гирифта мешуданд.

Ба онҳо мутахассисони аз Москва, Тошкент ва дигар шаҳрҳои Иттиҳоди Шуравӣ омада, дарс мегуфтанд. Бо ҳамин роҳ, дар солҳои панҷсолаи якум ва дуюм дар ҷумҳурӣ беш аз 100 электрикони установкаҳои дизелӣ, инчунин электромонтерон омода карда шуданд. Маҳз ҳамин мутахассисон электрикон ба минтақаҳои деҳот, нуқтаҳои аҳолинишин, инчунин хоҷагиҳои нав равон карда шуданд.¹

Бо гузашти замон мутахассисони дар курсҳои кӯтоҳмуддати бешумори тайёрнамоии электромонтерон электрификаторон, дар марказҳои вилоят ва пойтахт, худашон ба омӯзгорони аввалин табдил ёфта, ба оmodасозии мутахассисони бешумори энергетикӣ, оғоз намуданд. Кори бузург дар оmodасозии энергетикон, ин аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ захираҳои оmodасозии мутахассисон энергетикон ба донишгоҳҳои олии Тошкент, Алма-Ато, Москва, Киев, Свердловск, Ленинград ва дигар шаҳрҳои марказии Иттиҳод, равона намудани хонандагон ба ҳисоб меравад. Дар аввали панҷсолаи баъдичангӣ дар донишгоҳҳои тамоми қаламрави кишвар беш аз 200 нафар энергетикони оянда аз Тоҷикистон ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд.²

Ба миёнаи солҳои 50-ум аллакай дар ҳуди ҷумҳурӣ ду техникум (дар Хучанд ва Қурғонтеппа) ба фаъолият шурӯъ намуданд. Энерготехникуми Қурғонтеппа асосан мутахассисони энергетикиро барои ноҳияҳои чанубу шарқӣ омода месохт. Баъдтар (соли 1955) дар пойтахти ҷумҳурӣ Институти Политехникӣ кушода шуд, ки дар он факултети энергетикӣ низ мавҷуд буд, ки ба оmodасозии мутахассисон-электрикони тахассуси оӣ, ки аҳолии маҳаллӣ –

¹Таърихи синфи коргари Тоҷикистон. Ҷ. 1. – Душанбе, 1972. – С. 127.

²Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ.3. –Р. 255.–П. 9, 46, 48.

точикон, ўзбекон ва дигар миллатҳоро дарбар мегирифт. Дар натиҷа, аввалин роҳбарони факултетҳои энергетикӣ, кафедраҳо, роҳбарони Институт ва техникумҳо, ин аз зумраи хатмкунандагони факултетҳои энергетикии Федератсияи Россия ва дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳод буданд. Институти энергетикии Москва назорати доимиро аз болои факултети энергетикии институти политехникии Тоҷик гирифта, пайваста бо омӯзгорон, хонандагон, адабиёти таълимӣ методӣ таъмин менамуд. Дар солҳои 50-60-ум дар ҳуди ҷумҳурӣ – дар ПТУ, МТС, курсҳои кӯтоҳмуддати техникӣ беш аз 700 мутахассисони профили васеъ, аз ҷумла энергетикон, электромонтерон, челонгарон, муҳандисони хатҳои шабакаи барқ ва зеристгоҳҳо омода карда шуданд.¹ Дар маркази вилоятҳо – Кӯлоб, Қурғонтеппа, Сталинобод ба таври доимӣ курсҳои оmodасозии мутахассисон-энергетикон фаъолият мебуданд. Шумораи бисёри коргарони шабакаи барқӣ ба таври ғоибона дар институтҳои Москва, Ленинград, Киев ва Тошкент ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд.

Аз соли 1967 оғоз намуда дар пойтахти ҷумҳурӣ, маркази вилоятҳо курсҳои доимоамалкунандаи компетентии оmodасозии мутахассисон-энергетикон бо дарҳости раёсати марказии энергетикӣ ва электрикунонии ҷумҳурӣ кушода шуда, барои хондани лексияҳо мутахассисони баландихтисос аз шаҳрҳои марказии кишвар даъват карда мешуданд. Аз ҷониби онҳо дар муддати кӯтоҳ беш аз 200 мутахассисон омода гашт, ки 47 нафар аз онҳо, барои хизматрасонӣ ба ноҳияҳои вилояти Хатлон (Қурғонтеппа) равон карда шуданд.² Дар шароитҳои таърихии онвақта аз як тараф шабакаи барқии деҳот, аз ҷумла вилояти Хатлон асосан аз ҷониби мутахассисони русзабон хизмат расонида мешуд, аз тарафи дигар

¹Бойгонии хизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Р. 268. – П. 23, 24, 26, 27, 47, 87, 111.

²Бойгонии хизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон.-Ҳ.3.– Р. 210. –П. 26, 25, 24.

махз онҳо мутахассисони энергетикони миллати маҳаллӣ ва ғ., омода мекарданд.¹

Барои мисол, 3 март соли 1950 мудирӣ шӯбаи селхозии КМ ҶК Тоҷикистон, Абдуллоев дар мактуби худ ба номи котиби аввали КМ ҶК Тоҷикистон, Б.Ғафуров навишта буд, ки комитетӣ вилоятӣ хизбии Сталинобод контораи вилоятӣ, оиди ифтитоҳи объектҳои электроэнергетикӣ ва дар он тайёр намудани мутахассисон дар ин соҳа, ташкил намудааст. Ин кор аллакай чандин сол дар хати Вазорати хоҷагии деҳот ва трести «Таджиксельэлектро» гузаронида мешавад. Танҳо дар соли 1949, дар мактабҳои механизатсия, дар курсҳои электромонтерон, 46 электромонтерон бо методи гурӯҳӣ омода карда шуда, бо методи фардӣ бошад шумораи онҳо 32 электромонтеронро ташкил меод. Дар соли чорӣ дар курсҳои мазкур беш аз 60 нафар мавриди таҳсил қарор гирифта шуда, бо роҳи омӯзиши гурӯҳӣ ва фардӣ 18 электромонтерон ба омӯзиш ҷалб шуданд. Дар мактабҳои механикунонидашудаи вилоятӣ Сталинобод ба таври иловагӣ боз 30 нафар электромонтерон омода карда мешуд.² Инчунин, чунин маълумотҳо ба номи роҳбарӣ хизбӣ, зуд-зуд меомад. Дар умум, дар давоми панҷсолаи аввали баъдичагӣ – солҳои 1946-1950 - дар ҷумҳурӣ беш аз 300 мутахассисон энергетикони профили васеъ омода карда шуданд. Ҳамаи ин ба он шаҳодат медиҳад, ки ба душвориҳои хоҷагӣ нигоҳ накарда, дар солҳои ҷангӣ ва баъдичагӣ дар ҷумҳурӣ корҳои бузург оиди оmodасозии мутахассисон-энергетикон пайваста бурда мешуд, ки онҳоро объектҳои саноатӣ, корхонаҳо, марказҳои фарҳангӣ, маориф ва илмӣ-ҷумҳурӣ интизор буданд.³

¹Бойгонии хизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҶК Тоҷикистон. - Ҷ. 3. – Р. 16. – П. 1, 14, 197, 198, 199.

²“Рӯзномаи СССР”. 26 декабри соли 2019, № 52.

³Бойгонии хизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҶК Тоҷикистон. - Ҷ. 3. – Р. 151. – П. 88.

Ҳамин тавр, бо афзунёбии сатҳи сохтмони объектҳои энергетикӣ, васеъшавии электривунонии хоҷагии халқ ва соҳаҳои иҷтимоӣ дар ҷумҳурии мутобиқи нақшаи васеъ энергетикони баландихтисоси профилҳои мухталиф омода карда мешуданд. Мутахассисон энергетикони деҳоти профили мухталиф дар солҳои 1966-1970 нисбатан бештар омода карда шуданд – 4030 нафар, аз ҷумла дар соли 1966 – 560, дар соли 1967 – 670, дар соли 1968 – 770, дар соли 1969 – 840 ва дар соли 1970 – 1190 нафар омода карда шууданд.¹

Бояд гуфт, ки дар солҳои 60-70-ум ба вайронкуниҳо, камбудию норасоӣҳо роҳ дода шуда буд. Дар ҷумҳурии омилҳои муносибати бепарвоёна ба тақдирӣ ояндаи кадрҳои энергетикӣ зоҳир карда шуда, маълумотҳо оиди оmodасозии мутахассисон на ҳама вақт ба ҳақиқати корҳои истеҳсолӣ наздик буда, шумораи бештари аз онҳо, ки муассисаҳои миёнаи таълимӣ, техникумҳо ва донишгоҳҳо хатм мекарданд, дар бозори меҳнатӣ рақобатнопазир буданд.²

Барои мисол, 29 январи соли 1965, дар нишасти шабакаи барқии ноҳияи Ленинобод ба таври шадид фаъолияти маъмурият дар ҷамъоварии коллектив – контингенти электрикон – электрификаторонро мавриди танқид қарор дода, оиди назорати сӯст болои фаъолияти онҳо, инчунин коҳишёбии мавқеи энергетикон дар ҷомеа гуфта мешуд. Фаъолияти монте́рон, назоратчиён, челонгарон, навбатдорони неругоҳҳо бе назорат гузошта шуда буд, аҳоли, аз ҷумла дар маҳалҳои деҳот, давоми моҳҳо мутахассисон-электриконро мунтазири мекашиданд. Бинобар беаҳамиятии маъмурият ба тақдирӣ энергетикон шумораи зиёде аз онҳо ба дигар соҳаҳо гузаштанд, ки дар баробари ин дар бисёре аз хоҷагиҳо,

¹Бойгонии хизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. - Р. 173. – Ҳ. 1, 41, 45, 42, 43, 46, 47.

²Бойгонии марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). – Ҳ. 3. – Р. 262. – Ҳ. 26. – В. 105

колхозҳо ва совхозҳо норасоии энергетикон, электрикон, монтерон ва ғ., ба чашм мерасид.

Дар натиҷаи ҳолати ба вуҷуд омада, 12 декабри соли 1972, Шӯрои Вазирони ҷумҳурӣ Қарори махсусро “Дар бораи пешрафти хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон”, ки дар он ба таври шадид, фаъолияти махсусан Сарраёсати энергетика ва электрикунонии назди Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ва трести «Таджиксельэлектрострой» мавриди танқид қарор дода шуда, оиди сиёсати кадрӣ, инчунин камбудихои ҷиддӣ дар ҳамкори бо мутахассисон-энергетикон ва ғ., гуфта мешуд.¹

Барои ислоҳи вазъи мавҷуддошта, муассисаҳои нави махсусгардонидаи омӯзишгоҳҳои нотехникӣ-касбии профили васеъ барои беш аз 600 нафар мутахассисон ташкил карда шуд.² Дар қарор, махсусан, диққат ба ҳолати иҷтимоӣ ва мақоми истехсолии энергетикон, аз ҷумла дар маҳалҳои деҳот, равона карда шуда буд.³ Дар қарор, ба таври амиққайд гардида буд, ки роҳбарии дилхоҳ корхона, ташкилот, колхоз ва совхоз ҳангоми қабули мутахассисон энергетикон ба қор, пеш аз ҳама вазифадоранд, ки бояд масъалаи макони зистӣ онҳоро ҳаллу фасл намоянд.⁴ Дар қарор инчунин иброз дошта шуда буд, ки дар ҳамаи шакли хониш, дар давоми солҳои 1973-1975 дар ҷумҳурӣ бояд 825 мутахассисон-энергетикон ва электрификаторон омода карда шавад, ки аз ин шумора беш аз 285 нафар, танҳо барои вилоятҳои Кӯлоб ва Қурғонтеппа омода карда мешавад. Дар қарор, дар шакли махсус қайд гардида буд, ки роҳбарони колхоз ва совхозҳо бояд диққати асосиро ба хубтарнамоии

¹Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёси иназди КМ ҲК Тоҷикистон. X. 3. – Р. 129. – П. 91, 293, 294, 297, 299.

²Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҚТ). – X. 13. – Р. 1. – П. 32. – В. 10-18.

³Хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1984. [Матн]: маҷмуи оморӣ. – Душанбе, 1985. – С. 192.

⁴“Тоҷикистони Советӣ”. № III- VI Июни соли 1969.

шароитҳои манзилӣ-маишӣ дар деҳотро барои электриконӣ аз техникуми Сталинобод ба кишлоки дӯри Сари Майдони Мӯъминобод омада, равона намуда, онҳоро дар меҳмонхонаи колхоз чобачо намуда, ба онҳо асп вобаста шуда, колхоз бояд ба зеристгоҳ дастгоҳҳои лозимаро харидори намояд, ки баъдан ӯ худ доираи электрификаторони ҷавонро ташкил менамояд.¹ Баъд аз тафтиши фаъолияти Ҳукумат дар соҳаи энергетикаи деҳот, ҳолати кормандони он, бо кӯмаки қарори дар боло зикршуда яку якбора ба тарафи мусбат тағйир ёфтани гирифт. Нақши муайянкунандаро дар инчо муносибатҳои ҷиддӣ ба мушкилиҳои Сарраёсати энергетикӣ-электрикунонӣ ва трести «Таджик сел электрострой» бозӣ намуд.

Дар баробари ин, роҳбарони шабакаҳои барқии ноҳияҳо, колхоз ва совхозҳо инчунин муносибати худро ба тақдир мутахассисон-энергетикон ва шабакаҳои ноҳияҳо иваз намуданд, чораҳо ҷиҳати нигоҳдорӣ ва дастгирии мутахассисон дар деҳот, дар ҷои корҳои онҳо қабул карда шуд.

Дар филиалҳои вилояти Раёсати энергетикӣ ва электрикунонии трести «Таджиксельэлектрострой», курсҳои доимоамалкунандаи кӯтоҳмуддат оиди аз нав омодаسازیи мутахассисон-электрикон, техникҳо. челонгарон ва дигар ихтисосҳо ба роҳ монда шуд. Омӯзгорон дар ин курсҳо аз зумраи мутахассисони баландихтисоси дастгоҳи раёсати ҷумҳурӣ, омӯзгорони донишгоҳҳо ва техникумҳо буданд. Мақом ва сатҳи кори муассисаҳои миёнаи махсус ва олии омодаسازیи мутахассисон-энергетикони баландихтисос, афзун гашт. Танҳо баъд аз ҳамаи ин тағйиротҳо дар фаъолияти сохторҳои маъмурӣ ва ҳокимияти маъмурии маҳаллӣҳолати иҷтимоӣ ва мақоми истехсолии мутахассисон-энергетикони ҷумҳурӣ ба таври назаррас баланд бардошта шуд.

¹Ҳочагии халқи ҚШС Тоҷикистон дар соли 1986 [Матн]: маҷмӯи оморӣ– Душанбе, 1987. – 191 с.

Мардуми тоҷик бо сухани нек, он ташкилотчиёни истеҳсолотро ба ёд меорад, ки маҳз бо дастон ва маҳорати баланди ташкилотчигии онҳо энергетикаи бузург, комплекси сӯзишворӣ-энергетикаи Тоҷикистон сохта шуд. Инҳо, аз зумраи энергетикон, мутахассисони баландихтисос буданд, ки ҳиссиёти ватандустӣ ва интернатсионалӣ доштанд, ки кушиши кӯмак намуданро ба ҳамоне, мекарданд, ки меҳост ба таври куллан сатҳи ҳаётро дар маҳал, шаҳр ва қишлоқи худ беҳтар намояд.

Бисёре аз ин мардум, барои зиндагӣ дар Тоҷикистон ба таври доимӣ монда, оилаҳои худро аз дигар шаҳру ноҳияҳо ба инҷо меоварданд ва ё дар инҷо оила барпо мекарданд. Бо меҳнати худ он муҳаббати ҳақиқӣ ва ҳурмати мардуми тоҷикро ба даст оварданд.

Ин мутахассисони барҷастаро мебоҷадҳамавакт дар ёд дошт, ҳамон шахсоне, ки саҳми беназирро дар электрикунонии хоҷагии халқ бозида, саҳми назаррасро дар пешрафти фарҳангичумхурӣ гузоштаанд. Барои мисол, хангоми оғоз гаштани корҳои каскадаи Неругоҳи барқии обии Варзоб (солҳои 1931-1951) бо роҳмати Вазорати энергетика ва электрикунонии ИҶШС инженер-энергетикон П. Соснин, Пашков И., Чуғунов А., Кузма Ю., Иноземсев А., Фоменка А., Жоглев С., Лепешкин М., Трофимов Ф. ва дигарон онро роҳбарӣ намуданд. Маҳз онҳо мутахассисон-энергетикони асил буданд, ки дар мӯҳлати кӯтоҳ, объекти энергетикаи ба пешрафти сохтори пойтахти чумхурӣ заруриро сохта, мавриди истифода қарор доданд. Каскади иборат аз се Неругоҳи барқӣ дар канали сунъии дарёи Варзоб канда шуда, сохта шуд. Ин канал бо дарозии 17 километр бо роҳи ҳашар сохта шуд, ки дар сохтмони он коргарон ва мардуми деҳоти минтақаи Ҳисор, Вахш, Фарм ва Кӯлоб иштироқи фаъолона доштанд. Ташкилкунандагони ин сохтмони бузург, инчунин гурӯҳи калони энергетиконро аз зумраи аҳолии маҳал, ки дар байнашон Қурбонов С., Раҷабов Р., Зоиров Н., Каримов Ч. ва

дигарон буданд, омода сохтанд. Ҳамаи ин нафарон баъдан сазовори шӯҳрати неки халқӣ худ гаштанд. Барои мисол, Карамов В.Ч. сохтмони роҳи оҳани Тирмиз-Ёвон, инчунин шоҳроҳи мошингардӣ Сталинобод – Хорӯғро ба ўҳда гирифт. Ў сохтмончиӣ шоистаи Тоҷикистон ба шумор рафта, ба таври абади тақдири худро бо Тоҷикистон баст. Номи он ба яке аз кучаҳои шаҳри Душанбе гузошта шудааст.

Роҳбари аввали НБО Норак – энергетикӣ шоистаи ИҚШС Трофимов В.И, баъд аз хатми сохтмони номбаршуда, дар муддати солони зиёд, низоми энергетикӣ Душанбе – Вахшро роҳбарӣ менамуд. Лепешкин М., Зоҳиров Н., Ключкова Р., Каменский М., Ключев В. дар тӯли солҳои зиёд дар каскадҳои Варзоб ба ҳайси инженерони навбатдор фаъолият бурданд. Дар инҷо шуҷоати меҳнатӣ инчунин аз ҷониби Никитин Н., Гриднев И., Жоголов Г., Чекунов А., Раҷабов Р., Назаренко А., Абдулхайров Н. нишон дода шудааст. Сафарали Қурбонов аввалин шуда, аз байни сохтмончиён-энергетикони тоҷик ба гирифтани унвони Қаҳрамони Сотсиалистии Меҳнат мушарраф гашт.

Дар солҳои баъдичангӣ дар байни мутахассисони шабакаҳои барқии ноҳияҳои Кӯлоб, Асатский В., Ломакин И., Шмагин Г., Голштейн И., Горбунова Р., Овчинникова В., Амиров К., Шеткин В., Зиновёва С., Кримкий В., Валерий ва Геннадий Геколовҳо ва бисёре аз дигарон, фаъолияти софдилона мебурданд. Ин энергетикони касбӣ дар навбати худ, инчунин мутахассисон-электрикони маҳаллиро то ба сатҳи мутахассисони баландихтисос тарбият намуданд, ки дар байнашон Раҷабов А., Хоҷаев Р., Зоиров Я., Мирмадиев И., Мираков И., Абдурахмонов Т., Азимов Х. ва дигар коргарони маҳаллӣ низ буданд. Шабакаи барқии Кӯлоб солҳои зиёд аз ҷониби яке аз энергетикони пуртаҷриба Иван Петрович Ломакин роҳбарӣ карда мешуд.

Маҳз ӯ дар Кӯлоб курсҳои доимамалкунандаи 3 моҳа ва 6 моҳаро роҳандозӣ намуд, ки ба онҳо кадрҳо аз Панҷ, Фархор, ноҳияи Масковски (ҳозира Ҳамадонӣ), Қумсангир қабул карда мешуданд, ки аз онҳо энергетикони баландхаттисос ва инжинерон омода карда мешуданд. Дар тамоми минтақаи Кӯлоб ӯро ҳамчун донандаи касбӣ худ, энергетик, роҳбарӣ хуб ва мушовири неки ҷавонон, инчунин инсонии нексиришт ва ҳамроҳии содиқ мешинохтанд ва ҳурмат менамуданд.

Шогирдони шабакаи барқии ноҳиявии Кӯлоб, мутахассисони асосии ба ҳисоб мерафтанд, ки хати шабакаи барқро дар тамоми минтақаҳои наздисарҳадии минтақаи Кӯлоб ва Қурғонтеппа гузаронида, омӯзгори онҳо Ломакин ҳар моҳ бо мутахассисони худ рафти кори электрификаторони деҳот в ғ., мавриди тафтиш қарор меод.

Неругоҳии барқии обии Марказӣ дар дарёи Вахш низ аз ҷониби ашхоси таҷрибаии калони истехсолӣ дошта ва ба ин макон баъд аз сохтмони НБО Қайроқум омада, ифтитоҳи шуда, мавриди истифода қарор дода шуд. Дар байни онҳо – М. Карнос, А. Бурих, А. Азизов, Г. Арзиқулов, Д. Никитин ва ғ., қарор доштанд.

Раванди сохтмони гирехҳои гидротехникии Норақ ба таври муваффақиятнок аз ҷониби сохтмончиён-энергетикони машҳур ва пуртаҷрибаии зерин, роҳбарӣ карда мешуд, А.К. Мелников – инженери асосии НБО Норақ, Г.И. Шрамко, В.Ф. Усолкин, З.М. Новатская, Н.В. Савченкова, Геннадий ва Галина Лиюшинҳо, А.С. Дудлин, В.И. Малих, Ф. Мороз, В. Остапов, Н. Коровин, В. Бахтин ба ҳисоб мераванд.

Бо кӯмаки дониш ва таҷрибаии мутахассисони номбаршуда гурӯҳҳои бешумори мутахассисони машҳури маҳаллӣ омода ва тарбият карда шуд, ки А. Ёров, М. Шамсуллоев, Р. Асоев, Х. Ёров, М. Фозилов, М. Қурбанов, С. Абдуллоев, М. Халиқов, М. Маҳмадиев,

Д. Нурмаҳмадов, С. Раҳимов, Ф. Ашуралиев, М. Абдуллоев, Н. Негматов, К. Ҳамсариев, Т. Қурбанов, У. Сайфуллоев, Т. Шарипов, Ф. Абдуллоев, Р. Ҳақимов, Ш. Қурбанов ва дигарон аз зумраи онҳо мебошанд.

Дар натиҷаи талошҳо ва кӯмакҳои беғаразӣ мутахассисони русзабони дар боло зикршуда, аҳолии оддии деҳоти Тоҷикистон ба сохтмончиён, инжинерон, роҳбарони сохторҳои гуногун мубаддал гаштанд. Барои мисол, М. Қурбанов баъдтар ҷонишини котиби ҷамъиятӣ-ҳифзи муҷассамаҳои таърихӣ ва фарҳангӣ интихоб карда мешавад. Ёҳамавақт бо сипоси беандоза, омӯзгорон ва роҳбаладони худро ёд мекунанд.

Роҳбарон ва мутахассисони русзабон дар ҳамбастагӣ бо шогирдони маҳаллии худ, дар давраи сохтмони НБО Норак ба курсҳои гуногуни омодаسازی мутахассисон-сохтмончиён, электрикон, техникон, сантехникон, дуредгарон, туннелковон, аз зумраи халқиятҳои маҳаллӣ, ҷалб мекарданд. Ин курсҳоро дар солҳои сохтмони НБО, беш аз 700 нафар хатм карда, соҳиби касбҳои гуногун гаштанд.¹

Бисёре аз онҳо баъдан хониши худро давом дода, худро дар сохтмони НБО Бойғозӣ ва НБО Сангтуда кормандона нишон дода, кормандони хоҷагӣ гашта, дар Ҳукумати кишвар соҳиби вазифаҳои баланд гаштанд. Диққати асоси дар инҷо ба фаъолияти раиси НБО Норак, Абдулло Ёров равона карда шуд. Дар солҳои зиддиятҳои шаҳрвандӣ дар аввали солҳои 90-ум худро ҳамчун шаҳрванди асил, ватандустӣ кишвари худ нишон дод. Раиси лабораторияи электротехникии НБО Норак, Давлатбек Саломов ба ёд меорад: «Дар солҳои ҷангӣ шаҳрвандӣ, иншооти НБО Норак панҷ маротиба аз даст ба даст гузашта буд. Хатари бузургӣ тарконидаи иншооти НБО

¹ Бойгонии хизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон – Ҳ. 3. – Р. 235. – П. 20,197, 200, 198, 93, 97.

мавчуд буд. Дар чунин ҳолати хатарнок, Абдулло Ёров дар хучраи худ маскан гирифта, бинои НБО-ро бо хатар баҳаёти худ, ҳимоят менамуд. Ба тарафи муқобил, чӣ будани НБО Норахро исбот намуд. Он – дастоварди умумихалқӣ ба ҳисоб рафта, ягон намуд қувва ҳуқуқи аз байн бурдани онро надорад. Боиси хушнудист, ки ўро фаҳмиданд ва НБО берасиш боқӣ монда, пайваста қувваи барқ коркард менамуд. А. Ёров дурудароз хучраи худро тарк намекард, ҳато бе хурока мемонд. Дар бинои НБО, А. Ёровҳаёти бисёре аз гурезагонро нигоҳ дошт.

Ҳамин тавр, дар солҳои ҳокимияти шуравӣ дар баробари сохтмони объектҳои бисёри энергетикӣ, инчунин гурӯҳҳои калони мутахассисон-энергетикҳои баландихтисос омода карда мешуд. Барои мисол, дар соли 1986, неругоҳҳои барқӣ ва шабакаҳои барқии ноҳияҳои чумхурӣ аз ҷониби беш аз 400 мутахассисон-энергетикони маълумоти олӣ дошта, ки аз зумраи мардуми таҳҷояи кишвар буданд, хизмат расонида мешуд.

Дар соҳаҳои хоҷагии халқ ва коммуналӣ-маишии чумхурӣ бошад, беш аз 2000 мутахассисон-энергетикон бо маълумоти миёна ва олӣ, кору фаъолият мебурданд.¹

Кадрҳои мутахассисон-энергетикони ба шабакаҳои деҳоти ноҳияҳо, зеристгоҳҳо, муассисаҳои коммуналӣ-маишӣ, фарҳангии деҳот хизмат мерасонида, асосан дар муассисаҳои касбии техникӣ деҳот (афзунёбии оmodасозии электрикони ва электромонтёрони деҳот дар солҳои баъдичангӣ дар чадвали 8 нишон дода шудааст) омода карда мешуданд.²

Солҳо	1965	1970	1980	1981	1982	1983	1984
Электромонтёрон ва электромеханикони	246	722	650	535	610	645	825

¹Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҳ. 3. – Р. 215. – П. 76, 77.

²«Хоҷагии кишлоқи Тоҷикистон. 10-октябри соли 1980»

Бо мавҷудияти шумораи зерини мутахассисони баландихтисос, дар давраи ҳокимияти шуравӣ, махсусан дар давраи баъдичангӣ, бинобар сабаби сохтмонҳои фаъоли объектҳои бузурги электроэнергетикӣ дар ҷумҳурӣ, имкониятҳои ҳақиқии пайвастшавии истеъмолкунандагони қувваи барқ ба низоми давлатии энергетикӣ, пайваста ба вучуд овард.¹

Дар солҳои истиқлолият, Тоҷикистон дар низоми энергетикӣ худ, ба ҳамаи норасоӣ ва камбудии раванди бозсозӣ, коҳишнамоии ҳаҷми истеҳсолоти қувваи барқ ва истифодаи он дар хоҷагии халқ ва соҳаи коммуналӣ-маишӣ, мутахассисон ва роҳбарон фаъолияти худро идома доданд, ки касбияти онҳо қаблан исбот гардида буд. Ин Баҳром Сирочев, собиққонишин ва ҷонишинони нави ӯ А.Н. Силантев, У.Т. Хоҷаева, С. Бобоев, С. Саидов, М. Убайдуллоев, Р. Раҳимов, Р. Гулова, Ч. Бобоев., роҳбарӣ ширкати холдингии «Барқи тоҷик» Ш. Самиев, директорони НБО ва МБГ бузург, инчунин роҳбарони шабакаҳои барқии ноҳияҳо Х. Аҳмедов, Р. Ҳалимов, Х. Абдулхаев, Х. Бобомуллоев, М. Қурбанов, Б. Каримов, М. Маҳмадиев, Н. Ғозиев, У. Ниязов, Н. Валиев, А. Назаров, Н. Низомов, А. Ғафоров, М. Дорогоченко, Р. Зоғаков, Н. Холназаров, М. Тошматов, Т. Аҳтамов, Ч. Расулов, К. Сангинов, Х. Аҳмедова ва бисёре аз дигарон, ба ҳисоб мерафтанд.

Гурӯҳи калони электрификаторони деҳотӣ, дар солҳои баъдичангӣ омодашуда, инчунин хизматрасониро ба шабакаҳои барқии деҳоти ноҳияҳо, колхоз ва совхозҳо, идома дод. Дар баробари ин, мебояд қайд намоем, ки бисёре аз онҳо дар давраи бухронӣ энергетикӣ аз кор рафта, касбӣ худро иваз намуданд.

Дар байни роҳбарон ва муҳандисон-техникони фаъолияти энергетикӣ ҷумҳурӣ, мебояд Р. Гулов, Ч. Бобоев, роҳбари ширкати холдингии «Барқи тоҷик» - Ш. Самиев, директорони НБО ва МБГ

¹Бойгонии шабакаи барқии ноҳияи Ленин. - Х. 448. – Р. 1. – П. 65, 68, 69, 71, 73, 79.

бузург, инчунин роҳбарони шабакаҳои барқии ноҳияҳо - Х. Аҳмедов, Р. Ҳалимов, Х. Абдулхаев, Х. Бобомулоев, М. Қурбанов, М. Каримов, М. Маҳмадиев, Н. Ғозиев, У. Ниязов, Н. Валиев, А. Назаров, Н. Низомов, А. Ғафоров, М. Дорогоченко, Р. Зоғаков, Н. Холназаров, М. Тошматов, Т. Аҳтамов, Ч. Расулов, К. Сангинов, Х. Аҳмедов ва дигаронро ёдрас гашт.

Бо ёрии роҳбарии оперативии мутахассисони пуртаҷрибаи дар соҳа истода, маҳз бо фаъолияти муҳандисии беназири онҳо пайваста, бе таваққуф, Неругоҳи асосии барқии обии Тоҷикистон – НБО Норақ фаъолият менамуд.

Бо ин қувваҳо дар аввали солҳои 90-ум, барнома ва консепсияҳои зидди бӯҳронии энергетикӣ чумхӯрӣ дар дурнамои 10-15 сола, то ба соли 2020 коркард карда шуданд.

Дар солҳои соҳибхӯриӣ бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ дар соҳаи сӯзишворӣ-энергетикӣ муҳочирати мутахассисон дида мешуд. Ба низоми энергетикӣ нафарони бетахассус ворид шуданд. Дар натиҷа хизмати энергетикӣ дар чумхӯрӣ бо таваққуф фаъолият менамуд: қатъ гаштани расонидани қувваи барқ ба истеъмолкунандагон, бӯҳронҳои энергетикӣ, таркиши шабакаҳои барқӣ ва зеристгоҳҳо.

Норасоии тахассуснокӣ дар кормандон ба вайроншавии: қоидаҳои техникаи беҳатарӣ дар аксари шабакаҳои ноҳияҳо, дар зеристгоҳҳо, оварда расонд, ки сабабгӯрӣ сар задани таркишҳо, сӯхтор, ғавти одамон ва харҷҳои моддии калон гардид.

Дар натиҷаи ҳолати ба вучуд омада, бо пайваста хуб гаштани ҳаёти аҳоли дар чумхӯрӣ, чораҳои зарурӣ оиди аз нав оморасозии кадрҳо ва мутахассисон, аллалхус дар соҳаи энергетика қабул карда

шуд. Ҳамин тавр, дар назди ширкати «Барқи тоҷик», шабакаҳои барқии вилояти ва ноҳияҳои курсҳои омодаسازی кадрҳои кушода шуд.¹

Дар ҷумҳурии Шӯбаҳо, факултетҳои оиди омодаسازی энергетикҳои дар муассисаҳои таълимии техникий олии кушода шуда, донишгоҳҳои нав ташкил карда шуд. Ҳамин тавр, дар соли таҳсилӣ 2006-2007, шумораи донишҷӯёни факултети Донишгоҳи техникий Тоҷикистон то ба 338 нафар оварда расонида шуда, дар донишгоҳи навтаъсиси Қурғонтеппа 52 нафар донишҷӯён қабул карда шуданд. Дар соли 2006, баъд аз хатми Донишгоҳи техникий, 50 мутахассисӣ баладихтисос дар ширкати «Барқи тоҷик», инчунин шабакаҳои барқии ноҳиявӣ дар Душанбе, Хучанд ва Қурғонтеппа ба кор қабул карда шуданд.²

Кори калони таълимӣ-методӣ оиди аз нав омодаسازی кадрҳои дар комбинати таълимии худии ширкати «Барқи тоҷик» гузаронида мешуд, ки дар соли 2006, 170 мутахассисони низоми энергетикӣ ба омӯзиш фаро гирифта шуда, дар марказҳои вилояти курсҳои оиди омодаسازی энергетикон кушода шуд.

Дар соли 2007, барои мисол, дар тамоми низомҳои ва шабакаҳои ноҳиявии ширкати «Барқи тоҷик» муваффақона 11 597 нафар мутахассисон қору фаъолият менамуданд. Аз ин шумора 2631 нафарашон дорои маълумоти олии, 319 нафар бо маълумоти олии хатмнакарда, 2067 бо маълумоти миёнаи махсус фаъолият менамуданд. Ҳамагӣ, дар соли 2007, ба ширкат барои фаъолият 1089 нафар ба кор қабул шуда, 1004 нафар аз кор хориҷ карда шуданд.³ Рақамҳои дар боло зикршуда, шаҳодат аз он медиҳанд, ки хориҷгардии мутахассисон аз низоми энергетикӣ ҷумҳурии мавҷуд аст, ки сабаби он, ин паст будани таъминоти иҷтимоӣ: музди маошӣ кам ва ҳолати номусоиди моддӣ ба ҳисоб меравад.

¹Неру. – 2007. – № 1-2.

²Неру. – 2007. – № 1.

³Энергетика васаноат. – 2009 - №4.

Барои ба таври куллан тағйир додани вазъ дар соҳаи энергетикаи кишвар бояд шумораи донишҷуёни донишгоҳҳо, факултет ва техникумҳои энергетикӣ афзун дода мешуд. Ҳамин тавр, дар соли хониши 2009-2010, дар муассисаҳои, дар зери тобеияти Вазорати энергетика ва саноатӣ буда, 4275 нафар довталабон, аз ҷумла 82 нафар бо квотаи президентӣ ба таҳсил фаро гирифта шуданд.

Дар соли мазкури хониш, муассисаҳои таҳсилоти назди Вазорати энергетика ва саноатро 1499 донишҷӯ хатм кард, ки аз ин шумора 827 нафар мутахассисони ширкати «Барқи тоҷик» буд. Кори назаррас, дар таъминномаи объектҳои қувваи барқии шахру деҳот бо мутахассисони баландихтисос, бурда мешуд.

Ҳамин тавр, чӣ ба мисли солҳои бозсозии сотсиалистӣ ва чӣ ба мисли давраи соҳибхитияри давлатӣ дар ҷумҳурӣ шумораи зиёди мутахассисон энергетикон омода карда шуд, ки маҳз бо қувваи онҳо садҳо объектҳои хурду калони барқӣ ифтитоҳ карда шуда, рафти фаъолиятшон таҳти назорат гирифта шуд. Маҳз ҳамин мутахассисон роҳбаладони корҳои электривунонии деҳотро дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла минтақаҳои наздисарҳадии Ҷанубу шарқии Тоҷикистонро ба ўҳда доштанд. Дар ноҳияҳои Қумсангир, Панҷ, Фархор, Ҳамадонӣ деҳқонони оддӣ пайваста интизорӣ мутахассисон энергетикон буда, нисбати онҳо суҳанони нек меғуфтанд.

Ин – Раҷабов Зокир, Абдуллоев Раҳимулло дар ноҳияи Шаҳритус;

- Алиёров Малик, Неъмонов Назарбек дар Ҷайхун;
- Давлатов Қурбон, Мирзоев Бобоназар дар ноҳияи Ҳамадонӣ;
- Раҳмонов Абдуҳолиқ, Раҳимов Абдусаттордар Фархор;
- Фаҳимов Ҳабибулло, Сафаров Диловар, Сафаров Амриддин – дар ноҳияи Ш. Шохин;
- Пардаев Нуруллодар ноҳияи Н. Хисрав.

Ҳозир, ҳамагӣ дар ноҳияҳои вилояти Хатлон 64 энергетикони маълумотдоранда фаъолият мебаранд, ки ба нуқтаҳои аҳолинишинӣ деҳоти наздисарҳадӣ, объектҳои туристӣ ва соҳаи фарҳангӣ-маишии меҳнакашонӣ деҳоти наздисарҳадӣ, хизмат мекунанд. Ин нафарон бо меҳнати худ сазовори ҳурмат ва эҳтиром дар байни аҳолии деҳот, гаштанд. Тақрибан 30 нафар аз шумораи зикршуда, дорои унвони “Энергетики фахрӣ” ва дигар ордени медалҳои давлатӣ мебошад.¹

Хулоса:

1. Ба тӯфайли дар байни аҳолии маҳаллӣ — тоҷикон паҳн намудани донишҳои илмӣ-техникӣ шакли самтҳои раванди маърифатӣ ба донишҳои илмию техникӣ, омӯхтан ва истифода бурдани сарватҳои табиӣ кишвари худ тағир ёфт;

2. Муносибати нав ба омӯзиши муҳити зист, ба хулосаҳои нави илмӣ дар бораи қувваҳои истеҳсолкунанда ва дар бораи имкониятҳои тараққиёти босуръати заминаи табиӣдошта, овард;

3. Танҳо пайдо шудани олимони дорои донишҳои чуқури илмӣ-техникӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла энергетика, раванди маърифатро дар соҳаи дониш дар бораи табиат, донишҳои табиӣ-техникӣ ба кулӣ тағйир дод. Дар ибтидои асри XX, дар тоҷикон афкори муҳандисӣ ва илмӣ хеш, зиёиёни илмӣ-техникӣ — олимон, муҳандисони саноати энергетикӣ, пайдо шуд;

4. Сохтмони иншоотҳои нави энергетикӣ тамоми раванди технологиро ба кулӣ тағйир дода, боиси бо суръати баланд тараққӣ кардани қувваҳои истеҳсолкунанда, ба вучуд омадани соҳаҳои нави саноат, афзудани ҳаҷм ва беҳтар шудани истеҳсоли сарватҳои моддӣ гардид;

¹Бойгонии ҷорӣ «Хатлонэнерго». Ҳисоботи солона дар бораи сохтмони иншоотҳои энергетикӣ дар вилоят, равандҳои электрокунонидани хоҷагии халқ дар солҳои 1996 – 2018.

5. Дар Тоҷикистон зиёиёни нави муҳандисӣ-техникӣ ба камол расид, ки инкишофдиҳандаи илм ва техникаи энергетикӣ мебошанд. Объектҳои хурд, миёна ва калон ба вуҷуд омаданд, ки тараққиёти истеҳсолот, технология ва ҳаҷми истеҳсолоти моддӣ, характер ва самтҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ сифатан тағйир гашта, инчунин ҳаёти мадании аҳолии кишвар низ тағйир ёфт. Кадрҳои энергетикӣсимои иқтисодии кишварро дигаргун карданд;

6. Дурнамои тараққиёти илми энергетика, ба вуҷуд овардани кадрҳои энергетикӣи баландихтисос ва хизмати онҳо ба манфиати халқи худ бепоён аст, ки ин аз афзоиши мунтазами шумораи донишқадаҳои олии энергетикӣ, техникумҳо ва курсҳои гуногуни кӯтоҳмуддат, шаҳодат медиҳад, зеро ҳуди дурнамои тараққиёти саноати энергетика дар кишвар бепоён аст.

БОБИ 2. СОХТМОНИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҲИЯҶОИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

2.1. Сохтмони объектҳои энергетикӣ ва электривунонии мамлакат дар давраи истиқлолият

Мо дар бахшҳои қаблӣ то ҳаде ба таври умум қайд карда будем, ки Тоҷикистон дар ибтидои солҳои 90-ум аз як тараф истиқлолият ва соҳибхитиёрии ҳақиқӣ ба даст оварда, барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии худ дурнамои бузургро боз кард, аз тарафи дигар, ба бӯҳрони мураккаби сиёсӣ иқтисодӣ дучор шуд, ки рафъи он аз роҳбарияти кишвар иродаи бузург, сабру тоқат ва қарорҳои душворро талаб мекард. Дар комплекси сӯзишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ, ҳамчунин дар тамоми механизми хоҷагии он бӯҳрони амиқҳис карда мешуд. Ҷумҳурӣ роҳи дигаргуниҳои нави иқтисодиро пеша намуд. Аммо, ин роҳ барои мардуми ҷумҳурӣ хеле душвор ва зиддиятнок буд. Маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷумҳурӣ дар солҳои 1991-1996 қариб 60% кам шуд. Дар ибтидои солҳои 90-ум дар саноат танҳо 53% маҳсулоти истеҳсолшуда моликияти ҷамъиятӣ ва 30% даромади миллӣ ба давлат тааллуқ дошт. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноат дар соли 1996 нисбат ба соли 1992, 40,6% кам шуд.

Соли 1991 дар ҷумҳурӣ 2308 корхонаи саноатӣ мавҷуд буд, ки 425 корхонаи калон – иттиҳодияҳои истеҳсолӣ ва комбинатҳо буданд, ки дар баланси мустақил қарор доштанд. Объектҳои зерин аз рӯи соҳа, чунин буданд: 207 корхонаи саноати вазнин, 119 – сабук, 89 – коркарднамӣ, хуруқворӣ, 10 – саноати ғаллатозакунӣ.¹Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар он давра 22% кам шуда, қисмати ғоиданокии иқтисодиёт ба 18% коҳиш ёфт ва дар ҷумҳурӣ истеҳсоли баъзе

¹Ҳотамов, Н.Б. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибхитиёри (солҳои 1991-2006). Душанбе 208 – С. 268.

навъҳои маҳсулот 40-50% ақиб монд. Истеҳсоли ангишт 23,8%, нефт – 5,5 маротиба, семент – 21,6 маротиба, тарҳрезии оҳану бетонӣ 52,6 маротиба, коҳиш ёфт. Дар соли 1996, истеҳсоли маҳсулоти пахтагин ба 13,4%, маҳсулоти абрешимӣ – ба 5,1%, пойафзол – ба 6,5%, гушт – ба 1,5% ва истеҳсоли шир – ба 3,3% нисбат ба соли 1990-ум кам гашт.¹

Чанги шахрвандии солҳои 1992-1997, ба рушди саноати ҷумҳурӣ таъсири манфӣ расонд. Аз соли 1993, инчониб ҳиссаи он дар сохтори маҳсулоти умумии миллӣ тадриҷан коҳиш ёфт. Дар соли 1995 ин нишондод 42,1%-и дараҷаи соли 1991-умро ташкил дод. Суръати миёнаи солони камшавии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурӣ дар солҳои 1991-2000-ум -9,15%-ро ташкил дод.² Ҳамаи ин ҳам натиҷаи кам шудани истеҳсоли маҳсулот дар бисёр объектҳои саноатӣ ва ҳам натиҷаи қатъиян қатъ гардидани истеҳсолот аз тарафи баъзе объектҳои дигар, ба ҳисоб мерафт. Масалан, аз 2308 воҳидикорхонаҳои саноатӣ, ки соли 1991 мавҷудбуданд, то соли 1999 танҳо 1329 адад боқимондааст. Яъне дар ин муддат 979 корхона аз фаъолият бозмонд.³

Бо бисёр сабабҳо шумораи миёнаи солони синфи коргар ва дигар кормандони хизматрасонӣ низ кам гашт. Масалан, ҳануз дар соли 1991 дар ҳамаи соҳаҳои саноат 215,4 ҳазор нафар фаъолият менамуд, ки ин нишондод дар солҳои 2001-2002 ба 86,7 ҳазор нафар расид. Табиист, ки аз соли 1996 ин ҷониб тамоми корхонаҳои саноатӣ зараровар буданд. Танҳо аз аввали соли 2000-ум дар ҷумҳурӣ истеҳсоли маҳсулоти саноат пай дар пай зиёд шудан гирифт.

Аммо, сарфиназар аз суръати ба назар намоёни тараққиёти иқтисодӣ, дар соли 2003, дар мамлакат ангишт ба дараҷаи соли

¹Раҳматуллоев, А., Сатторов, Х., Тоҷов, Н. Таърихи халқи тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 2008. – С. 202.

²Бобокалонов, О.К. наздикшавии дарҷаи тараққиёти саноатии ноҳияҳои Тоҷикистон // Бобокалонов О.К // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. – 2007. – № 1. – С. 34-39.

³Ҳотамов, Н.Б. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибхӯри (солҳои 1991-2006). – С. 33.

1913, матоъҳои пахтагин — ба дараҷаи соли 1960, гушт ва маҳсулоти гуштӣ — ба дараҷаи соли 1958 истехсол карда шуд. Истехсоли маҳсулоти саноатӣ назар ба дараҷаи соли 1940: равған – 59%, маҳсулоти бофандагӣ – 34,9%, пойафзол – 5% аз дараҷаи соли 1950, нуриҳои маъданӣ – 7,7%, хиштҳои сохтмонӣ – 67,2% аз дараҷаи соли 1958, ҷамъоварии сохтмонҳои оҳану бетонӣ – 14,9%, шир ва маҳсулоти ширӣ – 27,7%, равғани растанӣ – 57,5%-ро ташкил дод, ки ин аз пурра барҳам хурдани иқтисодӣ саноатии ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад.¹

Дар соли 2000-ум дар Тоҷикистон истихроҷи ангишт нисбат ба соли 1990, 56,8% ва гази табиӣ 36% кам шуда, ҳаҷми умумии (истихроҷи) захираҳои энергетикӣ нисбат ба сатҳи соли 1990 то 71,6% коҳиш ёфт. Ҳамин тариқ, истеъмоли энергия дар давраи баррасишаванда хеле кам шуда, дар соли 2000-ум нисбат ба сатҳи соли 1990 ҳамагӣ 49,3%-ро ташкил дод. Камшавии истеъмоли қувваи барқ дар солҳои 1990-2000-ум дар баҳши саноат 2,6 маротиба ва хоҷагии халқ – 1,6 маротиба ба назар мерасид.²

Дар ин шароити душвори солҳои 1995-2000 Ҳукумати Тоҷикистони соҳибихтиёр барномаи васеи ислоҳоти иқтисодиро дар асоси ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ ва бунёди иқтисоди бозорӣ таҳия намуд. Пули нави ҷумҳурӣ ба муомилот бароварда шуда, дар низоми молиявию қарзӣ, андоз ва гумруки ҷумҳурӣ тағйиротҳои сохторӣ ба амал омад. Дар соли 2000-ум сектори хусусии ҷумҳурӣ аллакай 48,4%-и тамоми маҳсулоти ҷамъиятиро ташкил медод.

Равандҳои бозсозӣҳои калон ба соҳаи комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ ҷумҳурӣ низ рост омад. Аз ҷумла, як сохтори нав – ширкати холдингии «Барқи тоҷик» пайдо шуд, ки тамоми ҳаҷми

¹Қаюмов, Н.К. Зарурат ва механизмҳои иқтисодии тезонидани суръати афзоиши иқтисодии Тоҷикистон // Иқтисоди Тоҷикистон: Стратегияи рушд.– 2004. – № 3.

²Аҳророва, А.Д., Аминҷонов Р.М., Доронкин К.А. Энергетикаи Тоҷикистон: Тамоюлҳои чори ва дурнамои рушди устувор. – Душанбе, 2005. – С. 62-63.

нерӯи барқ дар ҷумҳурӣ ва фурӯши онро назорат мекард. Ба кори тамоми низоми сӯзишворӣ-энергетикӣ ва саноати ҷумҳурӣ, акнун сохтори нав – Вазорати энергетика ва саноат роҳбарӣ мекард.

Дар амал қувваи барқ метавонад нақши бузурги дигаргунсозандаи маданияро бозад. Хотиррасон кардан кифояаст, ки як киловатт қувваибарқхонаро дар давоми 12 соатмунаввар карда метавонад.

Аз ин ҷост, нақши бузурги маданӣ-дигаргунсозандаи қувваи барқ.

Барои халқи тоҷик раванди ба лампаҳои барқӣ иваз кардани «шамчироғ» аз он сар мешавад, ки дар солҳои 1925—1926 ба Бухорои Шарқӣ 250 Неругоҳи хурди барқӣ меоваранд, ки дар натиҷа биноҳои маъмурӣ ва маданӣ равшанӣ гирифтанд. ¹Аз вақти ба кор андохта шудани неругоҳҳои барқии алоҳидаи миёна ва калон равшанӣ ба таври оммавӣ дар хонаҳои истиқоматии одамон истифода бурда мешавад.

Аллакай дар боло, дар бахшҳои қаблӣқайд карда будем, ки аз солҳои 20-уми асри ХХ ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар қайди махсуси мақомоти Шуравӣ қарор доштанд ва дар байни дигар минтақаҳо аввалин шуда электринуонида, мумфаршпуш, азнавсозии фарҳангӣ карда шуданд, ки дар ҳамаи ин энергетика, ки дар кишвар босуръат тараққӣ мекунад, нақши махсус дорад.

Аз сабаби мубрамияти мавқеи сарҳадии худ, НБО-ҳои Перепадная, Марказӣ, Сарбанд, Норак, Бойғозӣ ба каскади Вахш пайваст карда шуданд. Аммо ба далели бар асари муноқишаи байни тоҷикон беш аз 2 миллиард кВт/соат хоҳиш ёфтани тавлиди нерӯи барқ, Ҳукумати кишвар барномаи нави энергетикиро таҳия кардааст, ки аз ду бахш - энергетикаи хурд ва энергетикаи бузург иборат аст.

¹«Барқи тоҷик»: дирӯз, имрӯз ва фардо [Матн]. – Душанбе, 1999. – 320 с.

Соҳаи калони энергетикӣ барои бо қувваи барқ таъмин намудани субъектҳои хоҷагии халқи кишвар нигаронида шуда буд. Барномаи бузурги энергетикӣ сохтмони неругоҳҳои барқии оби Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, Роғун ва барқарорсозии иншоотҳои бузурги энергетикиро пешбинӣ мекард.

Энергетикаи хурд — неругоҳҳои барқии оби хурд дар дарёҳои хурд ва шохобҳои онҳо, бештар самти маданӣ-истехсолӣ доштанд. Қариб 200 ҳамин гуна иншооти энергетикӣ дар доманакӯҳҳо ва каторкӯҳҳо барои электривунонидани ноҳияҳои кӯҳсор, кишлоқҳо ва деҳот сохта шуд. Аз ҳаҷми зикргардидаи иншооти энергетикӣ сохташаванда 44 адад ба ноҳияҳои наздисарҳадии вилояти Хатлон тааллуқ дошт.¹

Тобистони соли 2008, аз ҷониби Вазорати энергетикаи ҷумҳурӣ барномаи нави пурҳаҷми умумиҷумҳуриявии сохтмони НБО-ҳои хурд ва миёна ба нашр расид, ки дар доираи он, танҳо то соли 2010, 13 иншоот мутобиқи нақша ба истифода дода шуда, аз соли 2011 то 2015 – 23 ва то соли 2025 – боз 25 чунин НБО мавриди истифода қарор дода шавад.² Дар умум, ба таври зерин дар тӯли 20 соли нопурра, 61 неругоҳҳои барқии начандон калон, бо иқтидори умумии 77 653 кВт, бояд мавриди истифода қарор дода мешуд. Арзиши лоиҳаҳо дар мадди аввал амалисозии ин барнома дар солҳои 2007-2010, 11,2 млн. Долларро ташкил медод. Маблағгузори ин лоиҳа аз ҳисоби қарзҳо аз бонки Исломии рушд, бонки Осиёгии рушд ва сармояи худӣ корхонаи «Барқиточик» ба роҳ монда мешуд.

Ҳамин тавр, барномаи мазкур – аввалин ҳуҷҷати аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон дар давраи солҳои соҳибистиқлолӣ, набуд. То

¹Дар бораи сиёсати энергетикӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон / Пажӯҳишгоҳи ҷумҳуриявии илмӣ-тадқиқотии «Нурафзо». – Душанбе, 2011. – С.117

²Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» [Матн]. – Душанбе, 2000. – 19 с.

ба ҳозир, дар мутобиқат ба барномаи мазкур заминаи ҳуқуқӣ низ созмон дода шудааст, ки дар кишвар якчанд нормативние акти, ки имтиёзҳои андозӣ ва дигар бартариятҳоро ба сармоягузори хусусӣ пешниҳод менамояд, ки аз ҳисоби он, барои мисол аллакай дар соли 2005, 3 НБО-и хурдмиқёс мавриди истифода қарор дода шуда, дар соли 2006, боз 7 НБО-и аз ҷиҳати иқтидор начандон калон сохта шуда, мавриди истифода қарор дода шуд.

Аммо, дар ин маврид суҳан дар бораи сохтмони НБО-ҳои “комилан хурд” меравад, ки таъиноташон барои таъминоти нуқтаҳои аҳолинишини муайян, чун қоида, дар минтақаҳои душворгузар буд. Барои мисол, дар тӯли солҳои охир дар вилояти мухтори Қуҳистони Бадахшон, 12 адад НБО-и хурд ва миёна сохта шуд, ки иқтидорашон аз 30 то 100 кВт-ро ташкил мекунанд. Ба ҳайси сармоягузори сохтмон, Фонди Оғо-хон баромад намуд, ки мақсади ҳамаи он равшаниандозии хонаҳои деҳоти аҳолинишин буд. Ба ғайр аз он, дар доираи созишнома байни Вазорати энергетикаи Тоҷикистон ва дӯширкатаи Бангладешӣ, сохтмони боз 8 неругоҳҳои барқии монанд, дар дигар ноҳияҳои кӯҳии ҷумҳурӣ ба нақша гирифта шуда буд.

Ҳамин тавр, Ҳукумати ҷумҳурӣ ба худ ҳисоботи дақиқ дод, ки бе сохтмони пайдарпаи неругоҳҳои барқии худи дар ҳар як кишлок, мушкилоти таъминоти бемайлони қувваи барқи деҳоти Тоҷикистонро ҳал намудан мумкин нест. Дар умум ин масъала хеле мубрам, на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои бисёре аз кишварҳои дигар, новобаста аз сатҳи инкишофи иқтисоди онҳо, боқӣ мемонад. Дар Дания, барои мисол, таъминоти барқии бисёре аз фермаҳо ваҳатто деҳоти начандон калон, маҳз аз ҳисоби объектҳои энергетикаи хурд, инчунин, энергетикаи «ғайримуқаррарӣ» (барои мисол, обҳезӣ, пеш аз ҳама, Неругоҳҳои шамолии барқӣ) таъмин мегардад. Дар Швейтсария аксари мардум беш дар беш бо дар сақфҳои хонаҳо насб намудани батареяҳои офтобӣ, “барои худ энергетик” шудаанд. Шумораи зиёди

рӯзҳои офтобӣ дар сол, инчунин, ҳислати сарфанамоии ҳамаи чиз ва аллалхусус захираҳои энергетикӣ фаровон ба аҳолии маҳаллӣ, имкон медиҳад, ки натавон талаботи ҳозираро қонеъ созанд, балки захира низ намоянд.

Метавон инчунин қайд намуд, ки дар мо раванди электрикунонии тамоми ҷумҳурӣ на аз сохтмони панҷсолаи аввал, балки бо ифтиҳои неругоҳҳои барқӣ аз ҷиҳати иқтидор начандон калон, оғоз гардид. Минбаъд, баъд аз хотима ёфтани Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ, барномаи сохтмони неругоҳҳои барқӣ обии колхозӣ коркард карда шуд, ки баъд дар давраи Хрущёв анҷом ёфт.

Мутаассифона, баъд аз пайдо шудани ин барнома сохтмони неругоҳҳои барқӣ деҳот, дар кишвари мо, ба таври ногаҳон дастуру вазифаҳои тамоман мухолифро соҳиб гашт.

Дар ибтидоӣ солҳои 60-уми асри гузашта, барномаи бузургӣ рушди соҳаи энергетика дар Тоҷикистон, тавассути бунёди як қатор неругоҳҳои бузургӣ обӣ, ки иқтидори умумии аз 22,4 ҳазор кВт ва аз ин ҳам зиёдтар, қабул карда шуд. Аммо, ба истиснои НБО Норақ, ин нақшаҳо ба пуррагӣ амалӣ карда нашуд. Дар солҳои 90-ум сохтмони НБО-ҳои аллақай оғоз шуда, ба монанди Роғун, Сангтӯда ва Шӯроб, боздошта шуд.

То имрӯз баъзе аз ин лоиҳаҳои дарозмуддати сохтмонӣ “барқарор” шудаанд. Ҷангӣ тавре, ки маълум аст, ширкати “АЭС Россия” ба анҷом расонидан сохтмони НБО Сангтӯда-1 ва ширкати Эронӣ, Сангтӯда –2-ро ба зимма гирифтанд.¹ Сохтмони дигар объектҳои дорой аҳамияти хоҷагии халқ аз марҳилаи лоиҳакашӣ берун набаромад. Ин пеш аз ҳама ба НБО-и Шӯроб бо иқтидори лоиҳавии 850 МВт ва ҳамчунин Неругоҳи Роғун, ки дар боло зикр гардид, дахл дорад, ки то ҳол дар кишварҳои ҳамсоя ҳаяҷони

¹Родин, В., Давидов, О. Дар Сангтӯда ҳавои хуб [Матн]/ В. Родин, О. Давидов // Рӯзномаи халқӣ. – 2006. – 20 декабр. № 8

носолимро ба бор овардааст. Дар мавриди охирин бошад, ба маънои муайян, муҳим нест, ки дар Роғун “лампочка”-и Дерипаска фурузон мешавад ё не, кӣ дар шикасти созишҳо гунаҳкор аст ва сохтмони Неругоҳи барқии обиро кӣ ба анҷом мерасонад? Воқеият аст, ки Ҳукумати кишвар тасмим гирифтааст, ки ин сохтмони азими энергетикиро, ки аҳамияти бузурги байналмилалӣ низ дорад, ба анҷом расонад. Аллақай ҳозир, махсус барои дар оянда интиқоли “Киловатти Роғун”, лоихаҳои сохтмони хати шабакаи баландшиддати интиқоли барқ ба Покистон тариқи қаламрави Афғонистон, коркард карда шудааст. Ва комилан метавон тахмин кард, ки ивази сармоягузор таъсире ба интиқоли барқ ба хориҷа дар оянда аз НБО-и Роғун, баъди итмоми сохтмони он, намерасонад.

Илова бар ин, дар оянда имкони интиқоли нерӯи барқӣ арзон аз Тоҷикистон ба Эрон, Афғонистон, Чин ва ҳамчунин Россия, Қазоқистон ва Ёзбекистон низ баррасӣ мешавад. Дар маҷмӯъ, тибқи ҳисобҳои пешакӣ, бо чалби 2 миллиард доллари амрикоӣ, имконият фароҳам оварда мешавад, ки дар 5-7 соли оянда ҳаҷми умумии содироти нерӯи барқ дар як сол ҳадди ақалл ба 10 миллиард кВт/соат расонида шавад.

Соҳаи энергетикаи хурди Тоҷикистон низ иқтисодии зиёди содиротӣ дорад. Мувофиқи ҳисоботҳои Вазорати энергетикаи ҷумҳурӣ, иқтисодии умумии энергетикаи дарёҳои хурд ҳангоми дар онҳо сохтани Неругоҳҳои барқии обӣ 3 млн.¹ МВт, бо тавлиди солонаи тақрибан 100 млрд. кВт/соат мебошад. Дар баробари ин, эҳтиёҷоти умумии иқтисодиёти кишвар ҳоло тақрибан 23-25 миллиард кВт/соат ва дар оянда ба 40-45 миллиард кВт/соат мерасад.² Яъне, дар Тоҷикистон бар хилофи кишварҳои дигар неругоҳҳои хурду

¹Давлат, К. Дарёи рӯшноӣ [Матн] / К. Давлат // Баркиточик. – Душанбе, 1999.

²Бойгонии ҷорӣ “Памир Энерҷи.” Дар қаламрави вилоят сохтмони объектҳои хурду калони энергетикӣ. Кӯмаки фонди Оғохон дар сохтмони иншоотҳои энергетикӣ – соли 1995-2016,

пуриқтидор на танҳо талаботи маҳаллии худ аҳолии деҳаро қонеъ карда метавонанд, балки воридшавии кишварро ба бозори байналмилалӣ энергетикӣ низ пурра карда метавонанд. Масалан, аз неругоҳҳои хурди ВМКБ ба шимоли Афғонистон то 1,5 миллион кВт/соат нерӯи барқдода мешавад.¹

Ва аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки хоҳишмандони сармоягузорӣ дар сохтмони неругоҳҳои хурди барқии обии Тоҷикистон аллақай беш аз ҳад зиёданд. Масалан, ханӯз дар соли 2005, ширкати фаронсагии Алистон ба сохтани яке аз онҳошурӯъ карда, дар моҳи ноябри соли 2006 зимни мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов бо муовини раиси ҳамон вақтаи Раёсати ширкати «Газпром» А. Рязанов масъалаи аз ҷониби ширкати фаръии «Рос, Укр, Энерго» бунёди се неругоҳи хурд дар дарёи Зарафшон, ки иқтидори умумии он 630 мВт мебошад, муҳокима карда шуд. Арзиши умумии ҳамаи ин се лоиҳа 440 миллион долларро ташкил медиҳад.²

Ҳукумати Тоҷикистон дар ивази маблағгузорӣ барои сохтмони се Неругоҳи барқӣ ба ҶДММ «Зарубежнефтегаз»-и «Газпром» ҳаққи анҷоми корҳои инкитшофӣ дар қонҳои Сарикамиш, Шоҳамбарӣ, РенганваСаргазонро медиҳад. Ба ҷуз ин, ҷузъиёти дигари лоиҳа маълум нест. Гузашта аз ин, тибқи баъзе гузоришҳо, тасмими ниҳой дар ин бора ханӯз гирифта нашудааст. Дар ҳамин ҳол, ҷаноби Рязанов гуфтааст, ки бо фурӯши нерӯи барқ аз НБО-и оянда ширкати «Интер РАО ЕЭС», як ширкати фаръии Ҳолдинги энергетикии Россия машғул хоҳад шуд.

Илова бар ин, ширкатҳои эронӣ ва қазоқӣ ба бунёди Неругоҳҳои хурди барқӣ дар Тоҷикистон тавачҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Комилан мумкин аст, ки дар ояндаи наздик дар ин бозор бозигарони

¹ Дар ҳамон ҷо.

² Дар бораи сиёсати энергетикӣ Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон / Пажӯҳишгоҳи ҷумҳуриявии илмӣ-тадқиқотӣ «Нурафзо». – Душанбе, 2011. – С. 110-113.

нав пайдо шаванд, ки албатта, онҳо низ ба содироти ҳадди аксари нерӯи барқаз неругоҳҳои сохташон манфиатдор хоҳанд буд.

Аз ин лиҳоз, бархе аз коршиносон аллақай пешгӯӣ мекунанд, ки сохтмони неругоҳҳои хурди барқии обӣ, боиси душвориҳои зиёд, пеш аз ҳама барои сармоягузори хориҷӣ, бар зарари ниёзҳои рушди иқтисоди кишвар мегардад. Чунин изҳоротҳоро комилан беасос номидан душвор аст, аз ин рӯ, ҳадди аққал метавон гуфт, ки на танҳо тавлидот, балки иншооти шабакавӣ ва дар ниҳоят, шабакаҳои тақсимои дохилӣ, ки иштирок дар навсозии онҳо барои сармоягузори эҳтимоли тавачҷӯҳи хоса надорад, маблағгузори калони асосиро талаб мекунанд. Аммо маълум нест, ки ҳангоми иштироки онҳо дар иҷрои лоиҳаҳои алоҳидаи сохтмони объектҳои хурди барқӣ, ба зиммашон кадом вазифаҳо гузошта мешавад. Ва баъдан, бо иқтисоди калони захираҳои гидроэнергетикӣ дар кишвар, ки дар мамлакат, аз ҷумла дар Неругоҳҳои барқии хурд ҳосил мешуда, кВт ба ҳама кифоя буд. Ва қувваи барқ, чӣ тавре, ки маълум аст, захира карда намешавад. Ҳамин тавр, ҳуди истехсолкунандагон бояд дар ташкили таъминоти он - ҳам ба истеъмолкунандагони беруна ва ҳам дохилӣ иштирок кунанд.

Ҳамин тавр, бо тамоми камбудии муваққатии вазорату идораҳо дар омӯзиши захираҳои энергетикӣ дарёҳои хурд ва лоиҳакашии неругоҳҳои барқии обии хурду миёна, инчунин дар шароити маҳдуд будани имкониятҳои ҷумҳурӣ барои сохтмони неругоҳҳои барқии обии хурд, ҳуди далели афзудани тавачҷӯҳи Ҳукумати ҷумҳурӣ ба рушди устувори истеҳсоли энергияи хурд омили хеле умедбахш аст, ки барои ободонии минбаъдаи деҳоти тоҷик ва пурра кардани захираҳои молиявии хазинаи иқтисодии давлат бебаҳо мебошад.

Дар умум, то имрӯз, низоми энергетикӣ ҷумҳурӣ механизми мураккаби комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ ба ҳисоб меравад, ки дар худ якҷанд неругоҳҳои гармидиҳӣ ва неругоҳҳои сершумори барқии

обӣ дорад, аз ҷумла: ШГМ Душанбе, бо иқтидори барқии 198 ҳаз. кВт, ШГМ Ёвон, бо иқтидори 120 ҳаз. кВт, ШГМ Хучанд, ба ҳисоб мераванд. Аз сабаби нокифоя будани таъминоти сузишворӣ ШГМ-и Душанбе бо иқтидори пурра кор накарда, ШГМ Ёвон фаъолият намекунад. Аммо аз фаъолият бозмондани онҳо ба ҳаҷми умумии истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурӣ таъсир нарасонд. Масалан, тибқи омор, соли 2002 тамоми нерӯгоҳҳои кишвар, гӯё 15244 миллион кВт/соат нерӯи барқтавлид кардаанд. Аз ин миқдор нерӯгоҳҳои барқии обӣ зиёда аз 15164 миллион кВт/соат ва ШГМ-и Душанбе 0,08 миллиард кВт/соат истеҳсол кардаанд, ки мутаносибан 99,5% ва 0,5% ҳаҷми умумии истеҳсолотро ташкил медиҳад.¹

Илова бар ин, имрӯз ҷумҳурӣ то 90%-и нефту гази истифодакардаашро аз давлатҳои ҳамсоя ворид мекунад. Аммо, дар ин бобат низ муваффақияту дигаргуниҳои муайяне мавҷуданд. Ҳукумати ҷумҳурӣ тамоми чораҳои лозимаро ҷиҳати таъминоти талаботҳои ҳеш тариқи сарватҳои нефту гази захираҳои зеризаминии худ қонеъ гардонад, ки дар бобҳои гузашта чандин маротиба қайд намудем. Дар натиҷа, дар соли 2008 ҳаҷми истихроҷи нефти дохилӣ ба 26150 тонна ва газ ба 16 миллиону 227 ҳазор м³ расонида шуд.²

Корҳои пармакунӣ пайваста дар 40 манбаи муайяни нефту газ бо таҷҳизоти навтарини баландсифат ва мутахассисони як қатор кишварҳо, пеш аз ҳама, Россия анҷом дода мешаванд, ки: ин қонҳои Суфатоғи шарқӣ, Маҳрами ғарбӣ, Исфара, Навобод, Айни, Кашкашум, Явғизкак, Теболай, Дарай Исо, Ҳоча-Мумин, Сарикамиш, Саргазон, Рангон ва дигарон мебошанд. Илова бар ин, дар 20 нуқтаи дигар корҳои ҷустуҷӯӣ идома доранд, ки корхонаҳои хориҷӣ бо сармоя ва мутахассисони худ кор мекунанд – «ГАЗПРОМ»-

¹Ҳотамов, Н.Б. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибхӯри (солҳои 1991-2006). – Душанбе, 2008. – С. 49-50.

²Энергетика ва саноат. – 2009. – № 4.

и Россия, «Куляб петролеум лимитед» ва ғ.; корҳои нешти дар дӯ кон – Конибодом ва Балҷувон бурда шуда, ҳаҷми ҳосилнокии ҳар кадоме дар як сол ба 10 ҳазор тонна расида, табиист, ки ин миқдор аз қонё гардонидани талаботи ҷумҳурӣ дур аст. Ягона роҳи раҳой, ҷалби васеи сармоя ва мутахассисони хориҷӣ ба ҳисоб меравад, чун захираҳои нешту газ дар ҷумҳурӣ барои 70-100 соли оянда кофӣ хоҳанд буд.

Ҳамин тавр, дар доираи хоҷагии халқи ИҶШС қисми даромади баланси сӯзишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ аз ҳисоби истеҳсоли дохилии захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ то 48-49% таъмин карда мешуд. Қисмати боқимонда, яъне зиёда аз 50% аз ҳисоби воридот аз ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ таъмин карда мешуд. Ғайр аз ин, ҳамасола ба ҷумҳурӣ то 7,2 млрд. м³ газ, 800-900 ҳаз. тонна ангишт, то 2-2,5 млн. тонна маҳсулоти нешту-газӣ, то 6,3-7 млрд. кВт/с қувваи барқ ва ғ., ворид мегашт.¹

Аммо, дар солҳои соҳибхӯтёрии давлатӣ дар низоми баланси сӯзишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ тағйироти калон, аз ҷумла дар давраи солҳои 1990-2002 ин низом якбора бадтар гардид. Барои мисол, дар солҳои зикршуда воридоти ҳаҷми қувваи барқ 32,5%, гази табиӣ 72%, маҳсулоти нешти 88,5%, ангишт бештар аз 99,5% кам гашт. Дар маҷмӯъ, ҳаҷми воридоти захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ 70,7% кам шуда, 2 миллиону 435 ҳазор тонна сӯзишвории шартиро ташкил дод. Дар натиҷа, дар ҷумҳурӣ истеъмоли захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ 50,6%, аз ҷумла қувваи барқ – ба 12,4%, газ – ба 72%, маҳсулоти нешти – ба 88,5%, нешт – ба 80%, ангишт – ба 99,6% ва ғайра, кам гашт.²

¹Ҳотамов, Н.Б. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибхӯтиёрӣ (солҳои 1991-2006) Душанбе, 2008. – С. 47-48.

²Дархамонҷо

Дар бораи саноати ангишти чумхурӣ суҳан ронда, қайд намудан лозим аст, ки бинобар бад будани шароити моддӣ-техникӣ, он ҳануз дар вазъияти хеле душвор қарор дорад, гарчанде ки захираҳои ин намуд маҳсулоти хом дар чумхурӣ зиёд мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки вазъияти фалокатовар дар саноати ангишт аз замони шуравӣ ба таври музмин идома дорад. Ҳанӯз аз он давра, дар бучети давлатӣ барои саноати ангишт маблағ кам ҷудо карда мешуд. Ва дар солҳои соҳибхитӣ ин тартиби маблағгузорӣ идома дорад. Аммо бӯҳрони энергетикӣ ибтидои солҳои 90-ум Ҳукуматро маҷбур кард, ки ба ин масъала аз як паҳлӯи дигар назар кунад. Моҳи октябри соли 1997 қарор «Дар бораи тадбирҳои рушди саноати ангишти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1998-2010» қабул гардид. Дар қарор то соли 2001 ба 1140 ҳаз. тонна расондани истеҳсоли ангишт пешбинӣ шуда буд. Ба иҷрои ин вазифа дар чумхурӣ 17 конҳои ангишт ва 24 назорати ангишт машғул буд.¹

Аллақай дар боло зикр карда шуда буд, ки захираҳои пешбинишудаи ангишт дар чумхурӣ ба 3,6 млрд. тонна баробар мебошанд. Тадричан дар тамоми ноҳияҳои кӯҳсори чумхурӣ конҳои ангишт мавҷуданд, вале аксарияти онҳо бинобар сабаби шароитҳои номусоиди кӯҳӣ-геологӣ азхудкунии саноатӣ нагирифтаанд. Дар баробари ин исбот карда шуд, ки ҳаҷми захираҳои ангишт назар ба захираи газу нефти чумхурӣ чандин маротиба бештар мебошад. Аммо дар Тоҷикистон барои тараққӣ додани саноати ангишт ҳанӯз ба қадри лозима базаи техникӣ мавҷуд набуда, маҳз ҳамин сабабгори ночиз будани истеҳсолоти ангишт ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, дар вазъияти душвори молиявӣ, нарасоии мутахассисони баландхитӣ, технологияи муосири сермаҳсул ва техника дар чумхурӣ барои иҷрои вазифаҳои азхудкунии захираҳои гидроэнергетикӣ, муборизаи беамон бурда мешавад. Дар асоси

¹Экономикаи Тоҷикистон: Стратегияи рушд. – 2003. – № 3. – С. 87.

суръати имрӯзаи корҳои сохтмонӣ-васлкунӣ дар объектҳои гуногуни саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ, метавон гуфт, ки ин барнома иҷрошаванда мебошад.

Дар нимаи солҳои 90-ум бо тадричан ба эътидол омадани вазъияти сиёсӣ ва мустаҳкам шудани мавқеъҳои давлатии ҳукумати нав барои барқарор сохтани саноати электроэнергетикӣ ва фаъолияти корхонаҳое, ки хоҷагии халқро бо қувваи барқ таъмин мекунанд, тадбирҳои зарурӣ дида шуд. Дар охири солҳои 90-ум аллакай нақшаҳои аввалин лоиҳаи калони давлатии барқарорсозӣ ва ба кор андохтани корхонаҳои энергетикӣ, ки хоҷагии халқро бо қувваи барқ таъмин менамоянд, ба вуҷуд омаданд. Ин лоиҳаи азим, ки тараққиёти миқёсан калони хоҷагии барқиҷумхуриро пешбини мекунад, ба се марҳила тақсим мешавад.

Марҳилаи аввал барномаҳои рафъи бӯҳрон, барқарорсозӣ ва эҳёи фаъолияти соҳаи электроэнергетикаи ҷумхуриро дар бар мегирад. Давомнокии давра – 3-5 сол буда, аз ҳама муҳимтараш аз ҷиҳати молиявӣ эҳёи гардонидани корхонаҳои энергетикиро пешбинӣ мекунад. Натиҷаи асосии он бояд ба дараҷаи муътадили фаъолият ва даромаднокии баровардани ҳамаи корхонаҳои электрикии кишвар мебошад, ки ғойдаи солонашон на кам аз 100 млн. долларро ташкил намояд.

Марҳилаи дуюм, марҳилаи иҷрои барномаи муътадил гардонӣ ва тараққиёти минбаъдаи корхонаҳои саноати электроэнергетикаи ҷумхуриёменоманд. Дар ин давра бояд корҳо ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ давом дода шавад. Пеш аз ҳама, мебояд корҳои асосии ҷиҳати анҷомдиҳии сохтмони объектҳои ҳанӯз дар солҳои 90-ум оғоз ёфта, амали карда шаванд. Ин пеш аз ҳама сохтмони Неругоҳи барқи обии Сангтӯда аст, ки арзиши умумии он 482 миллион долларро ташкил медиҳад. Марҳилаи дуюмҳамчунин сохтмони калонтарин ва самараноктарин

НБО, Роғун, бо арзиши умумии 590,7 млн. доллар, аз ҷумла сохтмони Сарбанд ва обанбори иқтидораш 2км^3 бо гузоштани дӯ агрегати аввалини 600 МВт/с дар минтақаро дар бар мегирад.¹

Давомнокии ин марҳилаи барнома 5-6 солро дар бар мегирад. Натиҷаи аслии амалии ин марҳила бояд ба мавқеъҳои ҷаҳонӣ баромадани бахши энергетикаи Тоҷикистон бошад, ба ибораи дигар, Тоҷикистон дар охири ин марҳила бояд аз захираҳои барқи тавлидшудааш ба Афғонистон, Эрон ва Покистон фурӯшад. Ҳамин тариқ, оғози ба кишварҳои хориҷа фурӯхтани қувваи барқ, аллакай иқтидори иқтисодии ҷумҳуриро хеле зиёд мекунад.

Барномаи марҳилаи дӯюми Тоҷикистон бо назардошти вазъи кунунии иқтисодӣ, бидуни ширкати давлатҳои хориҷӣ ва сармоягузори кишварҳои наздик, аз қабили Россия, Чин, Эрон, Покистон ва Қазоқистон имконнопазир аст. Масалан, чунон ки Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ қайд намуданд: «Тавсеаи равобити дӯҷонибаи Тоҷикистону Россия ба манфиати мардуми ду кишвар аст. Ин муносибатҳои решаҳои ҷуқури таърихӣ доранд, ки ба инкишоф ёфтани алоқаҳои дӯстонаи байни кишварҳои мо мусоидат мекунанд. Ҳамкорӣ бо Тоҷикистон, ки дорои манобеи ғании табиӣ аст, метавонад дар доираҳои тиҷоратии Россия тавачҷуҳи зиёд дошта бошад. Хусусан ҳамкорӣ дар самти истифодаи самараноки иқтидори обӣ-энергетикӣ ба ҳар дӯҷониб судманд аст».²

Ин суҳанони Президент ҳатто дар шароити вазнини нимаи аввали солҳои 90-ум, вақте ки ҳукумати ҶР мавқеи ҳукумати кунунии ҷумҳуриро дастгирӣ карда, барои зудтар барҳам додани ҷанги мусаллаҳона дар кишвар ёрии ҳақиқӣ расонд, тасдиқ ва татбиқи

¹Нурмуҳамадов, Д.Н. Гидроэнергетика дар Тоҷикистон: захираҳо ва дурнамо. – Душанбе, 2005. – С. 37-39.

²Турко Дикаев. Сангтӯда- мактаби энергетикҳои Тоҷик // Турко Дикаев// Азия-Плюс.-21-декабри 2006.№10

амалии худро дошанд. Россия давлати ҷавонро бо бунёди беш аз даҳиншооти саноатӣ дастгирӣ намуд, аз ҷумла, Неругоҳи барқии оби Сангтӯда-1-ро маблағгузорӣ ва бунёд кард. Давлати Исломии Эрон бо шартҳои имтиёзнок Неругоҳи барқии оби Сангтӯда-2-ро бунёд карда, ваъда дод, ки онро то 20-умин солгарди таъсиси Тоҷикистони соҳибистиклол мавриди баҳрабардорӣ қарор медиҳад.¹ Покистон ва Афғонистон дар сохтмони хатти баландшиддати Сангтӯда-Қундуз-Пешовар ширкатдоранд. Ҷониби Чин, қасд бар он дорад, ки барои Тоҷикистон се Неругоҳи миёна бунёд кунад. Бонки Ҷаҳонии Рушд, Бонки Осиёии Рушд, Фонди Оғохон ва ғайра низ Тоҷикистонро дар татбиқи барномаи марҳилаҳои дуюм ва сеюми эҳёи энергетикӣ дастгирӣ ва кӯмак мекунад. Ҳамин тариқ, умед кардан мумкин аст, ки барномаи тараққиёти комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ чумхурӣ, сари вақт иҷро мешавад.

Марҳилаи сеюми барномаи истифодаи амалии иқтисодии гидроэнергетикӣ чумхурӣ тараққиёти дарозмуддати устувори низоми энергетикӣ таъмин менамояд. Дар ин марҳила сохтмони НБО-и Роғун бо иқтисоди 3600 миллион кВт/соат ва обанбор бо ҳаҷми 13,3 км³ пурра ба анҷом мерасад.

Дар бобати тақдир иншоот дар бобҳои гузашта, то андозаи умумӣ суҳан ронда шуда буд. Аммо, ин фақат асосноккунии ҳаматарафаи зарурати сохтани ин объекти муҳимтарини энергетикӣ хоҷагии халқ буд. Мардуми тоҷик имрӯз ифтихор дорад, ки сарфи назар аз ҳамлаҳои сершумор ва беасос аз ҷониби давлатҳои ҳамсоя лоиҳаи сохтмони НБО Роғун бо муваффақиятҳои гуногун начот ёфт. Сармоягузорӣ аз ҷониби сармоягузорони хориҷӣ, масалан, ширкати “РАО ЕЭС”-и Федератсияи Россия, қатъ карда шуд.

¹Чоршамбиев, П. Неругоҳи барқии оби Сангтӯда-1 ба қор андохта шуд [Матн]/ П. Чоршамбиев // Азия-Плюс. – 2007. – 17 январ.

Аммо, мо бояд ба ҳукумати Тоҷикистон, мардumi он ва шахсан Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон эҳтиром гузорем, ки бо вучуди мушкилоти бебаҳо дар иқтисод, фазои шадиди сиёсии кишвар ва фишори иттилоотӣ ба он, аз амалӣ намудани ин лоиҳаи муҳим даст нақашада, худаш қарор намуд, то ки НБО-и Роғунро ба охир расонад.¹

Ҳамин тариқ, аз соли 2005 инҷониб корҳои сохтмонӣ васлкунӣ дар сохтмони НБО-и Роғун бо муваффақият идома дошта бошанд ҳам, аз соли 2009, дар сохтмони иншоот тағйироти сифатӣ ба вуқӯъ мепайвандад. Сохтмони Нерӯгоҳи барқии обии Роғун оммавӣ эълон шуд ва мардumi тоҷик барои бунёди ин иншоот беш аз 1 миллиард сомониҷамъ овард.² Дар Роғун ширкати бузурги саҳҳомон фаъолият мекунад ва ширкатҳои инфиродии сармоягузори - Бонки Ҷаҳонии Рушд, Бонки Исломии Рушд, фонди Оғо-хон хидматҳои худро пешниҳод мекунад. Ҳукумати кишвар сохтмони ин иншоотро ҳамчун ҳавое, ки барои Тоҷикистон зарур аст, пайваста назорат мекунад. Самти дигари рушди энергетикаи Тоҷикистон дар ин марҳала бояд бунёди иншооти нави гидроэнергетикӣ бошад. Ин пеш аз ҳама, ба таври комплекси истифода бурдани дарёи Зарафшон бо ба водии Ёротеппа гузаронидани қисми маҷрои он мебошад. Лоиҳаи мазкур сохтмони сарбанди баландиаш 153 метр дар дарёи Зарафшон бо бунёди як Нерӯгоҳи барқии обӣ бо иқтидори 50 МВт, нақб бо 24 км дарозӣ ва як каскади Нерӯгоҳҳои хурди барқии обӣ дар каналҳои магистрालии ирригатсионӣ бо иқтидори умумии 380 МВт, дар назар дорад. Маблағи умумии ин лоиҳа 550 миллион долларро ташкил дода, самаранокии лоиҳа дар он аст, ки он метавонад дар зарфи 3,5-4 сол хароҷоти худро аслан ҷуброн кунад. Нерӯгоҳҳои барқии ин лоиҳа дар

¹Тоштемиров, М. Сохтмони НБО Роғун оғоз гардид [Матн] / М. Тоштемиров // Куръери Тоҷикистон. – 2005. – 29 сентябр.

²Рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2004 [Матн]. – Душанбе, 2005. – С. 139.

кори азхудкунии то 90 ҳаз. га массивҳои Ўротеппа, Гунчи, Панҷакент ва Мастҷоҳ, ки дар тӯли асрҳо ҳолӣ буданд, нақши ҳалқунанда мебозанд.¹ Дар ин шохроҳ, хати интиқоли барқи 500 бо номи шартии «ҷануб-шимол» пайдо мешавад. Ба сохтмони ин лоиҳа ширкатҳои энергетикӣи Ўзбекистон, аллақай шурӯъ карда истодаанд. Ин тарҳи низоми энергетикӣи Тоҷикистон имкони интиқоли мустақими нерӯи барқро аз каскади неругоҳҳои Вахш ба вилояти Суғд фароҳам мекунад.

Дар дурнамои барномаи сӯзишворӣ-энергетикӣи кишвар боз ду лоиҳаи муҳим пешбинӣ шудааст. Аввалин, ин Неругоҳи Шӯроб бо иқтидори умумии 800-900 МВт, бо тавлиди солонаи 3 млрд. кВт/соат² нерӯи барқ мебошад, ки дар байни Нерӯгоҳҳои Роғун ва Норақ нақши иншооти мобайнии энергетикӣро хоҳад дошт. Корҳои ибтидоии ин иншооти энергетикӣ дар нимаи дувуми солҳои 80-ум оғоз шуда, ба далели тағйири вазъи сиёсии солҳои 90-ум, ин корҳо мутавакқиф шуд.

Дар каскади гидроэнергетикӣи дарёи Панҷ даҳум ва аз ҳама пуриқтидортарин НБО, Даштиҷум ба ҳисоб меравад. Иқтидори он 4000 МВт буда, истеҳсоли солонааш 15,6 миллиард кВт/соат мебошад. Ин НБО низ ба тарҳи ягонаи истифодаи комплекси дарёи Панҷ, дохил карда шудааст. Ин НБО аҳамияти бузурги байналхалқӣ дорад. Аксари нерӯи барқи тавлидмекардаи ин неругоҳ ба кишварҳои ҳамсоя - Афғонистон, Покистон, Ўзбекистон ва Эрон фурӯхта мешавад. Ҷанӯз танҳо корҳои аввали тадқиқотӣ анҷом ёфта, ҳуҷҷатҳои лоиҳавии объект омода шуда истодааст. Ба ҳавзаи дарёи Вахш додани як қисми маҷрои оби Панҷ аз НБО-и Роғун сар карда, дар як сол то

¹Неру. – 2007. – № 1. - С. 25-27.

²Нурмуҳамадов, Д.Н. Гидроэнергетикаи Тоҷикистон: захираҳо ва дурнамо.– Душанбе, 2005.–С. 40-41.

20000 миллион кВт/соат истеҳсоли қувваи барқро зиёд мекунад. Мӯҳлати умумии анҷоми ҳар се лоиҳа – 15-20 солро ташкил мекунад.¹

Ҳамин тариқ, нишондодҳои барномавии ин барномаи беназири эҳёи гидроэнергетикии Тоҷикистони соҳибистиклол шаҳодат медиҳанд, ки гидроэнергетика барои Тоҷикистон дурнамои бузурги ояндадор дорад. Фақат бо роҳи азхуд кардани захираҳои гидроэнергетикии хеш, ҷумҳурӣ метавонад иқтисодиёти кишварро бомуваффақият тараққӣ дода, сатҳи иҷтимоии меҳнаткашон, маданият ва илмро ба сатҳи давлатҳои тараққикардаи давлатҳои демократии ҷаҳон баланд бардорад.

Дар ин давра сӯзишвории маъданӣ манбаи муҳими қувваи барқ боқи мемонад, ки ҳиссаи он дар талаботи умумӣ ба қувваи барқ 84%-ро ташкил медиҳад. Масалан, талаботи ҷумҳурӣ ба нефт аз 35%-и соли 2003 то 32% дар соли 2006 кам мешавад, вале талабот ба ангишт, баръакс 73% афзуда, сарфи қувваи барқду маротиба зиёд шуда, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии комплекси сӯзишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ 22%-ро ташкил мекунад.²

Барномаи мазкур бо суҳанронии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар назди энергетикҳо, 17 июни соли 2008, ба таври назаррас мукамал мегардад.

Дар нутқи президент манзараи пурраи вазъияти комплекси сӯзишворӣ-энергетикии кишвар то дирӯз, имрӯз ва ояндаи наздик ошкор мегардад.

«Дар айни замон, дар ин самт, қайд кард Президент, аз ҷониби Ҳукумат барномаи изтирории барқарорсозии соҳаи энергетикаи кишвар амалӣ карда мешавад, ки ба он чорабиниҳо оид ба омодагӣ ба мавсими тирамоҳу зимистони солҳои 2008-2009, аз ҷумла таъмири

¹Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон оид ба вазъи энергетикаи кишвар ва вазифаҳои рушди минбаъдаи он. – Душанбе, 2008. – С. 36.

²Дар ҳамон ҷо

шабакаҳои барқӣ, газ ва Нерӯгоҳҳои барқии гармидиҳӣ, инчунин харидани сӯзишворӣ дохил мегардад».¹

Бояд тазаққур дод, ки дар давраи бӯҳрони энергетикӣ вазъи таъмини аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор бо газ низ хеле ғайриқаноатбахш буд.

Истеҳсоли он дар конҳои мавҷудаи кишвар нисбат ба ҳамин давраи соли 2007, 12% кам шуда, нархи гази воридотӣ, тавре ки аллакай зикр гардид, қариб се баробар афзоиш ёфтааст. Дар давоми соли 2008, қор оид ба истихроҷи ангишт дар ҳуди ҷумҳурӣ, ки ба таври қобили мулоҳиза ҷои газро гирифт ва дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ифтитоҳи нуқтаҳои фурӯши он нисбатан хуб ба роҳ монда шуд. Аммо, ин тадбирҳо ба ҳеҷ ваҷҳ мушкилиро бартараф карда натавонистанд.

Ба ҳама маълум аст, ки Нерӯгоҳҳои барқии оби дарёҳои Варзоб, Вахшу Сирдарё, ҳамчунин марказҳои барқу гармидиҳии Душанбе, Чкаловск ва Ёвон, ки корхонаҳои асосии тавлиди нерӯи барқдар Тоҷикистон ба шумор мераванд, ҳанӯз дар замони шӯравӣ сохта шуда буданд.

Ғайр аз ин, иқтисори обанборҳои Нерӯгоҳҳои барқии обӣ, махсусан НБО-и Норақ, аз сабабҳои обхезӣ хеле кам шуд, ки ин боиси доиман кам шудани истеҳсоли қувваи барқ мегардад. Дар соли 2008, ҳаҷми обанбори Норақ 500 миллион ва Қайроққум беш аз 1 миллиард метри мукаабро ташкил дод.²

Мушкили дигаре, ки ба таъмини аҳоли ва субъектҳои хоҷагидор бо барқ таъсири манфӣ мерасонад, талафоти аз ҳад зиёди нерӯи барқ мебошад, ки сол то сол меафзояд ва танҳо дар соли 2007 он 17%-и ҳаҷми умумии қувваи барқро дар ҷумҳурӣ ташкил додааст.

¹Раҳимӣ, Ф. Муҳаббатова, М. Ниёзов, А. Об, илм ва рушди устувор [Матн] / – Душанбе, 2018, С 432

²Воҳӯриву мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби олии Эмомалӣ Раҳмон бо энергетикҳои кишвар, Душанбе, 2008- 44 С.

Зимнан, тайи 16 соли охир то соли 2008, аз ҳисоби давлат барои барқарор ва рушди соҳа беш аз панҷ миллиард сомонӣ масраф шудааст. Ҳамчунин, ҳукумати кишвар дар якҷоягӣ бо ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ 9 лоиҳаи сармоягузорию ба маблағи умумии 1 миллиарду 800 миллион сомонӣ амалӣ кардааст.

Барои муқоиса гуфтан лозим аст, ки аз рӯи стандарти муқарраршуда талафоти техникий қувваи барқ ба ҳисоби миёна, бояд 10-12%-ро ташкил намояд. Тибқи маълумоти охирина мавҷуда, аз 17 миллиарду 340 миллион кВт/соат нерӯи барқе, ки ба бозори дохилӣ дода мешавад, 7 миллиарду 200 миллион кВт/соат тавассути хати баландшиддати интиқоли барқ-500 «НБО-ТАЛКО» интиқол дода мешавад, ки талафот ҳамагӣ ним фоизро ташкил медиҳад.

Тибқи ҳисобҳои дастгоҳи президент, талафот дар дигар хатҳои интиқоли барққариб ба 29% баробар шуда, 2 миллиарду 900 миллион кВт/соатро ташкил медиҳад. Ин дар навбати худ, ба миқдори қувваи барқ, ки кишвар дар давраи тирамоҳу зимистон ба таври иловагӣ эҳтиёҷ дорад, баробар аст. Талафоти гази табиӣ низ аз ҳадзиёдаст. Соли 2007 он ба 41 миллион ва дар чаҳормоҳи соли 2008, ба 11 миллион метримукаабрасид. Ин талафот асосан дар хатҳои кубур ва нуқтаҳои газ тақсимкунӣ ба амал меояд. Бояд гуфт, ки Вазорати энергетика ва саноат, корхонаи воҳиди давлатии «Тоҷикгаз» то ҳол барои таъмир ва азнавсозии кубурҳои газ ва шабакаҳои тақсими газ чораҳои зарурӣ наандешидаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2007, хароҷоти умумии ширкати «Барқи тоҷик» 354 миллион сомонию ташкил дода, мебоист барои фурӯши нерӯи барқва гармӣ 315 миллион сомонӣ ворид мешуд. Ҷамъоварию воқеии пардохтҳо барои нерӯи барқва гармии истеъмолшуда ҳамагӣ 306 миллион сомонию ташкил дода, дар натиҷа корхона соли 2007-ро бо 39 миллион сомонӣ зарари молиявӣ анҷом дод. Илова бар ин, аз натиҷаи санҷишҳо низ бармеояд, ки бар

хилофи тартиби мавҷуда, дар ширкати «Барқи тоҷик» далелҳои пӯшонидани пардохтҳои нерӯи барқи истеъмолшуда дар асоси баҳисобгирии мутақобила ба мушоҳида мерасад.

То 1 майи соли 2008, қарзи кредиторӣ ширкат ба 355 миллион сомонӣ, қарзи дебиторӣ ба 313 миллион сомонӣ ва қарзи умумии маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо назардошти қарзҳои соли 2005-ум, дар аввали соли 2008, 57 миллион сомони ро ташкил дод. Илова бар ин, тибқи ҳисоботи тавозунӣ, ширкати «Барқи тоҷик» то 1 апрели соли 2008, аз буҷет, 71 миллион сомонӣ аз андоз қарздор буда, қарзи музди меҳнат, 13 миллион сомони ро ташкил додааст.

Ҳамчунин бояд гуфт, ки то соли 2008, дар маҷмӯъ дар кишвар ҳамаи истеъмолкунандагони нерӯи барқ, бо ҳисобкунакҳои барқ таъмин карда мешаванд. Аммо, насби ҳисобкунакҳои газ дар ин давра дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ 86%, дар вилояти Суғд 89% ва дар вилояти Хатлон ҳамагӣ 34% иҷро шудааст. Чунин ба назар мерасад, ки мутахассисони соҳа ба гузоштани ҳисобкунакҳо умуман манфиатдор нестанд.

Вазъияти ҷамъоварии ҳаққи истифодаи қувваи барқ ва гази табиӣ тамоман ба талабот ҷавобгӯ нест. Масалан, таҳлили кори Раёсати фурӯши барқ нишон медиҳад, ки қарзи дебиторӣ истеъмолкунандагони қувваи барқ ва гармӣ то 1 июни соли 2008, ба 203 миллион сомонӣ расид, ки ин назар ба ҳамин давраи соли гузашта, 20 миллион сомонӣ зиёд мебошад.¹

Аз ҷониби мо, дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва пурзӯр шудани рақобат дар комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ бо назардошти имкониятҳои кишварамон, истифодаи оқилона ва сарфақоронаи қувваи барқ, газ ва гармӣ аҳамияти махсус дорад.

¹Воҳӯриву мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби олий Эмомалӣ Раҳмон бо энергетикҳои кишвар, Душанбе, 2008-56 С.

Яъне, вақти он расидааст, ки аҳолии ҷумҳурӣ дар ин бора андеша карда, ба сарфи бемаънӣ ва талафоти нерӯи барқ, гази табиӣ, гармию об бо ҳар роҳу восита хотима гузорад. Зеро худӣ ҳаёт аз мо талаб мекунад, ки захираву имкониятҳои энергетикиро оқилона истифода барем.

Маълум аст, ки коҳиши талафоти сӯзишворӣ ва нерӯи барқаз омилҳои гуногун, аз ҷумла механизмҳои мавҷудаи иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин қорӣ намудани технологияҳои муосири сарфаи нерӯи барқбармеояд. Аммо, дар кишвари мо, тамоюли воридот ва истифодаи таҷҳизоти замановии сарфакунандаи барқханӯз вусъат наёфта, ба кори сарфаи қувваи барқ мутахассисони пуртаҷриба ҷалб карда намешавад.

Зимнан, истифодаи таҷҳизоти сарфакунандаи барқ аҳамияти калон дорад. Ҳамин тавр, дар вақтҳои охир ҳатто кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тавоноӣ Европа ва Осиё барои ҳалли масъалаи сарфаи қувваи барқ, маблағҳои зиёдеро равона мекунанд.

Таҳлили вазъияти комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ кишварҳо нишон медиҳад, ки ҳоло барои дар давраи тирамоҳу зимистон таъмини кори мунтазам ва самараноки иншооти энергетикӣ ин конҳо, қорҳои муайян ҷараён доранд. Ба ин нигоҳ накарда, қайд кардан лозим аст, ки бисёре аз имкониятҳо ва захираҳо ба қор андохта нашудаанд. Зоҳиран, барои бо газу нефти худ таъмин намудани ҷумҳурӣ, боз ҷидду ҷаҳд кардан лозим аст.

Дар баробари объектҳои калони сӯзишворӣ-энергетикӣ дар боло зикршуда, дар барномаи умумии энергетикӣ кишвар вазифа гузошта шудааст, ки миқдори зиёди Нерӯгоҳҳои хурди барқӣ сохта шавад. Аз 170 Нерӯгоҳҳои барқии хурду миёнаи шӯравӣ, ки дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ба нақша гирифта шуда буд, сохтани 44 Нерӯгоҳи барқии обии хурду миёна асосан дар дарёҳои хурди кӯҳӣ,

каналҳои даврӣ, дарёҳои Панҷ, Сурхоб ва Кофарниён пешбинӣ гардида буд.

Ҳадафи аслии бунёди ин иншоотҳо асосан ба пурра барқӣ кардани хати сарҳадии вилояти Хатлон ва маҳаллаҳои аҳолинишини он нигаронида шудааст, то ки минтақаҳои наздисарҳадии вилоят шабона мисли рӯз шаффоф бошанд, то ки аҳолии ин массивҳо аз қувваи барқ ба мақсадҳои маданӣ-маишӣ ва истеҳсоли васеъ истифода бурда, минтақаи зикршуда барои аҳолии кишвари ҳамсоя — Афғонистон ҳамеша намунаи ибрат монад.

Аммо, манбаи асосии таъмини нерӯи барқи ин минтақаҳо ҳанӯз ҳам иқтисодии иншооти бузурги энергетикӣ - Роғун, Сангтӯда - 1, 2 ва ғайра мебошад.

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи сеюм бояд иқтисодҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ кишвар бунёд карда шавад ва аз ин рӯ истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон, вазифаи стратегии барномаи энергетикӣ ба ҳисоб меравад.

Вазорати энергетика ва саноат, ширкати «Барқи тоҷик» бояд дар якҷоягӣ бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо, барои то соли 2010, сохта ба истифода додани ҳашт Неругоҳи хурди барқии обӣ дар ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон воқеъбуда, ки дар Барномаи дарозмуддати сохтмони каскади неругоҳҳои хурд барои солҳои 2007-2020 пешбинӣ шудааст, тадбирҳои мушаххас андешанд.

Танҳо дар асоси сари вақт ва бо сифати баланд иҷро намудани вазифаҳои дар боло зикршуда чумхурӣ мушкилиҳои имрӯзаи кори комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ бартараф карда, аҳоли ва хоҷагии кишварро бо қувваи барқ, газ ва гармӣ дар сатҳи зурарӣ таъмин намояд.

Бо истифода аз тамоми захираву имкониятҳо ва пеш аз ҳама, дарки таъмини истиқлолияти энергетикӣ, ки ҳуди аҳоли вазифадор аст, то чораҳоро ҷиҳати дар солҳои наздик расидан ба ин ҳадафи

стратегӣ бо ҳар роҳу восита таъмин намояд ва онро фақат дар сурати суръати баланди фаъолияти истеҳсолии ҳамаи сохторҳои комплекси сузишвории энергетикӣ кишвар ба даст овардан мумкин аст.

Хулосаҳо оид ба бахш:

- Аз лиҳози таърихӣ давраи истиқлолият барои Тоҷикистон хеле кӯтоҳ аст, аммо аз ҷиҳати миқёси корҳои амалие, ки дар кишвар дар роҳи истиқлолият анҷом дода шудааст, баҳо надорад ва дар ин ҷо дар тараққиёти энергетикабеш аз пеш натиҷаҳои шоёни таҳсин дида мешавад, ки татбиқ намудани комёбиҳои он дар ҳоҷагии халқи кишвар самаранок мебошад.

- Дар қадамҳои аввали истиқлолият соҳаи энергетика талафоти назаррас дида буд. Ҳаҷми зиёди шабакаҳои барқӣ, неругоҳҳои ёрирасон вайрон карда шуд. Истеҳсоли қувваи барқ ба 2 млрд. кВт/с. поён рафта, дар сарфи қувваи барқ нуқсонҳои маҷбурӣ ба амал омада, зиёда аз 500 нафар энергетикҳо аз ҷумҳурӣ рафтанд.

- Ҳукумати нави кишвар барномаи комплекси барқароркунӣ, бозсозӣ ва тараққиёти босуръати саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ сари вақт тартиб ва тасдиқ намуд.¹ Дар як муддати кӯтоҳ,⁴ Неругоҳи барқии аловии пуриқтидор, беш аз 10-Неругоҳи барқии обӣ, аз ҷумла Неругоҳи барқии обии сарнавиштсозӣ кишвар – Роғун, зиёда аз 150 иншооти хурди барқӣ сохта, касри барқ амалан бартараф карда шуда, низоми истеъмоли барқ муқаррар карда шуд.

- Ба тӯфайли ба таври васеъ истифода бурдани қувваи барқ дар тамоми давраҳои истеҳсолии иқтисодӣ, кишвар дар роҳи саноатӣ-кишоварзии тараққиёт тараққӣ карда, иқтидори иқтисодии кишвар хеле афзуда, Тоҷикистон ба даҳгонаи кишварҳои пешрафткунанда ворид шуд.

¹Ҳисоботҳо «Афзалиятҳои азнавсозӣ ва сиёсати саноатӣ» [Матн]. – Душанбе, 2001. – 71 с.

- Электрикунонӣ дар равандҳои маданияту дигаргунсозии шаҳру деҳот нақши ҳалқунанда бозид, деҳот-қишлоқҳои ҷумҳурий 99% электрикунонида шуда, низоми маориф, илм ва фарҳанг бо суръати баланд таракқӣ мекунад.

2.2. Истифодабарии қувваи барқдар саноати мамлакат ва хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла дар ноҳияҳои ҷанубу-шарқӣ

Дар шароити равандҳои меҳнати муракаби соҳаи кишоварзии Тоҷикистон нерӯи барқхамчун қувваи ҳалқунандаи ҳосилноққуни истеҳсолоти қори деҳқон ба ҳисоб меравад, зеро 70%-и аҳолии кишвар дар шароити душвори деҳот зиндагӣ карда, ба меҳнати вазнини дастӣ машғул мебошанд. Энергетикҳо аллакай исбот намудаанд, ки ҳамагӣ 1 кВт/соат қувваи барқ барои қуфтани 16 кг ғалла ва ё шустани 5 кг либос кифоя аст. Ин хосиятҳои муфиди нерӯи барқдар соҳаи кишоварзӣ ҳанӯз дар солҳои 30-40-уми асри XX истифода мешуданд, ки мо дар бобҳои қаблӣ дар ин хусус маълумот дода будем. Дар давраи ҳозира бошад, барои боз ҳам васеътар ва мунтазамтар истифода бурдани қувваи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии қишлоқ имкониятҳои объективӣ мавҷуданд.

Аз ин рӯ, дар баробари барқарор шудани сулҳу субот дар рӯзгори мардуми Тоҷикистон, Ҳукумати нави кишвари соҳибистиклол ҷиҳати васъат додани рушди иқтисоди кишвар тавассути истифодаи васеи нерӯи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии халқ тадбирҳои воқеӣ андешид. Тамоми тадбирҳои бозсозии иқтисодии кишвар, ки онро ба роҳи барпо намудани иқтисоди бозоргонӣ равона мекунанд, дар барномаи маҷмӯии рушди энергетика, аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани кишвар, аз ҷумла дар барномаи озуқаворӣ ҳамаҷониба инъикос ёфтаанд. Баъдтар дар бахши кишоварзии барномаи мазкур вазифаи нави барномавӣ-табдили мамлакат ба кишвари саноатӣ-кишоварзӣ ба миён омад.

Бояд гуфт, ки солҳои охир рушди бомароми рушди энергетика ба раванди саноатикунони бо суръати кишвар заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст.

Умуман, дар замони соҳибистиклолӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат барои навсозӣ, яне таъмиру таҷдиди низоми энергетикӣ кишвар, 85,7 миллиард сомонӣ равона карда шудааст.

Низоме, дар 75 соли замони гузашта муҳлати истифодаи аксари таҷҳизоти он қариб, ки ба анҷом расида буд, таҷдиду навсозӣ карда шуд. Агар мо ин корро намекардем шояд имрӯз умуман бе барқ мемондем,

Дар давраи соҳибистиклоли танҳо барои азнавсозии неругоҳҳои барқи обии амалкунанда беш аз 11,3 миллиард сомонӣ равона гардида, неругоҳи барқи обии “сарбанд” пурра таҷдид ва иқтидори он 30 мегават зиёд карда шуд. Инчунин, таҷдиди неругоҳҳои “Норак” ва “Қайроқум” бомаром идома дошта, баъди ба анҷом расидани корҳо иқтидори онҳо, дар маҷму, 423 мегават афзоиш меёбад.

Нуқтаи муҳим ин аст, ки неругоҳҳои зикршуда баъди азнавсозӣ ба мардуми Тоҷикистон боз даҳсолаҳои дигар хизмат хоҳад кард.

Ҳукумати мамлакат, ба дарназардошти фаровонии захираҳои гидро энергетикӣ, иқтидори бузурги истеҳсоли “энергияи сабз” ва содироти он, дар ҷодаи ноил гардидан дар ҳадафи стратегии худрасидан ба истиклоли энергетикӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Соли 2023 иқтидори энергетикӣ Тоҷикистон зиёда аз 6 ҳазор мегаватт ва истеҳсоли неруи барқ 22 миллиард киловатт-соатро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 4,8 миллиард киловатт-соат ё 28 фоиз зёд мебошад.

Бо мақсади гузаштан бо ҳадафҳои гузошташуда, зарур аст, ки дар солҳои оянда аз ҷониби Ҳукумати мамлакат, Вазорати энергетика ва

захираҳои об ва дигар сохтору мақомоти марбута тадбирҳои зерин амалӣ карда шавад:

Якум: бунёди неругоҳҳои барқи оби “Роғун”, “Себзор” ва таҷдиди неругоҳҳои амаликунандаро бомаром идома дода, корҳо дар самти дарёфти маблағгузори иқтидорҳои нави тавлиди “энергияи сабз” ва ба 10 ҳазор мегават расонидани иқтидорҳои энергетикӣ кишвар вусъат дода шавад.

Дуюм: барои беҳтар кардани таъминоти аҳолии кишвар бо барқ ва саноати металлургия суръати корҳои асоноккунии техникӣ ва лоихаҳои неругоҳҳои барқи оби “Шуроб” бо иқтидори 1000 мегават дар дарёи Вахш, “Санобод” ба иқтидори то 500 мегават дар се марҳила дар дарёи Панҷ-қисмати ноҳияи Рӯшон ва “Чарсем” дар дарёи Ғунди ноҳияи Шугнон ба иқтидори 14 мегават, бо дарназардошти бунёди хатти интиқоли барқ ва дигар инфрасохтори зарурии интиқол ва тақсими барқ тезонида шавад.

Сеюм: дар робита ба амалисозии лоихаҳои сохтмони хатти интиқоли барқи CASA-1000 ва азнавпайвастшавӣ ба низоми энергетикӣ Осӣи Марказӣ барои дар 7 соли оянда то 10 миллиард киловатт – соат афзоиш додани содироти неруи барқ тадбирҳои таъхирнопазир андешида шаванд.

Чорум: чихати кам кардани талафоти неруи барқ ва ноил гардидан ба нишондиҳандаи на зиёда аз 9 фоизи талафот татбиқи саривақтӣ ва босифати лоихаҳои сармоягузори давлатӣ дар ин самт таъмин гардида, ҷалби сармояи ватаниву хориҷӣ ва истифодаи механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои ҳалли ин масъала дар шаҳру ноҳияҳои кишвар вусъат бахшида шавад.

Панҷум: бо мақсади расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» чихати бунёди неругоҳҳои барқӣ аз ҳисоби манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва то соли 2030 ба ҳаҷми на кам аз 1000 мегаватт расонидани иқтидорҳои алтернативӣ истеҳсоли

«энергияи сабз», яъне бо истифодаи захираҳои офтобӣ бодӣ тадбирҳои амалӣ андешида шаванд.

Шашум: корҳо дар самти гузариш ба таҷҳизоти каммасрафи барқӣ дар иншооти иқтисодиву иҷтимоӣ ва истехсоливу коммуникатсионии мамлакат ва риояи маданияти баланди истифодаи нури барқ аз ҷониби аҳоли тақвият бахшида шаванд.

Мо тасмим гирифтаем, ки соли 2025 агрегати сеюми нуруҳои барқи обии «Роғун»-ро ба истифодадихем.

Бо ин мақсад дар соли 2023 аз ҳисоби буҷети давлатӣ беш аз 5 миллиард сомонӣ равона гардида, ҳоло дар ин иншооти муҳимми аср 15 ҳазор нафар мутахассисону коргарон ва 3,5 ҳазор техникаи сохтмонӣ фаъолият доранд.

Бо амалисозии тадбирҳои зикршуда соли 2032 истехсоли барқ дар кишвар пурра аз ҳисоби манбаъҳои барқароршаванда, яъне 100 фоиз бо «энергияи сабз» таъмин гардида (ҳоло 98 фоиз), дар ин замина аз рӯйи меъёрҳои байналмилалӣ то соли 2037 партови газҳои гулхонаӣ то ҳадди ниҳой коҳиш дода мешавад.

Яъне Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад.

Ҳоло кишвари мо аз рӯйи фоизи истехсоли барқ аз манбаъҳои барқароршаванда дар ҷаҳон дар ҷойи 6-ум қарор дорад.¹

Дар даврони соҳибистиклоли кишвари азизамон таҳавулотҳои гуногун гузаронида шуда, тамоми соҳаи иҷтимоӣ иқтисодӣ аз тарафи Ҳукумати тозабунёди Тоҷикистон бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон давра ба давра ба тартибу низом

¹Аз паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии Ҷумҳури 28-уми декабри соли 2023,- Ҷумҳурият, 28-декабри соли 2023.

дароварда шуда, тавонист Тоҷикистонро аз бумбасти коммуникатсионӣ ва бухронҳои иқтисодиву иҷтимоӣ барорад.

Ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияту шароит барои ба даст овардани Истиқлолияти энергетикиро фароҳам овард. Ҷумҳурии Тоҷикистон давра ба давра тавонист дар баробари соноатикунони минтақаҳои озодӣ худ, соҳаи энергетикиро раванқ дода, барои тавлиди иншоотҳои бузурги энергетикӣ ба монанди Неругоҳи обии барқии “Роғун” замина гузорад. Ин неругоҳ неруи созандаву бунёдкор ва равшаниандози ҳар як хонадони кишвари азизамон гардид. Ин неругоҳ пур аз ифтихору иқтидори энергетикаи замони Истиқлолият буда, таъмингари аҳоли бо барқи бо сифат ва манбаи ёрирасон ба иқтисодиёти кишвар аст.

Яке аз омилҳои воқеии табдили хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ба хоҷагии саноатӣ-кишоварзӣ батаври васеъ чорӣ намудани нерӯи барқ дар равандҳои меҳнатӣ маҳсуб меёбад. Бояд зикр кард, ки бо шарофати тадбирҳои андешидаи ҳукумат барои рушди соҳаи энергетика ва дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии халқ, аз ҷумла дар хоҷагии қишлоқ чорӣ намудани он имкониятҳои васеъ фароҳам оварда шудаанд.

Дар раванди ташаккули муносибатҳои бозорӣ равшан шуд, ки ягона соҳаи таъминкунандаи иқтисодиёти Тоҷикистон комплекси сӯзишворию энергетикӣ буда метавонад. Нишонаи аввалини он афзоиши аҳаммияти он барои давлатҳои мустақили минтақаи Осиёи Марказӣ, ҳамчунин Афғонистон, Покистон ва Ҳиндустон мебошад. Ҳамзамон зарурат бо содироти энергияи барқӣ ва танзими захираҳои об низ ба миён омад.¹

эҳтиёҷаз тарафи дигар, камбуди воситаҳои молиявӣ имкон намедод, ки ҳатто корҳои муқаррарии профилактикӣ оид ба пешгирии фарсудашавии агрегатҳои НБО-ҳо гузаронида шаванд. Бо

¹Паёми Душанбе”, 3 январи соли 2024 №1 (2851)

сабаби камбуди бюджет тармиму таҷдиди комил ва ҷории таҷҳизоти асосӣ ва ёрирасони истгоҳҳои барқӣ ва зеристгоҳҳо дар шакли пурра солҳои дароз гузаронида нашуданд. Дар солҳои 1992-2010 агрегатҳо амалан бе тармими комил кор мекарданд, ки ба нишондиҳандаҳои истифодаи онҳо таъсири манфӣ расонд. Агрегатҳои НБО-ҳои Вазоб 1, 2, 3, Қайроқум, Асосӣ, Шаршара, Марказӣ ва Норақ (дар дарёи Вахш) захираҳои худро қайҳо ба охир расонида буданд ва тармиму азнавсозӣ ва техникаву технология муосир доштанд.

Нерӯи барқ дар ноҳияҳои қуҳи ҷанубу шарқии асоси инкишофи иқтисодиёт, пешрафти ҳама соҳаҳои хоҷагии халқи ва ҷорӣ намудани прогресси техникӣ дар истеҳсолот мебошад.

Мавқеи географии Тоҷикистон ба он овардааст, ки дар қаламрави он бузургтарин захираҳои обӣ-энергетикии минтақаи Осиёи Марказӣҷойгир шудаанд.

Захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон қариб ба 530 млрд. кВт/соат дар як сол баҳо дода мешаванд, ки ин 5% захираҳои ҷаҳониро ташкил медиҳанд. Вале имрӯз дар мамлакаттанҳо 3,1% ин захираҳои истифодамешавандухалос.

Дар даврони соҳибистиқлоли истеҳсоли солонаи қувваи барқ дар Тоҷикистон ба 14248 млн. кВт/соат мерасад. Аз ин ҳисоб ба Неругоҳи барқии обӣ 14025 млн. кВт/соат ва ба Неругоҳҳои барқии олавӣ 222 млн. кВт/соат истеҳсоли қувваи барқ рост меояд. Қалонтарин неругоҳҳои барқии обӣ – ин Норақ (3 млн. кВт), Сарбанд (210 ҳаз. кВт), Қайроқум (126 ҳаз. кВт), Бойғозӣ (600 ҳаз. кВт), Сангтӯда-1 (670 ҳаз. кВт) ва неругоҳҳои олавии Душанбе (223 ҳаз. кВт), Ёвон (180 ҳаз. кВт) ба ҳисоб мераванд.

Неругоҳи барқии оби Норақ асоси Комплекси минтақавию территориявии Тоҷикистони Ҷанубӣ буда Хусусияти сохтмони Неругоҳҳои оби Тоҷикистон аз он иборатаст, ки онҳо ба тарзисилсила, яъне дар як дарё якҷандто Неругоҳҳои барқӣ сохта

шудаанд. Чунин тарзи чойгир намудани Неругоҳҳои барқӣ боиси самаранок истифода бурдани қувваи оби дарёҳомегардад. Ҳоло дар хавзаидарёи Варзоб силсилаи Неругоҳҳои барқии Варзоби Боло, Варзоби Поён, Варзоби Миёна; дар дарёи Вахш – Неругоҳҳои Сарбанд, Марказӣ, Норақ, Бойғозӣ, Сангтуда-1 сохташудааст.

Қувваи барқе, ки Неругоҳҳои барқии оби ҷумҳурӣ истеҳсол мекунанд, дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагӣ истифода мешавад. Арзиши 1 кВт-соат қувваи барқи қаторстансияҳои Вахш аз дигар манбаи нерӯҳои барқӣ хеле арзон мебошад.

Сохтмони Неругоҳи барқии Даштиҷум бо иқтидори 4 млн. кВт соат имконият медиҳад, ки Ҷумҳурии Афғонистон низ дар оянда бо қувваи барқ таъмин карда шавад.

Солҳои охир оби ғайри Неругоҳи барқии Хусусияти муҳими сохтмони Нерӯгоҳҳои барқии обӣ аз он иборат аст, ки обанборҳои онҳо ба ғайр аз истеҳсоли қувваи барқ, инчунин барои идоракунии маҷрои дарёҳо, пешгирии обхезӣ, обёрикунии заминҳои қорам ва бо об таъмин намудани шаҳру деҳаҳо шароити имконият фароҳам меоранд.

Нерӯи асоси энергетикаи ноҳияҳои ҷанубу шарқи Тоҷикистон Нерӯгоҳҳои барқии обӣ истеҳсол мекунанд, ки кишвари азизи мо Тоҷикистон дорои захираҳои бойи гидроэнергетикӣ мебошад. Ҳаҷми умумии захираҳои гидроэнергетикӣ - 527 млрд. кВт. соатро ташкил медиҳад. Дар шароити имӯрзаи соҳибистиклолии кишвар саҳми энергетикаи тамоми колхозу савхозҳои ноҳияҳои ҷанубу шарқи пурра метавонад, ҳосили ҷамовардаи худро дар корхонаҳои саноати ноҳияи худ, бо қувваи барқ, ки фаолият мекунанд саривақт истеҳсол кунад ва ба бозори дохили кишвар ва берун аз он ворид намоянд, барои ҳосилнокии заминҳои киштро – аз Нерӯгоҳҳои барқии обӣ бо иқтидори 4,4 миллион киловатт, 60 ҳазор километр хати барқ садҳо

подстансияи барқӣ ва нуқтаҳо трансформаторӣ мебошад. Аз ин микдор танҳо 6 фоизи захираҳо мавриди истифода мебошад.

Дар сохтори соҳаҳои комплекси сӯзишворию энергетикӣ ҳам тағйироти калон ба амал омад. Микдори соҳаҳои он дар таркиби корхонаҳои саноатӣ аз 4,4% соли 1991 то ба 26,6% соли 1997 расид. Соли 1997 шумораи онҳо то 11,5% коҳиш ёфт ва дар соли 2000 фақат 7,4%-ро ташкл дод.¹

Ҳолатҳои тағйирёбӣ дар идоракунии сохтори комплекси энергетикӣ то соли 2010 давом кард. Яъне, шумораи корхонаҳои комплекс дар соли 2001 6,7%, дар соли 2002 6,0%, дар соли 2003 7% ва бо тағйирот дар соли 2010 ба 14,9% расид.²

Табиист, ки тағйироти баамаломата дар сохтори хоҷагӣ ва идоракунии иқтисодиёт дар маҷмуъ ва алалхусус дар комплекси энергетикӣ, ба ташкили кор ва фарҳанги истифодаи энергияи барқӣ таъсир расонд. Сарфи назар аз истехсоли доимии энергияи барқӣнорасоии он дар ҷумҳурӣ ҳамасола зиёдтар эҳсос карда мешуд. Афтиши истихрочи ноқиди хеле муҳимми энергия - ангиштсанг идома дошт. Истихрочи ангиштсанг дар соли 2000 то 20 000 тонна коҳиш ёфт ва асосан бо тарзи маъмулии кушода дар конҳое, ки имкони истихроч вучуд дошт, амалӣ карда мешуд.

Барқарор намудани фаъолияти хоҷагии энергетика, аз нав сохтани он, сохтмони объектҳои нави энергетикӣ, истехсоли микдори кофии қувваи барқро бо мақсади ба ҳаҷми зарурӣ равона кардани он ба тезондани суръати тараққиёти хоҷагии қишлоқ, ки дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон электрикунонии равандҳои меҳнатро дар хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои наздисарҳадии вилояти Хатлон ба таври эътимодбахш исбот мекунад, оварда мерасонад. Ҳарчанд, ки аҳолии марзӣтаҳти назорати нерӯҳои муҳолиф зиндагӣ мекард, ба хусусияти

¹Энергетика ва саноат. – 2009. – № 9.

²Ҳамон ҷо.

муваққати ин ҳодисаҳо итминон доштанд. Мавқеъҳои воқеии минтақаи наздисарҳадӣ дар назди кишвари ҳамсоя эътиқоди онҳоро боз ҳам мустаҳкамтар кард.

Худи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, рӯзи 27 июни соли 2022 зимни суҳанронӣ дар назди сарҳадбонон изҳор дошт, ки дар солҳои истиқлолият беш аз 70 нуқтаи назоратии хубмуҷаҳҳазшуда ва мустаҳкам сохта шудааст, ки мавқеи устувори ноҳияҳои наздисарҳадиро дар баробари ҷолишҳои давлати ҳамсоя ва бовари ро ба идомаи равандҳои созандагии ҳаёти мардум боз ҳам мустаҳкам менамояд.

Таърихи электривунонии хоҷагии қишлоқи кишвар ба се марҳилаи таърихӣ тақсим мешавад. Давраи сеюми он ба таърихи муосири кишвар алоқаманд аст.¹

Оғози давраи сеюми электривунонии хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ ба бӯҳрони хеле тезутундшудаи сиёсӣ рост омад, ки дар кӯтоҳтарин муддат ба зиддияти қувваҳои сиёсӣ оварда расонида, баравандҳои бузурги харобиовар дар хоҷагии халқ ва илму маданият оварда расонид.² Дар ин давра ягон суҳан дар бораи электривунонии хоҷагии қишлоқиҷумҳурӣ намерафт. Як қисми ниҳодҳои энергетикӣ дар Тоҷикистони Марказӣ ва ҷанубӣ саҳт хароб гардида, истеҳсоли қувваи барқ дар кишвар то 2 млрд. кВт/соат кам шуда, муҷаҳҳисони соҳа тарки энергетика намуданд. Албатта, бӯҳрони сиёсӣ дар ҷумҳурӣ ба низоми энергетикии он таъсир расонид. Бо истиқрори сулҳу ваҳдат дар Тоҷикистон дар назди роҳбарони давлат вазифа гузошта шуд, ки кори неругоҳҳо, зеристгоҳҳо ва минтақаҳои шабақаҳои барқии харобшударо барқарор кунанд. Зарур буд, ки истеҳсоли қувваи барқ ба ҳаҷми лозима, барои бо энергия таъмин намудани равандҳои

¹Маликов, М. Истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон: таърих, мушкилот ва дурнамо [Матн] / М. Маликов. – Душанбе, 2013. – 122 с

²Тошев, О. Азнав ташкил кардани ҳаёти деҳот [Матн] / О. Тошев // Хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон. – 1969. – № 10. – С. 40-41.

меҳнатталаби хоҷагии халқ ва нуқтаҳои аҳолинишин барқарор гардад, мебоистфаъолияти хоҷагии сузишворӣ-энергетикии ҷумҳурӣ низ барқарор карда шуда, барои рафъи камбудии қувваи барқбарномаи ҳақиқии инкишофи минбаъдаи онро тартиб дода, бо мақсади барҳам додани норасоии қувваи барқ барои равандҳои меҳнатталаби саноат, маданият ва маишати аҳолии ноҳияҳои ҷанубу-шарқи ба миқдори зарурии қувваи барқ таъмин карда шавад.

Дар бобати минбаъд омӯхтани захираҳои энергетикӣ на танҳо дарёҳои калон, балки дарёҳои хурд ва шохобҳои онҳо низ кори бисёре анҷом дода шуд. Барномаи васеи сохтмони Нерӯгоҳҳои барқии калон, миёна ва хурд дар ноҳияҳои кӯҳсор аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу-шарқи тартиб дода шуд. Барнома барои давраи то соли 2020 таҳия шуда, барои бунёди беш аз 270 Нерӯгоҳи барқии деҳот пешбинӣ шудааст, ки ҳудуди 100-тои онҳо дар ҷануби кишвар бунёд мешуданд.

Ба ҳамин тариқ, тараққиёти электронунии хоҷагии қишлоқ дар давраҳои гуногуни он на ҳамеша самарабахш буд. Ҳамин тавр, дар давраи сохтмони сотсиалистӣ энергетикаи ҷумҳурӣ бо суръати тез тараққӣ мекард, дар давраи истиқлолият бошад, вазъияти ин соҳа бинобар муноқишаи байни тоҷикон хеле мураккаб гашт, вале, чунон ки дар боло қайд карда шуд, Ҳукумати ҷумҳурӣ бо масъалаи барқарор намудани иқтисодиёти харобшудаи энергетикӣ, сохтмони иншоотҳои нави энергетикӣ, тайёр кардани мутахассисон ва истифодаи қувваи барқ дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии халқ, маданият ва маишат пайваستا машғул буд. Сохтмони чунин иншооти бузурги энергетикӣ дар марказ ва ҷануби ҷумҳурӣ, аз қабилӣ НБО-ҳои Сангтӯда-1, 2 ва Роғун, азнавсозии иншооти энергетикӣ ва бунёди иншооти сершумори хурд, истифодаи захираҳои сӯзишворӣ барои истеҳсоли нерӯи барқ барои электронунии хоҷагии халқи кишвар заминаи асосиро ба вуҷуд овард, ки барои он, албатта, дар ноҳияҳои ҷанубу

шарқӣ хатҳои нави барқӣ, Нерӯгоҳҳои ёрирасон, минтақаҳои шабакавӣ ва ғайра сохта шудаанд, то ки истеъмолкунандагони минтақаиҷанубу-шарқии кишвар ба шабакаи марказии барқӣ пайваست гарданд.¹

Суръати электрикунонии деҳот ва дар равандҳои меҳнатталаби истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ истифода бурдани қувваи барқ хеле вусъат ёфт. Каналҳои нав ва захбурҳо барои обкашӣ аз Панҷ бо ёрии қувваи барқ, дар ноҳияҳои Ҳамдони, Панҷ, Фархор, Қумсангир, мушоҳида мешуд заводҳо, фабрикаҳо, сеҳҳои нави коркарди маҳсулоти хоми хоҷагии қишлоқ сохта шуда, шаклҳои нави саноатии ниғаҳдории ҳайвонот - нушонидани автоматӣ, ширчӯшии барқӣ, тозакунии пору ва ғайраҳо дар ноҳияҳои Чайхун, Қумсангир, Шаҳритус, Панҷ, Фархор, Ҳамадони ба назар мерасад, масалан дар ҳолатҳои алоҳида Ҳамадони-26 Фархор-15 Шаҳритус-19 корхонаҳои саноати: намак, шалғам, асвалт, пахтатозакунӣ, ба истеҳсолот дохил гардидаандворид карда шуд.

Дар деҳоти Обшорони ноҳияиҷануби аз ҷумла Шаҳритус, сеҳи коркарди пахтаи хом ва истеҳсоли масолеҳи бофандагӣ- карбос, чинт, инчунин сеҳи коркарди абрешими хом ва ғайра сохта шуд. Дар ҳуди маркази деҳот комбинати пахтатозакунӣ сохта шуд,²ки ба ашёи хоми саноатӣ, 60%-и пахтаи хоми дар ноҳия чамъовардашударо ба даст меовард.

Корхонаи истеҳсоли хишти силикатӣ ва шағал, ки дар деҳаи Шаҳраки ноҳияи Панҷи ҷануби дар оғози даврони соҳибистиклолӣ сохта шуда буд, ҳоло бомуваффақият фаъолият намуда, хонаводаҳо ва шаҳракҳои деҳоти вилоятро бо хишти сохтмонӣ таъмин менамояд.

¹Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҳ. 3. – Р. 235. – П.194,200,180, 60,

²Бойгони ноҳияи Шаҳритус, ф.1115, оп.6, д.14

Хочагиҳои ин ноҳия барои ба доманаи кӯҳҳо об баровардан аз қувваи арзони барқ истифода мебаранд, ки дар он ҷо зироатҳо - пахта, чуворимакка, ғалла ва зироатҳои лубиёгӣ мекориданд.¹

Дар қишлоқи Сайёди совхозӣ ба номи Турдиеви ноҳияи Ҳамадонӣ фабрикаи мурғпарварӣ дар заминаи саноаткунонӣ сохта шуд, ки тамоми раванди истеҳсоли дар он бо қувваи барқ ба амал бароварда мешавад.² Дар қишлоқи Истиклоли ҳамин ноҳия, фабрикаи истеҳсоли халтаҳои полиэтиленӣ, риштаҳои пахтагӣ, дар Муқеёқишлоқи Иттифоқӣ заводи коркарди намак сохта шуда, ба ғайри ин шуруъ намуд, ки тамоми равандҳои истеҳсолот дар он автоматӣ кунанда шудааст.³

Дар совхозӣ «Раҳмониён» ба тараққиёти хочагиҳои чорводорӣ ва коркарди пахтаю сабзавот, ки бо технологияи муосирӣ бо нерӯи барқкоркунанда мучаҳаз гардидаанд, диққатҷиддӣ додамешавад.

Дар ноҳияи Ш.Шоҳин, деҳаи Саричашма корхонаи тозакунии ва коркарди металлҳои қимматбаҳо сохта шуда, ғайри ин дар ин ҷо сеҳи дузандагии либосҳои мактабӣ, бачагона ва занона низ мавҷуд аст, ки дар он равандҳои асосии истеҳсоли бо қувваи барқ амалӣ мегардид.⁴

Ба ғайр аз иншоотҳои саноатӣ дар боло зикршуда дар солҳои истиқлолият дар маҳалҳои азхудшаванда, корхонаҳои нави саноатӣ сохта шуда ва маъсалаҳои энергетикӣ ноҳияҳои номбаршуда аксари онҳо дар арафаи ҷашни 30-солагии ҷумҳурӣ ба истифода дода шуданд.

¹Бойгонии ҷорӣ Раёсати кишоварзии Панҷ, ҳисоботи шӯъбаи электрӣкунонии кишоварзӣ дар соли 2018.

²Бойгонии ҷорӣ Раёсати кишоварзии ноҳияи Ҳамадонӣ, ҳисобот оид ба истеҳсолоти саноатӣ дар соли 2019.

³Ҳамон ҷо.

⁴Бойгонии ҷорӣ Раёсати кишоварзии ноҳияи Ш.Шоҳин, ҳисоботи истеҳсолоти саноатӣ дар соли 2016.

Дар бораи тезонидани суръати сохтмони иншооти саноатӣ дар деҳоти Тоҷикистон, аз ҷумла дар ноҳияҳои наздисарҳадии минтақаиҷанубу шарқӣ дар солҳои истиқлолият дар матбуоти даврии кишвар маводҳои муфассалу эътимодбахш оварда шудааст. Масалан, рӯзномаи «Ҷумҳурият» қайд мекунад, ки дар арафаи 30-солагии дар ноҳияи Панҷ,³⁴ объекти нави хурду калони саноатӣ ба истифода дода шуд.

Дар байни онҳо сеҳи дузандагӣ, фермаҳои чорводорӣ, гармхонаҳо, корхонаи коркарди шир, заводи хишт, фабрикаи мурғпарварӣ, пахтатозакунӣ, заводи равған, заводҳои асалу орд ва ғайра ҳастанд.¹

Мебояд гуфт, ки дар солҳои истиқлолият шумораи рӯзномаю журналҳо, барномаҳои гуногуни илмӣ-оммавии телевизионӣ ва фарҳангӣ, ки ҳаёти деҳотро инъикос мекунанд, хеле афзуд. Ҳамаи ин имконият дод, ки истеҳсоли маҳсулоти саноат хеле зиёд карда шуда, ва ба таври илова ба вилоят ба маблағи 54 миллиону 903,5 сомонӣфиода овард, ки истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ 654,1 миллион сомони афзуд.²

Истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ аз ҳисоби зиёд кардани майдони кишт, тариқи бо қувваи барқ ба заминҳои баландкӯҳ ва доманакӯҳҳо кашонидани об зиёд карда шуда, дигар объектҳои нави саноатии ноҳия низ дар равандҳои меҳнатталаб асосан бо қувваи барқ кор мекарданд.

Дар ноҳияи Фархор, тибқи иттилои матбуот, дар солҳои истиқлолият 15 корхонаи саноатӣ сохта шуда, фаъолият доранд.³ Дар байни онҳо заводи шағал, фабрикаи дузандагӣ, ҳучраи сардкунӣ, заводи блоки семент, 3 сеҳи либосдузӣ, якчанд фабрикаи мурғпарварӣ, сеҳи трансформатор, заводи пахта, гармхонаҳо ҳастанд.

¹Ҷумҳурият. – 2021. – 8 декабр. – № 244 (24351).

²Ҳамон ҷо.

³Ҷумҳурият. – 2019. – 17 сентябр. №178 (2378)

Ҳамаи заводу сехҳо асосан дар деҳот ва доманаи ноҳияҳои баландкӯх, наздик ба ашӯи хом сохта шудаанд.

Азхудкунии заминҳои бекорхобида ва доманакӯхҳо назар ба соли 1960-ум, 5 миллион гектар зиёд шуд, ки барои ин 527 миллиард кВт/соат қувваи барқ сарф карда шуд.¹ То ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар ноҳияи Фархор 50 ҳазор гектар замини мавзеи Уртабоз пурра азхуд карда шуд, ки аз сатҳи обёрии табиӣ баланд буд. Сохтмони канали алоҳида ва объекти қувваи барқ аз дарёи Панҷ масъалаи обёрии ин мавзеъро ҳал кард. Ҳоло мавзеи Уртабоз чоряки тамоми маҳсулоти хоҷагии қишлоқи ноҳияро истеҳсол менамояд.

Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар ҷамоатҳои деҳоти ноҳияи Ш.Шоҳин, сохтмони зиёда аз 10 иншооти саноатӣ ба итмом расонида шуда, дар онҳо тамоми равандҳои меҳнатталаб электрикунонида шуда, ба ин қор зиёда аз 6,4 миллион сомонӣ сарф гардид.²

Дар солҳои истиқлолият дар ноҳияи Ҳамадонӣ 28 корхона сохта шуда, фаъолият доранд. Аз ин шумора 2 корхонаи қорқарди шағал, 4 корхонаи қорқарди маҳсулоти кишоварзӣ, заводи полиэтилен, фабрикаи мебел, заводи вино, 4 корхонаи қорқарди намак, якчанд қоргоҳи дӯзандагӣ, заводи бетон ва ғайра сохта шуданд,³ ки бартарии ин ноҳияро нисбат ба дигар ноҳияҳои наздисарҳадӣ дар сохтмони объектҳои саноатӣ собит намуданд. Ҳамаи ин корхонаҳои саноатӣ бо қувваи барқ қор мекунанд.

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, ба хулосаи воқеӣ омадан мумкин аст, ки дар солҳои истиқлолият, аз як тараф, рушди иқтисодии ноҳияҳои наздисарҳадии вилояти Хатлон вусъат ёфт, аз ҷониби дигар, дар заминаи зиёд шудани истеҳсоли қувваи барқ дар кишвар ҳаҷми истифодаи он дар равандҳои меҳнатталаби хоҷагии

¹Садои мардум. – 2014. – 9 октябри соли 2014, № 116-117 (3262-3263)

²Садои мардум. – 2020. – 15 августи. №99 (4205).

³Садои мардум. – 2020. – 18 июн. №72 (4178)

қишлоқ хеле афзуда, торафт бештар характери саноатӣ пайдо кард. Дар баробари ин, ба сохтмони объектҳои саноатӣ бо суръати тез шуруъ намуданд ва хоҷагии қишлоқ бо суръати тез характери саноатии тараққиётро пайдо карда истодааст.

Бо як ибора кайд кардан мумкин аст, ки нақши қувваи барқ дар тезонидани суръати тараққиёти хоҷагии қишлоқи ноҳияҳои наздисарҳадӣ баръало маълум шуда истодааст. Агар дар солҳои истиқлолият дар ин минтақаҳо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, умуман, ду баробар афзоиш ёфта бошад, пас ин саҳми нерӯи барқ мебошад. Аз 402 неругоҳҳои обкашӣ дар вилоят зиёда аз 100-тоаш дар минтақаҳои таҳқиқшавандаи мо ҷаъолият карда истодаанд, ки дар натиҷаи ин зиёда аз 50 ҳазор гектар заминҳои бекорхобида, баландкуҳ ва доманакӯҳҳо мавриди истифода қарор гирифтанд.¹

- Ҳамин тавр, тадбирҳои саривақтии барномавии Ҳукумати кишвар, таҷрибаи кори пайвастаи ҳамаи ташкилотҳои марбут ба соҳаи энергетика ба афзудани ҳаҷм ва иқтидори энергетикӣ он мусоидат намуданд. Истеҳсоли нерӯи барқдар кишвар аз 15 миллиард кВт/соати соли 1994 дар соли 2021 ба 21 миллиард кВт/соат расид. Дар кишвар норасоии қувваи барқ рафъгардида, истифодаи он дар ҳамаи равандҳои меҳнат, аз ҷумла дар хоҷагии қишлоқбештар гардид.

- Фаровонии қувваи барқро меҳнаткашонӣ деҳоти ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Фархор, Шаҳритус, Ҷайхун, Панҷ, Қубодиён эҳсос карда истодаанд. Дар ҳар як минтақаи зикршуда аз 10 то 26 корхонаи саноатӣ кор мекун.² Инҳо заводҳои хурду калони намактозақунӣ, пахтактозақунӣ, собун, мумфарш, шағал, меваю сабзавот оҳану, фермаҳои калони ҳайвони шохдор, пахта, ки ҳангоми корҳои меҳнати ба қувваи барқ иҷро мешавад, фабрикаҳои коркарди меваи сунъии заминҳо, домана кӯҳҳо обёрии боғҳои мевадор ва ҷангалҳо сохта

¹Садои мардум 19- марти соли 2020, №34,35.

²“Ҷайхун”, 11 декабри, 2021, Ҷайхун.

шудаанд. Ин корҳо дар амал дар корҳои меҳнатиаш истодааст, бурдани барқ, зиёдшавии истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, таъкид додани характери меҳнати мебошад.

Ояндабинҳои электрикунонии ноҳияҳои чаеубу шарқи аз ин нишондод ҳам болотар мешавад, имкониятҳои зиёд аз 100 миллиард кВтсоат қувваи барқ

Сиёсати афзуншавии Ҳукумат ба тарақиёти ноҳияҳои наздисарҳади мукамал будани қувваи меҳнати, қувваи мутахассисон техникаи истеҳсоли, асоси тезонидани тарақиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳияҳои чанубу шарқиро ташкил медиҳанд, шумораи техникӣсол то сол меафзояд, ки симои маданияи деҳот тағйир ёфта истодааст.

2.3. Истифодабарии қувваи барқ дар корхонаҳои маданӣ, маиши, системаи маорифи ноҳияҳои чанубу шарқии Тоҷикистон

Дар давраи соҳибистиклолӣ дар асоси электрикунонии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон электрикунонии манзил ҳаёти иҷтимоии маорифу маданияти ноҳияҳои чанубу шарқи аҳамияти алоҳида дода шуд. Ин ҳолат боз ҳам ба ҳолати мустақилии Тоҷикистон ба давлати ҳамсоияи Афғонистон вобаста буд. Аз ин рӯ Ҳукумати Тоҷикистон ҳамаи чорабиниҳоро барои ободони минтақа баланд бардоштани савияи некуаҳволи маданият ва маорифи ноҳияҳои чанубу шарқи ба харҷ меод.

Чихати омӯзиши иловагии захираҳои энергетикӣ дарёҳои натавон калон, инчунин хурд ва шоҳаҳои онҳо корҳои бузург ба сомон расонида шуд.

Барномаи васеи сохтмони Нерӯгоҳҳои барқии калон, миёна ва хурдмиқёс дар ноҳияҳои кӯҳӣ коркард карда шуд. Барнома ба давраи то 2020 коркард карда шуда, сохтмони беш аз 200 Нерӯгоҳҳои барқии деҳот ба нақша гирифта шуд. Зеро пас аз расидан ба истиқлолияти

давлатӣ, хусусан пас аз анҷомичанги шахрвандӣ сиёсати энергетикӣ дар сатҳи Ҳукумати Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрам маҳсуб меёфт. Ҳамин буд, ки расидан ба истиқлолияти комили энергетикӣ ба яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Тоҷикистон табдил ёфт.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки пешрафти ояндаи ҷаҳон аз энергияи барққароршаванда вобастагии зиёд дорад, зеро он омили муҳимми таъмини тараққиёти босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ, ташаккули «иқтисоди сабз», ҳифзи муҳити зист, пешгирии офатҳои табиӣ вобаста ба тағйирёбии иқлим ва коҳиши партовҳои гази карбон мебошад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон захираву имкониятҳои худро барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, ҳалли масъалаҳои вобаста ба соҳаҳои обу энергетика, махсусан истифодаи манбаъҳои энергияи барққароршаванда ва татбиқи «иқтисоди сабз» сафарбар кардааст.¹ Бо ин мақсад, дар кишвар заминаҳои мусоид муҳайё гардида, стратегияву барномаҳои давлатӣ пай дар пай амалӣ шуда истодаанд. Масалан, татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи энергетика” Консесияи руши комплекси сузишворию энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2015 аз 3-юми августи 2002с; Консепсияи руши энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020; Стратегияи руши гидроэнергетикаи хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15-уми декабри соли 2007; «Стратегияи миллии руши Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалӣ гардида, тадбирҳои афзалиятноки давраи аввали он ба «Барномаи миёнамӯҳлати руши Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016 – 2020» ворид шудаанд ва нишондиҳандаҳои маҷмӯии иқтисодӣ асосан иҷро гардидааст.

¹Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2013 [Матн]. – Душанбе, 2013. – 63 с.

Ба қор андохтани чарҳаи яқум ва дуҷоми НБО – и «Роғун» ҷумҳурӣ на танҳо барои ноил шудан ба истиқлолияти энергетикӣ қадами устувор гузошт, балки мардуми мамлакатро пурра бо барқи худӣ таъмин намуда, давлат дар ҳаҷми зиёда аз 3 миллиард кВт/с нерӯи барқи зиёдатино ба ҷумҳуриҳои Ёзбекистон, Афғонистон ва Қирғизистон содирот намудааст.¹

Ташкили давлати соҳибистиклол дар Тоҷикистон, дар навбати худ, эҳё ва рушди босуръати илму фарҳанг, маориф, адабиёт ва санъати тоҷикро тақозо мекард. Асоси воқеии рушди соҳаро қонунҳо, кодексҳо, фармонҳои Президент, қарорҳои Ҳукумати кишвар, аз ҷумла қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.08.2017, №1452; аз 23.07.2016, №1346; аз 06.03.2013, №1095; аз 28.08.2017, №1452; аз 03.02.2022; аз 21.05.1998, №10; аз 18.03.2015, №1197; аз 05.08.2009, № 544; аз 28.06.2011, № 734, ки вазифаҳои мушаххаси инкишофи низоми маориф, қорҳои тадқиқотӣ, санъат, маданияти бадеӣ, кинематография, адабиёт, бозсозии анъанаҳои маданияти халқи тоҷикро муайян мекунанд.

Тараққиёти босуръати муассисаҳои соҳтмони маданӣ дар ноҳияҳоиҳои ҷанубу-шарқи ба инкишофи амиқи забони тоҷикӣ, омӯзиши забонҳои ҷаҳонӣ, ҷустуҷӯ ва барқарор намудани анъанаҳои ҷандинасраи маданият, эҳё қардан ва инкишофи минбаъдаи он боис гардиданд.

Барои рушду нумӯи соҳаи фарҳанг дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Қабл аз ҳама, қабул шудани як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, аз қабил қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъбу нашр» (1993) «Дар бораи фарҳанг» (1997), «Дар бораи театр ва фаъолияти театрий» (2002), «Дар бораи иттилоот»

¹Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2017 [Матн]. – Душанбе, 2017. – 47 с.

(2002), «Дар бораи хунарҳои бадеии халқӣ» (2003), «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» (2003), «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» (2004, 2012), «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ» (2006), «Дар бораи нусхаи ҳатмии ҳуҷҷатҳо» (2011), «Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ» (2016), «Дар бораи берун баровардан ва ворид намудани сарватҳои таърихӣ фарҳангӣ» (2019), барномаҳои давлатии «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015» (2005), «Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таълимии фарҳанг ва санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2010» (2006), «Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015» (2007), «Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013» (2010), «Барномаи давлатии рушди муносиқии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2010), «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» (2011); «Барномаи рушди санъати сирк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 - 2017» (2012); «Барномаи ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣ халқи тоҷик барои солҳои 2013-2020» (2012), «Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016–2020» (2015) ва дигар асноди меъёриву ҳуқуқӣ барои ба танзимдарории фаъолияти муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар шароити соҳибистиклолии кишвар, тақвияти заминаи моддию техникий онҳо, бунёди инфрасохтори нави фарҳангӣ, татбиқи ҳуқуқи озодиҳои конститутсионӣ шаҳрвандон чӣхати озодона истифода кардани дастовардҳои фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ заминаи ҳуқуқӣ муҳайё сохта, ба рушду нумуи фарҳанги миллӣ мусоидат карданд.¹

¹«Гулистон», 7 январи 2020, Фархор.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон така ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии қабулшуда, таи солҳои соҳибистиклолии кишвар ҷиҳати татбиқи як қатор барномаҳои давлатии соҳаи фарҳанг дар миқёси ноҳияҳои вилояти Хатлон саҳми муносиб гузоштааст. Ҳамзамон, муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии вилоят фаъолияти худро тибқи «Барномаи рушди фарҳанг дар вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2025», ки бо қарори Раиси вилояти Хатлон аз 15 марти соли 2016 тасдиқ карда шудааст, ба роҳ мондаанд. Дар доираи барномаҳои тасдиқшуда дар якқатор ноҳияҳои ҷанубу шарқии вилояти Хатлон таи солҳои сипаригардида дар самти бунёду азнавсозӣ, таҷдиди инфрасохтор, таҳкими пояҳои моддию техникий муассисаҳои соҳаи фарҳанг ва таъмини онҳо бо таҷҳизоти муосир чораҳои мушаххас андешида шудаанд. Аз ҷумла, дар ноҳияҳои Шаҳритус – Боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, соли 2021 дар ноҳияи Фархор – Қасри фарҳанг, дар ноҳияи Дӯстӣ – Осорхона, ва Боғи Симурғ, дар ноҳияҳои Фархор – боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, вағайраҳо бунёд ёфтаанд.

Тибқи маълумотномаи Раёсати фарҳанги Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон, айни ҳол дар вилоят 492 китобхона, 286 клуб, 35 боғи фарҳангӣ, 22 осорхона, 25 мактаби бачагонаи мусиқӣ, 11 ансамбли тарона ва рақс, 1 ансамбли рақсии “Ситора”, 3 театри касбӣ, 5 театри халқӣ, 3 ансамбли касбии вилоят, инчунин 3 филармонияи халқӣ дар ноҳияи Ҳамадонӣ, ва дигар ноҳияҳои вилоят дар хизмати халқ мебошанд.¹

Дар даврони истиқлолият аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон дар самти азнавсозии инфрасохтори соҳаи фарҳанг, бунёди иншоотҳои нави муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таъмиру тармими бинои осорхонаву китобхонаҳо, клубу хонаҳои маданият, барқарорсозии ёдгориҳои беназири таърихиву фарҳангӣ, як қатор корҳои назаррасу шоёни таҳсин амалӣ

¹“Зафар”, 4 октябри , 2021, Ҳамадонӣ.

шудаанд. Масалан, чунон, ки таҳлили маълумоти пешниҳодшуда нишон медиҳад, танҳо таи се соли истиқлолият (1919-2021) дар ноҳияҳои ҷанубу шарқи ва дигар ноҳияҳои вилояти Хатлон 49 объекти фарҳангӣ, яъне қасрҳои фарҳангу осорхонаҳо, клубу китобхонаҳо, гулгашту боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, қалъаю мақбара ва мавзеҳои таърихӣ бунёд, барқарору азнавсозӣ ва таъмиру тармим гардидаанд.¹

Имрӯз дар вилояти Хатлон 931 ёдгории хусусияти таърихӣ, фарҳангӣ, бостонӣ ва меъмориюшта (аз ҷумла 721 адад ёдгории бостонӣ, 124 адад ёдгории меъморию ва 86 адад ёдгории монументалӣ) мавҷуд аст, ки аз ҷумлаи онҳо: дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии вилоят мавҷуд аст: 17 ёдгорӣ дар ноҳияи Дӯстӣ, 54 ёдгорӣ дар ноҳияи Кубодиён, 31 ёдгорӣ дар ноҳияи Носири Хусрав, 24 ёдгорӣ дар ноҳияи Панҷ, 60 ёдгорӣ дар ноҳияи Фархор, 16 ёдгорӣ дар ноҳияи Ҷамадонӣ, 13 ёдгорӣ дар ноҳияи Чайхун, 16 ёдгорӣ дар ноҳияи Шамсиддин Шохин, 36 ёдгорӣ дар ноҳияи Шаҳритус, ҷойгир гардидаанд.²

Дар даврони соҳибистиқлолӣ дар қаламрави вилояти Хатлон аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқи ҷиҳати бунёди боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ бо ибтикори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят тадбирҳои мушаххас андешида шуданд. Шаҳритус, Фархор, Ҷамадонӣ, Носири Хусрав ва Панҷ аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо ва соҳибкорон боғҳои фарҳангӣ бунёду таъмир ва азнавсозӣ карда шудаанд, ки ҳамаи инҳо бо қуваи барқ бо лампаҳои нави замунави мучаҳаз гардонида шудаанд, ки сокинонш шабу рӯз за ин немати бебаҳои даврони истиқлолият истифода мекунанд.³

Қобили қайд аст, ки маросими ифтитоҳи биноҳои хуштарху замонавии бештари муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии навбунёд дар

¹“Ваҳдат”. № 21 (365), ноябри соли 2019.

²“Насими Терай”, 4 январи. 2022, Ш.Шохин.

³“Бешкент”, 16 июли, 2021, Носири Хусрав.

шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бо иштироки бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузор мегардад ва ин иқдоми наҷибонаи Сарвари давлат нишонаи баланди эҳтирому садоқат ва арҷгузори самимии ӯ ба санъату фарҳанги миллати тоҷик мебошад.¹ Масалан, рӯзи 22 сентябри соли 2020 бо иштироки Президенти мамлакат Боғи фарҳангӣ-фароғатии «Тус»-и ноҳияи Шаҳритус бо масоҳати 3,17 гектар дар доираи нақша-чорабиниҳо бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия ва соҳибкорон пурра таъмиру азнавсозӣ гардидааст, ба истифода дода шуд.

Бо иштироки Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 1 октябри соли 2021 дар шаҳраки Москваи ноҳияи Мир Сайид Алии Ҷамадонӣ Боғи фарҳангӣ-фароғатӣ баъди навсозӣ мавриди истифода қарор дода шуд. Ҷамзамон худи ҳамон рӯз Президенти мамлакат аз Филармонияи мардумии ба номи Одина Ҳошим, ки ба муносибати таҷлили бошукӯҳи ҷашни 30-солагии Истиқлоли давлатӣ бо саҳми соҳибкорони ватанӣ ва шахсони саховатпеша, бо санъати баланди меъмории миллӣ пурра таъмиру навсозӣ гардидааст, боздид намуданд.

Бо иштироки Сарвари давлат дар дигар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон биноҳои нави муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ низ мавриди истифода қарор дода шудаанд.² Аз ҷумла, дар деҳаи Хуррамзамини ноҳияи Фархор бинои Қасри фарҳанг дар ноҳияи Дӯстӣ ва дигар ноҳияҳои вилояти Хатлон ҳамин тавр, дар партави сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бахусус ғамхориву хидоятҳои пайвастаи Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон

¹“Ҳаёти нав”, 11 январи, 2021, Панҷ.

²Бойгонии марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). – Ҳ. 3.–Р. 262. – П. 26. – В. 105

солҳои соҳибистиклолӣ дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат, аз ҷумла дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии вилояти Хатлон иншооти зиёди фарҳангӣ бунёд гардида, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ободу навсозӣшудааст, ки дар маҷмӯъ барои инкишофи тамоми соҳаҳои фарҳангу санъат ва рушди сайёҳӣ мусоидат мекунад.

Ҳукумати ҷумҳурӣ бо қарорҳои худ дар бораи ба вучуд овардани базаи моддию техникий низоми маданият, маблағгузорӣ, қарорҳо оид ба кадр ба инкишофи ташаббуси эҷодии халқ, ходимони маданият, коллективҳои алоҳидаи ҳаваскорони бадеӣ таъия мекард.¹

Маълумоти омории бойгонии ҷорӣ ҳукуматҳои ноҳияҳои таҳқиқшудаи ҷанубу-шарқи нишон медиҳад, ки дар ҳақиқат суръати сохтмони муассисаҳои таълимӣ, марказҳои илмӣ ва фарҳангӣ хеле афзудааст. Масалан, дар ноҳияи Ҳамадонӣ дар соли 2020 шумораи муассисаҳои таълимӣ ба 50 адад расида, ҳоло 31702 нафар хонандагонро муттаҳид мекунад, ки нисбат ба соли 1990 20 адад зиёд аст. Дар ин муассисаҳои таълимӣ 1845 нафар омӯзгорон кор мекунанд, ки 1570 нафарашон омӯзгорон дорой маълумоти олии мебошанд. Дар ҷор муассисаи бачагона 290 нафар бачагон тарбия меёбанд. Ҳама муассисаҳои таълимӣ бо техникаи компютерӣ таъмин мебошанд.²

Ҳоло дар ноҳия 33 муассисаҳои маданӣ: як хонаи маданият, 10 клуб, китобхонаи марказии ноҳиявӣ, китобхонаи бачагона, 19 китобхонаи қишлоқ, мактаби мусиқӣ, Боғи марказии маданият, осорхонаи кишваршиносӣ вучуд дошта, аҳолии ҳамаи деҳаҳо тамоми шабакаҳои телевизионӣ, аз ҷумла шабакаҳои русию аврупоӣ, арабӣ, ҳиндию афғониро тамошо мекунанд. Ба ноҳия мунтазам 18 номгӯи матбуоти даврӣ дастрас мегардад.

¹Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Ҳ. 1216. – Р. 2. – П. 86.–В.62,63, 64.

²Бойгонии ҷорӣ Ҳукумати ноҳияи Ҳамадонӣ. Папкаи ҳисобот оид ба маориф, солҳои -2017.

Саломатии аҳолии ноҳияро 165 нафар духтурон ҳифз мекунанд, ки 57 нафари онҳо дорои категорияи олий мебошанд. Илова бар ин, шӯъбаҳои ёрии таъҷилӣ ва дар бисёр нуқтаҳои калони аҳолинишин шӯъбаҳои беморхонаҳо мавҷуданд.¹

Дар ноҳияҳои чанубу-шарқии Қубодиён (Микоянобод) 55 муассисаи таълимӣ, аз ҷумла 2 гимназия, мактаби ғайридавлатӣ (хусусӣ) ба номи Барфигул, мактаб-интернат, маркази технологияҳои иттилоотӣ, мактаби истеъдодҳо мавҷуд аст. Дар солҳои истиқлолият 12 мактаби нави намунавӣ сохта шудааст.

Дар ноҳияи Қубодиён 17500 нафар аҳоли маскун буда, маркази ноҳия деҳаи Носири Хусрав маҳсуб меёбад. Дар ин ҷо 4 хонаи маданияту фароғат, осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ, мактаби санъати бачагона, 18 китобхона мавҷуд буда, дар умум дар соҳаи маданият 96 нафар фаъолият мекунанд. Дар ноҳия Клиникаи марказӣ, 3 беморхона, як бунгоҳи тиббӣ, 16 нуқтаи тиббии деҳот, 4 нуқтаи ташхисҳои гуногун мавҷуд буда, 197 нафар духтурон дар самти ҳифзи саломатии аҳоли фаъолият мекунанд.

Дар ноҳияи Н.Хусрав 26 мактаби таълимӣ ва гимназия мавҷуд аст. Барои ҳамаи хоҷагиҳои қишлоқ роҳҳои васеи мумфаршуда сохта шудаанд, ки аз қад-қади онҳо хатти барқ то қишлоқи охирин кашида шудааст. Деҳқонон дар соҳаҳои маданияту маишӣ аз қувваи барқ истифода мебаранд ва ҳар як қишлоқ дорои нуқтаи тиббии худ мебошад.²

Ноҳияи Фархор аз ҷиҳати мавқеи ҷуғрофӣ, теъдоди аҳоливаиктидори иқтисодӣ дар қисми чанубу шарқии ҷумҳурӣ ноҳияи дуюмба ҳисоб меравад. Дар солҳои истиқлолият дар шаҳр 14 маркази савдо, устохонаи челонгарӣ, меҳмонхона, бозор, 6 майдончаи

¹Ҳамон ҷо, ҳисоботҳои давраи солҳои 2015-2021.

²Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Ҳ. 282. – Ҳ. 7. – Ҳ. 2. – Ҳ. 80, 89.

варзишӣ, 4 дорухона, 10 гармхона, 11 маркази таълимии иловагӣ, фабрикаи мурғпарварӣ, фабрикаи гранит, таваллудхона сохта шуда, 55 кишлок электринуонида шуда, дар умумдар 324 деҳаи ноҳия объектҳои саноатӣ, маданияту маърифатӣ, тандурустӣ, иҷтимоӣ-маишӣмавҷуданд.¹

Ноҳияи Панҷ. Ба шарофати 30-солагии ҷумҳурӣ дар ин ноҳия сохтмони зиёда аз 213 объекти хоҷагии халқ, аз ҷумла муассисаҳои маориф, маданият, роҳ, маишӣ пешбинӣ карда шуда буд. Тибқи иттилои рӯзномаи «Ҷумҳурият» аз 8-уми декабри соли 2021, зиёда аз 100 иншооти пешбинишуда пурра ба истифода дода шуданд, ки дар байни онҳо иншооти алоқа, фарҳангу маърифат ва маишӣ бартарӣ доранд. Қисми зиёди онҳо дар деҳот ҷой дошта, 10 бинои маъмурӣ, 6 майдончаи варзишӣ, 87 иншооти мактабӣ, 10 иншооти хурди саноатӣ, 37 маркази савдо, 5 гармхона, роҳҳо дар 54 деҳот, 12 бунгоҳи тиббӣ, 2 муассисаи ташхисӣ, 26 муассисаи фарҳангӣ, 3 муассисаи нави фарҳангӣ фароғатӣ, 15 мағозаи ширӣ, фабрикаҳо, сехҳои дузандагӣ, 6 заводи хишт, 26 хоҷагии моҳидорӣ ва ғайраро фаро мегиранд.²

Ноҳияи Шаҳритус. Рӯзномаҳои «СССР» (№ 52, аз 26 декабри соли 2019) ва «Субҳи Шаҳритус» (№ 1-2 аз 18 ноябри соли 2021) маълумот медиҳанд, ки дар солҳои истиқлолият рушди соҳаи маориф, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, объектҳои алоқаи роҳбараъло ба назар мерасад. Инчунин, 6 бинои мактабҳои ибтидоӣ, 9 бинои мактаби миёна, қасри фарҳанг, боғи нави маданият, 5 нуктаи фелдшерӣ, 4 дорухона, 12 майдончаи варзишӣ, 30 километр роҳҳои мумфарш, 3 пули калон ва ғайра сохта шуданд.³

¹Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - X. 20. – P. 2. – П. 1749. – В. 6, 7, 11.

²Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - X. 282. – P. 7. – П. 2. – В. 79.

³Субҳи Шаҳритус. – 18 январи соли 2021. – № 2-3.

Ноҳияи Шамсиддин Шоҳин - яке аз ноҳияҳои дурдасттарини ҷумҳурӣ ба шумор меравад. Дар солҳои истиқлолият ба тӯфайли ӯбури роҳи стратегӣ аз ин минтақа аз ҳудуди вилоят 30 километр шохроҳи байналмилалӣ кашида шуда, чандин биноҳои маъмурӣсохта, 32 марказҳои фарҳангӣ, 17 китобхона ва ғайра ба истифода дода шуданд.¹

Дар асоси гуфтаҳои боло барои бахши охирини рисола мо ба чунин хулоса омадем:

1. Ҳатто дар асоси маводҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу-шарқӣ дар замони муосир ба чунин хулоса омадан мумкин аст, қисмои иқтисодиву фарҳангии кишвар, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқии он ба зудӣ дигаргуншуда истодааст, зеро дар замони муосир тавачҷуҳи ҳукумат ва халқ ба тараққиёти иқтисодиёт ва маданияти кишвари худ нигаронида шудаанд.

2. Дар солҳои соҳибистиклолӣ тавассути сиёсати воқеии самарабахши Давлати «зиндагӣ ва меҳнат» ба нафъи халқи худ симои маданияти кишвар ба куллӣ тағйир ёфт.

3. Танҳо дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар муддати кутоҳ шумораи мактабҳои маълумоти умумӣ, муассисаҳои маданӣ - маърифатӣ, муассисаҳои тандурустӣ, варзишӣ, биноҳои намунавӣ аз 1,5 то 2 баробар зиёд карда шуданд.

4. Дастрасии васеъиқувваи арзони барқ ба аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ имконият медиҳад, ки онро ҷиҳати равшан намудани биноҳои истиқоматӣ, муассисаҳои маданӣ-маишӣ ва роҳҳо истифода намоянд.

5. Аҳолии минтақаи ҷанубу шарқӣ бо шарофати дастрасии ройгон ба нерӯи барқ т метавонанд озодона барномаҳои

¹Ҷумҳурият. 25 сентябри соли – 2020.№186, 187.

телевизионии кишвари худ, ҳамсояҳои кишварҳои Афғонистон, Эрон, Ўзбекистон ва Россияро тамошо кунанд.

5. Дар мачмӯъ, дастовардҳои даврони соҳибистиқлоли иқтисодии истеҳсоли, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, сатҳи фарҳангиро хеле баланд бардошта, фазои маънавию психологиро дар ноҳияҳои Тоҷикистони ҷанубӣ-шарқӣ ба кулӣ тағйир дод. Дар байни ҳамаи ноҳияҳо ва шаҳраҳои сарҳадӣ роҳҳои васеи мошингард ва пиёдагарди бо равшании барқӣ мучаҳаз мавҷуд буда, майдонҳои нави сабзу хуррам, кӯчаҳо ва ғайра ба вуҷуд омаданд. Барқ яке аз унсурҳои зарурии ҳаёти ҷамъиятӣ, хоҷаги қишлоқ шартӣ асосии тараққиёти иқтисодӣ мамлакат мебошад. Фаъолият ва истифодаи аксарияти ашёи ҳозиразамони ноҳияҳои ҷанубу шарқии мамлакат ба мавҷудияти барқ вобастааст, масалан, мошинҳои электрикӣ, яхдонҳо, мошинаҳои либосшӯй, таҷҳизоти истеҳсоли гармдиҳии печкаҳои электрони равшандиҳии лампаҳои камасраф дар муайсаҳои мадани маиши манзили ва истифодаи интернет ва ғайра мебошад

ХУЛОСА

1.Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар асоси омӯзиши ҳаматарафаи маводҳои бойгонии вилояти Хатлон (собикҚурғонтеппа), бойгонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, адабиёти илмӣ ва меморандумҳо, нашриётҳои даврагӣ, бойгонии партиявии КМҲК Тоҷикистон ба хулосаҳои зерин омадем:

- Ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ аз рӯзи аввали таъсиси ҳокимияти Шуравӣ минтақаи аҳаммияти махсусдошта ба ҳисоб мерафт, ки бевосита ба амнияти кишвар алоқаманд буд. Аз ин рӯ, ҳукумати вилоят ва ҷумҳурӣ диққати асосии худро ба пешрафти соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ин ноҳияҳо равона менамуд [3-М].

- Ноҳияҳои наздисарҳадӣ на танҳо бо шароити хуби назоратӣ барои нигоҳдории амнияти худ, балки бо имкониятҳои беҳтарини рушд, шумораи зиёди аҳолии қишлоқ, ки асосан тоҷикон буданд, дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла истехсолот, маориф, фарҳанг ва ҳаёти маишӣ таъмин буданд.

- Дар оғози солҳои 20-уми асри XX, дар нуқтаҳои стратегии минтақаҳои беамнтарини сарҳадӣ муҳаррикони ғайриоддӣ барқӣ насб карда шуданд, ки ба воситаи онҳо ба ғайр аз қисмҳои сарҳадӣ, инчунин нуқтаҳои аҳолинишини сарҳадӣ ва колхозу совхозҳои наздисарҳадӣ низ бо нерӯи барқ таъмин карда мешуданд [2-М], [3-М].

- Дар охири солҳои 20-ум ва аввали 30-уми асри XX барои ҷароғонкунии биноҳои маъмурии пойтахти ҷумҳурӣ, вилоятҳо, ноҳияҳо ва қишлоқҳо, дар навбати аввал истгоҳҳои начандон калони дизелии бо сӯзишворӣ коркунанда ворид карда шуданд. Аз шумораи умумии онҳо ба қисмҳои ҳарбии дар сарҳад ҷойдошта ва минтақаҳои аҳолинишини наздисарҳадӣ 52 истгоҳҳои дизелӣ насб карда шуданд, ки ба нуқтаҳои аҳолинишини наздисарҳадии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ хизмат мекарданд.

Дар баробари пурзӯр кардани қисмҳои ҳарбии наздисарҳадӣ, хатҳои ноқили барқ гузорида шуд, ки натавонанд қисмҳои ҳарбии наздисарҳадиро, балки нуқтаҳои гуногуни наздики аҳолинишинро низ бо барқ таъмин менамуд [2-М], [3-М].

- Бояд қайд кард, ки ҳеҷ чизе ба нақши дигаргунсозандаи қувваи барқ баробар буда наметавонад. Ҳамаи ҳудуди қисмати ҷанубу шарқии кишвар, ки аз минтақаҳои кӯҳии хатарнок ва касногузар иборат аст, бо нерӯи барқ таъмин карда шуд. Қувваи барқ барои равшаниандозии хонаҳои истиқоматӣ ва объектҳои таъиноти фарҳангӣ-маишидошта васеъ истифода мешуд [4-М].

- Яке аз бартариҳои ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон дар он буд, ки ҳукуматдорон барои ҳамаҷониба ошкор намудани қобилияти илмӣ-маърифатӣ ва истеъдоди одамон, майлу хоҳиши онҳо, барои азхуд намудани комёбиҳои инқилоби илмӣ-техникӣ тамоми шароитро фароҳам меоварданд, ки дар натиҷа олимон, ихтироъкорон ва энергетикҳо пайдо шуданд [2-М], [3-М].

- Азхудкунии сарватҳои зеризаминии кишвар, аз ҷумла захираҳои обӣ-энергетикӣ оғоз гардид. Корхонаҳои энергетикӣ бунёд ёфтанд, ки бартариҳои худро нисбат ба дигар нерӯҳои тақондиҳандаи истеҳсолот нишон доданд. Комёбиҳои энергетика ҳамчун қувваи асосии истеҳсолкунанда дар равандҳои меҳнатии соҳаҳои саноат васеъ ба кор бурда шуданд. Ба кишвари саноатӣ-аграрӣ табдил додани Тоҷикистон яке аз вазифаҳои барномавии ҳукумат маҳсуб меёфт [3-М], [6-М], [8-М], [12-М].

- Дар миёнаҳои солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-ум, раванди азхудкунии захираҳои энергетикӣ дарёи бузурги Вахш оғоз гардида, якҷанд НБО-ҳои миёнашиддат, Перепадная, Марказӣ ва баъдтар НБО Сарбанд бунёд карда шуд, ки ин имконият дод, то ки ҳаҷми иқтисодии барқ дар тамоми қисматҳои ҷанубии кишвар, аз ҷумла вилояти

Қурғонтеппа, вилояти Кӯлоб ва ноҳияҳои минтақа 2 маротиба афзоиш ёбад [2-М], [3-М].

- Фаровонии қувваи барқ дар қисмати марказии Тоҷикистон, минтақаҳои ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, аз ҷумла ба истифода додани аввалин агрегатҳои НБО Норақ, имкониятҳои васеъро барои истифодаи қувваи барқ дар хоҷагии халқ, барои талаботҳои аҳоли ва объектҳои фарҳангии ҷумҳури фароҳам овард. Танҳо дар ноҳияи Фархор захираҳои фаровонии қувваи барқи НБО Норақ имкон дод, ки тариқи насосҳои энергетикӣ баландшиддат беш аз 50 ҳазор гектар заминҳои бекорхобида, ки асрҳо боз хушк буданд, бо об таъмин шаванд. Маҳз дар натиҷаи ба минтақа гузаронидани барқ, симои фарҳангии он куллан тағйир ёфт [1-М], [2-М], [3-М].

- Фаровонии қувваи барқ имкон дод, ки корҳои ҷустуҷӯи-иктишофӣ ба таври васеъ пешрафт намуда, ҳамзамон истеҳсолот дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ такмил дода шавад. Барои мисол, дар атрофи теппаҳои калони шӯри ноҳияҳои Ҳамадонӣ ва Восеъ саноати коркарди намак шуруъ гардид. Дар ин минтақа боз 9 корхонаҳои коркарди ашёи хом ғаболият намуда истода, дар ноҳияи Қумсангир фермаи калонтарини нигоҳдории чорвои калони шохдор дар ҳаҷми умумии 20 ҳазор сар бунёд гардид [2-М], [3-М].

- Вобаста ба таҳаввулоти демократии даврони шуравӣ, инкишофи нерӯи эҷодии меҳнатӣ, риояи тамоми қоидаҳои рафтори одами меҳнаткаш ва таҳкими мавқеи ҳуқуқии ӯ дар ҷомеа, Тоҷикистон иқтисодии худро босуръат рушд ва бой мегардонд. Ҷумҳури аз рӯи нишондодҳои иқтисодӣ пас аз тақсимои ҳудудӣ-маъмури аз тоҷикони муқими Афғонистони ҳамсоя 50 баробар пеш гузашт: дар кишвар зиёда аз 4000 корхонаи саноатии шаклу ҳаҷмиҳои гуногун ғаболият мекарданд, ки маҳсулоти онҳо ба зиёда аз 100 кишвари ҷаҳон интиқол дода мешуданд [2-М], [3-М], [4-М].

- Ба туфайли дар байни аҳолии маҳаллӣ — тоҷикон паҳн намудани донишҳои илмӣ-техникӣ, шаклу самтҳои раванди маърифатии донишҳои илмию техникӣ, омӯхтан ва истифода бурдани сарватҳои табиӣи кишвар ба куллӣ тағйир ёфт.

- Пайдо шудани олимони дорои донишҳои амиқи илмӣ-техникӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла энергетика, раванди маърифатиро дар самти донишҳои табиӣ-техникӣ ба куллӣ тағйир дод. Дар ибтидои асри XX дар ҷомеаи тоҷикон низ афкори муҳандисӣ ва илмӣ, зиёиёни илмӣ-техникӣ - олимон, муҳандисони соҳаи энергетикӣ пайдо шуданд [1-М], [3-М].

- Сохтмони иншоотҳои нави энергетикӣ тамоми раванди технологиро ба куллӣ тағйир дода, боиси бо суръати баланд таракқӣ кардани қувваҳои истеҳсолкунанда, ба вучуд омадани соҳаҳои нави саноат, афзудани ҳаҷм ва беҳтар шудани истеҳсоли сарватҳои моддӣ гардид [1-М], [2-М].

- Дар Тоҷикистон зиёиёни нави муҳандисӣ-техникӣ ба камол расиданд, ки инкишофдиҳандаи илм ва техникаи энергетикӣ мебошанд. Объектҳои хурд, миёна ва калони саноатӣ ба вучуд омаданд. Таракқиёти истеҳсолот, технология ва ҳаҷми истеҳсолоти моддӣ, характер ва самтҳои таракқиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ, инчунин ҳаёти маданияи аҳолии кишвар низ сифатан тағйир ёфт. Кадрҳои энергетикӣ симои иқтисодии кишварро дигаргун карданд [6-М], [7-М].

- Аз лиҳози таърихӣ давраи истиқлолият барои Тоҷикистон хеле кӯтоҳ аст, аммо аз ҷиҳати миқёси корҳои амалие, ки дар кишвар дар роҳи истиқлолият анҷом дода шудааст, баҳо надорад. Махсусан, дар самти рушди энергетика беш аз пеш натиҷаҳои муҳим ба даст омадааст, ки татбиқ намудани онҳо дар хоҷагии халқи кишвар самаранок мебошад [4-М], [7-М].

- Дар солҳои аввали истиқлолият соҳаи энергетика талафоти зиёд дида буд. Теъдоди зиёди шабакаҳои барқӣ, неругоҳҳои ёрирасон вайрон

карда шуданд. Истехсоли қувваи барқ ба 2 млрд. кВт/с. поён рафта, зиёда аз 500 нафар энергетикҳо аз ҷумхурӣ хориҷ рафтанд [4-М], [7-М], [8-М].

- Ҳукумати нави кишвар барномаи комплекси барқароркунӣ, бозсозӣ ва тараққиёти босуръати саноати сӯзишворӣ-энергетикиро сари вақт тартиб ва тасдиқ намуд. Дар як муддати кӯтоҳ, 4 Неругоҳ барқии аловии пуриқтидор, беш аз 10 Неругоҳ барқии обӣ, аз ҷумла Неругоҳ барқии обии сарнавиштсози кишвар – Роғун, зиёда аз 150 иншооти хурди барқӣ бунёд гардида, норасоии барқ амалан бартараф карда шуд [4-М], [7-М], [8-М].

- Ба туфайли истифодаи васеи қувваи барқ дар тамоми марҳилаҳои истехсолии иқтисодиёт иқтидори иқтисодии кишвар хеле афзуда, Тоҷикистон ба даҳгонаи кишварҳои пешрафткунанда шомил гардид.

- Электрикунонӣ дар равандҳои маданияту дигаргунсозихои шаҳру деҳот нақши ҳалкунанда бозида, деҳоти ҷумхурӣ 99% электрикунонида шуда, низоми маориф, илм ва фарҳанг бо суръати баланд тараққӣ карда истодааст. [2-М], [3-М].

- Тадбирҳои саривақтии барномавии Ҳукумати кишвар, таҷрибаи кори пайваستاи ҳамаи ташкилотҳои марбут ба соҳаи энергетика ба афзудани ҳаҷм ва иқтидори энергетикӣ он мусоидат намуданд. Истехсоли нерӯи барқ дар кишвар аз 15 миллиард кВт/соати соли 1994 дар соли 2021 ба 21 миллиард кВт/соат расид. [2-М], [3-М].

- Дар асоси маводҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ дар замони муосир ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки симои иқтисодиву фарҳангии кишвар, аз ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқии он босуръат дигаргун шуда истодааст.

- Танҳо дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумхурӣ дар муддати кӯтоҳ шумораи мактабҳои маълумоти умумӣ, муассисаҳои маданияту маърифатӣ, муассисаҳои ниғахдории тандурустӣ, варзишӣ, биноҳои намунавӣ аз 1,5 то 2 баробар афзоиш ёфт [2-М], [3-М].

- Ба таври васеъ дастрас намудани қувваи арзони барқ ба аҳолии ноҳияҳои ҷануби шарқӣ имконият медиҳад, ки аз қувваи барқ биноҳои истиқоматӣ, муассисаҳои маданӣ-маишӣ, роҳҳо равшан гарданд.

- Аҳолии минтақаи ҷанубу шарқӣ ба шарофати дастрасии ройгон ба нерӯи барқ метавонанд озодона барномаҳои телевизионии кишвари худ, давлатҳои ҳамсоя - Афғонистон, Эрон, Ёзбекистон ва Россияро тамошо кунанд.

- Дар солҳои истиқлолият иқтисодии истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, сатҳи фарҳангӣ хеле баланд гардида, фазои маънавию психологӣ дар ноҳияҳои Тоҷикистони ҷанубӣ-шарқӣ ба кулӣ тағйир ёфт. Дар ҳамаи ноҳияҳо ва шаҳракҳои сарҳадӣ роҳҳои васеъ ва пиёдагарди аз равшании барқ таъминбуда, майдонҳои нави сабу хуррам, кӯчаҳо ва ғайра ба вучуд омаданд [4-М], [7-М], [10-М].

- Аз суҳанрониҳои Президенти кишвар бармеояд, ки дар тамоми минтақаи хати сарҳадӣ 70 қисмҳои ҳарбии бо таҷҳизоту дастгоҳҳои замонавӣ таъминбуда, бунёд карда шудааст.¹ Маҳз ҳамин, нерӯи бузурги тағйирдиҳандаи қувваи барқ ба ҳисоб меравад, ки бо мақсади пешрафти иқтисодӣ, фарҳангӣ, некуаҳволии аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ва дар умум кишвар истифода мегардад [4-М], [7-М].

- Бо дарназардошти имкониятҳои захираҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ дар самти азхудкунии онҳо қадамҳои устувор гузошта, метавон изҳор дошт, ки дар ояндаи наздик мушкилоти пешрафти энергетикии Тоҷикистони соҳибхитӣ барои Ҳукумат, мутаххасисон ва ҷомеаи ҷумҳурӣ дар маркази тавачҷуҳ боқӣ хоҳад монд. Вазифаҳои аввалиндараҷаи давлат ин пешрафти устувори энергетика ва истифодаи пурсамари он дар хоҷагии халқ, маориф, илм ва фарҳанг ба ҳисоб меравад [1-М], [3-М].

¹Суҳанронии Президент дар паради Рӯзи марзбон. - 28 майи соли 2022, шабакаи телевизионӣ.

- Дурнамои электронунидани ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ хеле калон аст, зеро танҳо аз он сабаб, ки дарёи бузурги Панҷ аз қаламрави ин минтақа ҷорӣ мегардад, захираҳои гидроэнергетикии он ба 100 миллиард кВт/соат мерасад. Танҳо НБО-и Даштиҷум метавонад дар як сол то 15 миллиард кВт/с қувваи барқ истеҳсол намояд. Аз ин нуқтаи назар, захираҳои фаровони гидроэнергетикии минтақа барои рушди минбаъдаи иқтисодиёт ва фарҳанги ин минтақаи махсус ва умуман кишвар шароити мусоид фароҳам меоранд [4-М], [7-М].

2.Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Маводҳои тадқиқоти мазкурро метавон ҷиҳати лоиҳасозии масоили мухталифи таърихи халқи тоҷик, таърихи хоҷагии халқ, маданият ва энергетикаи вилояти Хатлон, дар тадқиқоти иловагии таърих ва фарҳанги минтақаҳо ва ноҳияҳои мухталифи кишвар, дар гузаронидани курсҳои алоҳида оиди таърихи энергетикӣ кишвар ва ҳаёти маданияи халқӣ тоҷик, дар барқарорсозӣ ва равшаниандозӣ ба масоили умдаи сиёсати ҳокимияти Шуравӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва пешрафти маданияи минтақаҳои наздисарҳадии ноҳияҳои Тоҷикистон истифода намуд.

НОМГҶИ АДАБИЁТ

1.Фехристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда

Сарчашмаҳои бойгонӣ:

1. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Ҳ. 282. – Р. 7. – П. 2. – В. 79.
2. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Ҳ. 282. – Р. 7. – П. 2. – В. 80, 89.
3. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Ҳ. 20. – Р. 2. – П. 1749. – В. 6, 7, 11.
4. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМД ҶТ). - Ҳ. 1216. – Р. 2. – П. 86. – В. 62, 63, 64.
5. Бойгонии марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ҳ. 3. – Р. 262. – П. 26. – В. 105.
6. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҳ. 3. – Р. 235. – П.194,200,180, 60,
7. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. – Ҳ. 3. – Р. 235. – П. 48. – В. 42-45.
8. Бойгонии Таджсельэнерго. - Ҳ. 6527. – Р. 1. – П. 29. – В. 4, 7, 9, 13, 15.
9. Бойгонии шабакаи барқии ноҳияи Ленин. - Ҳ. 448. – Р. 1. – П. 65, 68, 69, 71, 73, 79.
10. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Р. 129. – П. 91.
11. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 13. – Р. 1. – П. 32. – В. 10-18.
12. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. Ҳ. 3. – Р. 129. – П. 91, 293, 294 ,297, 299.
13. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Р. 151. – П. 88.

14. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. - Р. 173. – П. 1, 41, 45, 42, 43, 46, 47.
15. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Р. 210. – П. 26, 25, 24.
16. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Р. 215. – П. 76, 77.
17. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Р. 2. – П. 1098. – В. 26-41.
18. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Р. 235. – П. 20, 197, 200, 198, 93, 97.
19. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҲК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Р. 220. – П. 24, 25, 27.
20. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Р. 2. – П. 53. – В. 7.
21. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Р. 2. – П. 1115. – В. 5-9.
22. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон БМДҶТ). – Ҳ. 13. – Р. 1. – П. 32. – В. 10-18.
23. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Р. 2. – П. 1279. – В. 1-11.
24. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Ҳ. 8. – Р. 1. – П. 283. – В. 6.
25. Бойгонии ноҳияи Ҳамадонӣ, ф.1142, оп.1, д.19
26. Бойгонии ҷории Раёсати кишоварзии ноҳияи Ҳамадонӣ, ҳисобот оид ба истеҳсолоти саноатӣ дар соли 2019.
27. Бойгонии ҷории Ҳукумати ноҳияи Ҳамадонӣ. Папкаи ҳисобот оид ба маориф, солҳои 1992-2021
28. Бойгонии ҷории Раёсати кишоварзии ноҳияи Фархор, ҳисоботи истеҳсолоти саноатӣ дар соли 2016.

29. Бойгонии марказии давлатии ҶШС Тоҷикистон. – Ҳ. 20. – Ҷ. 2. – Ҳ. 1115. – В. 5-9.
30. Бойгони ноҳияи Шахритус, ф.1115, оп.6, д.14
31. Бойгонии марказии давлатии ҶТ.–Ҳ. 284.–Ҷ. 2.–Ҳ. 384. – В. 34.
32. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 20. – Ҷ. 2. – Ҳ. 1115. – В. 5-9.
33. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҶК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Ҷ. 16. – Ҳ. 1, 14, 197, 198, 199.
34. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҶК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Ҷ. 255. – Ҳ. 9, 46, 48.
35. Бойгонии отряди сарҳадии “Чубок” дафтари кори электривунонӣ дар сарҳад, соли 1947, сах.9-11
36. Бойгонии марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Ҳ. 3. – Ҷ. 262. – Ҳ. 26. – В. 105.
37. Бойгонии ноҳиявии ноҳияи Қумсангир. Ҳисоботҳои солана дар бораи тарақиёти чорводорӣ, солҳои 1981-1985.
38. Бойгонии ҳизбии Институти омӯзиши сиёсии назди КМ ҶК Тоҷикистон. - Ҳ. 3. – Ҷ. 268. – Ҳ. 23, 24, 26, 27, 47, 87, 111.
39. Бойгонии марказии давлатии БМД Тоҷикистон. - Ҳ. 17. – Ҷ. 1. – Ҳ. 28. – В. 11, 29-30.
40. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 17. – Ҷ. 1. – Ҳ. 653. – В. 5-14.
41. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМДҶТ). – Ҳ. 17. – Ҷ. 1. – Ҳ. 648. – В. 11, 14-17, 22.
42. Бойгонии ҷории «Хатлонэнерго». Ҳисоботи солана дар бораи сохтмони иншоотҳои энергетикӣ дар вилоят, равандҳои электривунонидани хоҷагии халқ дар солҳои 1996-2018.
43. Бойгонии ҷории «Помир Энерҷи». Дар қаламрави вилоят сохтмони объектҳои хурду калони энергетикӣ. Кӯмаки Фонди Оғохон дар сохтмони иншоотҳои энергетикӣ – солҳои 1995-2016.

44. Бойғониҳои Хатлонэнерго, бойғониҳои ҷорӣ ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Фархор, Шаҳритус, Қубодиён, Шоҳин, Ҷайхун – ҳисоботҳо доир ба электривунонии нуқтаҳои аҳолинишин, равандҳои истеҳсолӣ, муассисаҳои фарҳангию маишӣ, ф-ф.11, 19, 21, 23, 24, 27,31.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

45. Дар бораи сиёсати энергетикаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон [Матн]/ «Нурафзо». – Душанбе, 2011. – 172 с.
46. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон оид ба вазъи энергетикаи кишвар ва вазифаҳои рушди минбаъдаи он. – Душанбе, 2008. – С. 36
47. Фаъолияти ҲКИШ дар роҳи иҷрои нақшаи ленинии электривунонидани кишвар. – Душанбе, 1976. - 403 с
48. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2003. – 84 с.
49. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» [Матн]. – Душанбе, 2000. – 19 с.
50. Нақшаи давлатии электривунонидани Россияи Шуравӣ [Матн] – М., 1955. – 341 с.
51. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2013 [Матн]. – Душанбе, 2013. – 63 с.
52. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январ соли 2015 [Матн]. – Душанбе, 2015.– 47 с.
53. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2016 [Матн].–Душанбе, 2016. – 49 с.
54. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2017 [Матн]. – Душанбе, 2017. – 47 с.

55. Рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2004 [Матн]. – Душанбе, 2005. – С. 139.
56. Стеклов, Ю.В., В.И. Ленин и электрификация / Ю.В. Стеклов. – М., 1982. – 360 с.
57. Тоҷикистон дар комплекси ягонаи хоҷагии халқи ИҶШС [Матн]. – Душанбе, 1988. – 211 с.
58. Ҳисоботҳо «Афзалиятҳои азнавсозӣ ва сиёсати саноатӣ» [Матн]. – Душанбе, 2001. – 71 с.
59. Хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1984 [Матн]: маҷмӯи оморӣ – Душанбе, 1985. – 192 с.
60. Аз таърихи саноаткунонии ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1972. – С. 95.
61. Хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1986 [Матн]: маҷмӯи оморӣ– Душанбе, 1987. – 191 с.
62. Энциклопедияи бузурги шуравӣ [Матн]. – М., 1978. – 578 с.
63. Энциклопедияи шуравии тоҷик [Матн].–Душанбе,1978.– 672 с.
64. Энциклопедияи шуравии тоҷик [Матн].–Душанбе,1998. –587 с.
65. Энциклопедияи Тоҷикистони шуравӣ. Ҷ. 1.–Душанбе, 1974.– С. 192-193.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ:

66. Азимов, Х. Раёсати молиявии комбинати сӯзишворӣ-энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х.Азимов. – Душанбе, 2007. – 26 с.
67. Алиҷонов М.А. Ба вучуд овардани саноат ва ташаккули кадрҳои миллии синфи коргар дар Тоҷикистон [Матн] / М.А. Алиҷонов, Т. Луғмонов. – Душанбе, 1987. – 176 с.
68. Аҳророва А.Д. Саноати энергетикии Тоҷикистон: тамоюлҳои ҷорӣ ва дурнамои рушди устувор [Матн] / А.Д. Аҳророва, Р.Н. Аминҷонов, К.А. Доронкин. – Душанбе, 2005. – 190 с.
69. «Барки тоҷик»: дирӯз, имрӯз ва фардо [Матн]. – Душанбе, 1999. – 320 с.

70. Бобохонов М. Шартҳои иттифоқи инқилобӣ меҳнаткашони минтақаи Туркистон бо пролетариати Россия. [Матн] / Душанбе, 1975. с-87
71. Бурҳонова М.А. Масъалаҳои оқилона истифода бурдани захираҳои энергетикаи ҶШС Тоҷикистон [Матн] / М.А. Бурҳонова. – Душанбе, 1983. - 78 с.
72. Ёдгорӣ Н. Фаъолияти ҲКИШ дар роҳи иҷрои нақшаи ленинии электронуноидани кишвар / Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз [Матн] // Н. Ёдгорӣ. – Душанбе; Эҷод 2006. С. 208
73. Зияева З.Ж. Стратегияи диверсификатсияи комплекси сӯзишворӣ-энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Ж. Зияева. – Душанбе, 2010. – 268 с.
74. Маликов М. Истиқлолияти энергетикаи Тоҷикистон: таърих, мушкилот ва дурнамо [Матн] / М. Маликов. – Душанбе, 2013. – 392 с.
75. Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба Даҳсолаи байналмилалӣ «Об барои ҳаёт» 2005–2015. [Матн]. – Душанбе, 2015. – 244 с.
76. Назарзода А. Истиқлолияти давлатӣ: марҳалаи ҳалқунанда дар сарнавишти ҳалқи тоҷик (ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон) [Матн] / А. Назарзода. – Душанбе, 2021. – 412 с.
77. Нурмаҳмадов, Д.Н. Гидроэнергетика дар Тоҷикистон: захираҳо ва дурнамо [Матн] / Д.Н. Нурмаҳмадов. – Душанбе, 2005. – 96 с.
78. Очеркҳои таърихи Бадахшони шуравӣ [Матн]. – Душанбе, 1981. – 343 с.
79. Пирумшоев Ҳ. Россия - Тоҷикистон: таърихи муносибатҳо [Матн] / Ҳ.Пирумшоев, М. Маликов. – Душанбе, 2009. – 635 с.
80. Плотников Э.А., Сирочов Б.С. Энергетикаи Тоҷикистон [Матн] Душанбе, 1981. –С35
81. Раҳимӣ Ф., Муҳаббатов М., Ниёзов, А. Об, илм ва рушди устувор [Матн] / – Душанбе, 2018, С 432

82. Раҳматуллоев А., Сатторов Х., Тоҷов Н. Таърихи халқи тоҷик Ҷ 2 – [Матн],-Душанбе, 2008.с 202
83. Воҳӯриву мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби олий Эмомалӣ Раҳмон бо энергетикҳои кишвар, Душанбе, - 2008 -56 с.
84. Роғун – 26 сентябри соли 2005 [Матн]. – Душанбе, 2005. – 82 с.
85. Таърихи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон [Матн]. Т. II: Таъриҳинав. – Душанбе, 2005. – 351 с.
86. Таърихи синфи корғари Тоҷикистон [Матн]. Ҷ.1. – Душанбе, 1972.
87. Таърихи ташаккул ва инкишофи энергетика дар Тоҷикистон [Матн]//
88. Маводҳои конференсияи байнидонишгоҳӣ. – Душанбе, 2021. – 375 с.
89. Леонидова Н., Фролов В. Гидроэнергетикаи Тоҷикистон. – Душанбе, 2005. – С. 5.
90. Таърихи халқи тоҷик. Ҷ. VI. – Душанбе, 2011. – С. 63.
91. Сучков А. Саноатқунонии сотсиалистӣ дар ҶШС Тоҷикистон. – Душанбе, 1965. – С. 132.
92. Таърихи халқи тоҷик [Матн]. Ҷ. III, қисми. 2: Давраи сотсиализм ва гузаштан ба коммунизм (солҳои 1938-1963) / таҳти назари С.А. Раҷабова, Ю.А. Николаева. – М., 1965. – 283 с.
93. Таърихи халқи тоҷик [Матн]:дар Ҷ.5: Таърихи навтарин (1917-1941)/ таҳти назари Р.М. Масов. – Душанбе,2004.–746 с.
94. Таърихи халқи тоҷик [Матн]: дар 6 ҷ. Ҷ.6: Таърихи навтарин (1941-2010)/ таҳти назари Р.М. Масов.– Душанбе, 2011.–679 с.
95. Тоҷикистон дар комплексиягонаи хоҷагии халқи ИҶШС [Матн]. – Душанбе, 1988. – 231 с.
96. Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон дар ҷамъияти мутараққи исотсиалистӣ [Матн]. – Душанбе, 1979.
97. Юнусов Б.В. Электроэнергетикаи Тоҷикистон. – Душанбе, 1975. – С.

98. Ҳотамов Н.Б. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибхӯтиёрӣ (1991-2006) [Матн] – Душанбе, 2008. – 268 с.
99. Хурамзода М.Х. Нақши пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди Неругоҳи барқии обии Роғун [Матн]/ М.Х. Хурамзода. – Душанбе, 2018. – 112 с.
100. Шарипов А., Қосимов З. Фархундапай Благодетель [Матн] – Душанбе, 2013. – 334 с.
101. Эмомалӣ Раҳмонва Роғун [Матн].–Душанбе, 2013.–91 с.
102. Юнусов Б.В. Саноати электрикии Тоҷикистон (марҳилаҳои рушд, ҳолати кунунӣ, дурнамои рушд) [Матн] / Б.В. Юнусов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 240 с.
103. Хоналиев Н. Таърихи иқтисод ва консепсияи рушди саноати Тоҷикистон. – Душанбе, 2010. – С. 21.

Мақолаҳои маърузаҳо:

104. Авазов Т.А. Гидроэнергетикаи Тоҷикистон ҳамчун асоси тараққиёти тамоми комплекси энергетикӣ [Матн]/ Т.А. Авазов, Г.Н. Петров // Иқтисоди Тоҷикистон: стратегияи рушд.– Душанбе, 2003. – № 3. – С. 76 – 82.
105. Бобокалонов О.К. Наздикшавии дараҷаи тараққиёти саноатии ноҳияҳои Тоҷикистон [Матн] / О.К. Бобокалонов // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. – 2007. – № 1. – С. 34-39.
106. Зияева З.Ж. Перспективаҳои тараққиёти комплекси сӯзишворӣ-энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Ж. Зияева // Қайдҳои институти кӯҳӣ. Т. 179. – СПб., 2008. – С. 278-281.
107. Қаюмов, Н.К. Зарурат ва механизмҳои иқтисодии тезонидани суръати афзоиши иқтисодиёти Тоҷикистон [Матн] / Н.К. Қаюмов // Иқтисоди Тоҷикистон: Стратегияи рушд.– 2004. – № 3.

108. Раҳмонов Э.Ш. Истиқлолият неъматӣ бузургест барои кишвару халқ [Матн]/ Э.Ш. Раҳмонов // Иқтисоди Тоҷикистон: Стратегияи рушд.– 2004. – № 4.
109. Родин В., Давидов, О. Дар Сангтӯда ҳавои хуб [Матн]/ В. Родин, О. Давидов //Рӯзномаи халқӣ. – 2006.–20 декабр. № 8
110. Тошев О. Аз навташқилкардани ҳаёти деҳот [Матн] / О. Тошев // Хочагии қишлоқи Тоҷикистон. – 1969. – № 10. – С. 40-41.
111. Тоштемиров М. Сохтмони НБО Роғун оғозгардид [Матн] / М. Тоштемиров // Курери Тоҷикистон. – 2005. – 29 сентябр.
112. Фирӯз М. Роғун: ҳақиқибузурге дар роҳи истиқлолияти энергетикӣ [Матн] / М. Фирӯз// Ҷумҳурият, 2005. – 29 сент. – № 100.
113. Чоршамбиев П. Неругоҳи барқии обии Сангтӯда-1 ба корандохташуд [Матн]/ П. Чоршамбиев // Азия-Плюс. – 2007. – 17 январ.
114. Эргашева З. Агар «Тоҷикгаз» газ надихад [Матн] / З. Эргашева // Азия-Плюс. – 2006. – 28 декабр. № 9
115. Юлдашев, А. БОР нақшаҳои рушдро дастгирӣ мекунад [Матн] // А. Юлдашев // Азия-Плюс. – 2010. – 17 март.
116. Юнусов Б.В. Ҷанбаи гидроэнергетикӣ истифодаи захираҳои об дар Тоҷикистон [Матн] // Б.В. Юнусов // Тоҷикистон ва ҳаҷони муосир. – 2005. – № 3 (7).
117. Самтҳои расмӣ Ассамблеяи Генералӣ. Сессияи шасту ҳаштум, илова (53А, 68/53/А 881), боби III.

Нашрияҳои даврӣ:

Маҷаллаҳо:

118. «Дарё». – 1995. - № 1-2.-С.19-20.
119. «Энергетика васаноат». – 2009. - № 4.
120. «Нерӯ». – 2007. - № 1-2. С-6
121. «Комсомоли Тоҷикистон». № VII-IX соли 1963.
122. «Хочагии қишлоқи Тоҷикистон». 7июли соли 1975.

123. «Роҳи Ленинӣ». 1982, № IV-VI, VII-IX.
124. «Комунисти Тоҷикистон».Июни соли 1966, №II-III-IX, VI-XI.
125. “Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон”. 12 декабри соли 1980.
126. «Маориф ва Маданият». 11 июли соли 1964.
127. Пажуишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва итилоот 26/10/2022
128. «Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон». 12 декабри соли 1958 ш.
Сталинобод.
129. «Тоҷикистони Советӣ». Август соли №I-III соли 1969.
130. “Комсомоли Тоҷикистон”. октябр – декабри соли 1966;
131. “Комсомоли Тоҷикистон”. январ-июни соли 1966.
132. “Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон”. 8 августи соли 1980.
133. “Машъал”. 1 декабри соли 1974.
134. “Маориф ва маданият”. VII-XII 17 декабри соли 1964.
135. “Тоҷикистони Советӣ”. № X-XII-соли 1967.
136. “Тоҷикистони Советӣ”. № III- VI Июни соли 1969.
137. “Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон”. 5 майи соли 1980.
138. “Ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон.” 1-январ соли 1959.
139. Инқилоби 66/288 – СММ, Нью-Йорк, 2004. – С. 5.

Рӯзномаҳо:

140. Ҳақиқат. – 1973. – 11 янв. – С. 76.
141. Тоҷикистони Советӣ. 1972. 12 ноябр.
142. Комунисти Тоҷикистон. 1987. 21 май.
143. Комунисти Тоҷикистон. 1967. 21 апрел.
144. Азия-Плюс. 2010. № 10.
145. “Молия ва ҳисобдорӣ”. № 3 (174) март соли 2021.
146. “Ваҳдат”. № 21 (365), ноябри соли 2019.
147. “Зафар”. №20 (2092) октябри соли 2020.
148. “ Садои мардум”. 18 июни соли 2020, № 72 (4178).
149. “Садои мардум”. 19 март соли 2020, № 34, 35.
150. ”Ҷумҳурият”. 17-сентябри соли 2019, № 178 (2378).

151. Аз паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии Ҷумҳури 28-уми декабри соли 2023”, - Ҷумҳурият, 28-декабри соли 2023
152. “Ҷумҳурият.” 25-сентябри соли 2020, № 186, 187.
153. “Садои мардум”. 15-август соли 2020, № 99 (4205).
154. Паёми Душанбе”, 3 январи соли 2024 №1 (2851)
155. “Садои мардум.” 9-октябри соли 2014, № 116-117 (3262-3263).
156. “Рӯзномаи СССР”. 26 декабри соли 2019, № 52.
157. “Субҳи Шаҳритус.” 18 январи соли 2021, № 2-3.
158. “Гулистон”, 7 январи 2020, Фархор.
159. “Зафар”, 4 октябри , 2021, Ҳамадонӣ.
160. “Ҷайхун”, 11 декабри, 2021, Ҷайхун.
161. “Бешкент”, 16 июли, 2021, Носири Хисрав.
162. “Ҳаёти нав”, 11 январи, 2021, Панҷ.
163. “Насими Терай”, 4 январи. 2022, Ш.Шоҳин.

2. ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

**Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:**

- [1-М]. Алимардонов, Б.М. Таъсири захираҳои обӣ-энергетикӣ ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов // Маҷалаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2020. - №3 (47). – С. 15-20.
- [2-М]. Алимардонов, Б.М. Электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ва аҳамияти иқтимоию фарҳангии он / Б.М. Алимардонов // Паёми донишқадаи забонҳо (силсилаи илмҳои филологӣ педагогӣ ва таърих). - 2021.- №3(43), С. 166 -173.

[3-М]. Алимардонов, Б.М. История изучения энергетических ресурсов и энергообеспечения горных районов таджикистана / Б.М. Алимардонов // “Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ”-и Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – 2022. - №6 (101). – С. 295-300.

[4-М]. Алимардонов, Б.М. Масоили мубрами бо энергияи барқ таъмин намудани аҳолии манотиқи наздисарҳадӣ / М.Х. Маликов, Б.М. Алимардонов // Муаррих. – 2023. - № 1 (33). – С. 72-77.

Мақолаҳои дар дигар маҷмуаҳои илмӣ, маҷаллаҳо ва маводҳои конференсиявӣ ба таърифи:

[5-М]. Алимардонов, Б.М. Мушкилоти таъминоти барқ дар ноҳияҳои кӯҳии Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов // Паёми Донишқадаи тиббӣ иҷтимоии Тоҷикистон. – 2022. - С. 44-52.

[6-М]. Алимардонов, Б.М. Азхудкунии захираҳои обӣ-энергетикӣ ва таъсири он ба соҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ / Б.М. Алимардонов // Паёми донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - С. 49-50.

[7-М]. Алимардонов, Б.М. Социально-экономическое развитие Таджикистана в годы независимости / Б.М. Алимардонов // Государственная независимость и возрождение культурно-исторического и педагогического наследия Таджикского народа: Российско-Таджикский Славянский университет. - Душанбе, 27-ноябрии 2020 г. - С. 181-186.

[8-М]. Алимардонов, Б.М. Захираҳои энергетикӣ Тоҷикистон ва таҷрибаи аз худ намудани онҳо / Б.М. Алимардонов // Конференсия байналмилалӣ илмӣ- амалӣ дар мавзӯи “Тадқиқотҳои муҳандисӣ, иноватсия ва сармоягузорӣ дар соҳаи энергетика ва саноат”. Донишқадаи энергетикӣ Қурғонтеппа. - 25-апрели соли 2023. – С. 157-161.

[9-М]. Алимардонов, Б.М. Биогаз – алтернатива ба гази табиӣ / Б.М. Алимардонов // Конференсия III-юми солонаи илмӣ-амалӣ бо

иштироки коршиносони давлатҳои бурунмарзӣ. Паёми донишкадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - С. 95-96.

- [10-М]. Алимардонов, Б.М. Сохтмони нерӯгоҳҳои хурди барқӣ ва моҳияти иҷтимоии онҳо / Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Энергетика: ҳолат ва дурнамои рушд”. Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. – Душанбе, 20 декабри соли 2023. - С. 334-338.
- [11-М]. Алимардонов, Б.М. Сарфи энергия дар нуқтаҳои марказии гармӣ / Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Энергетика: ҳолат ва дурнамои рушд”. Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. – . Душанбе, 2023. - С. 488-490.